

Bare propaganda?

-en analyse av NATOs og norske myndigheters informasjonsvirksomhet under Operation Allied Force i 1999

Av Anne Dorothea Eger Gervin

Februar 2004

Hovedfagsoppgave i statsvitenskap

Institutt for statsvitenskap

Universitetet i Oslo

Våren 2004

Forord

Mange fortjener en takk for å ha hjulpet meg i arbeidet med hovedoppgaven. Først vil jeg takke hovedveileder Anders Kjølberg og biveileder Rune Ottosen for konstruktive kommentarer og innspill. Medlemmene av Statsvitenskaplig selskap (STAS) må takkes for å ha gitt tilbakemeldinger på utkastene til oppgaven og for å ha vært engasjerende diskusjonspartnere.

Jeg vil takke Anita Eger Gervin og Karl Gervin for at de hjalp meg ved å kommentere oppgaven og ved å gi oppmuntring når det trengtes. En stor takk rettes til Per Andreas Norseng for teknisk assistanse og for at han bidro til å holde humøret oppe. Jeg ønsker også å takke informantene som satte av tid til meg og mine mange spørsmål.

Til slutt vil jeg rette en takk til ansatte ved Atlanterhavskomiteen, Forsvarets kompetansesenter for internasjonal virksomhet (FOKIV), Forsvarets mediesenter (FMS), Forsvarets overkommando, presse- og informasjonsavdelingen (FO P&I), Forsvarets skole i etterretnings- og sikkerhetstjeneste (FSES), Forsvarsdepartementet og Carsten Rønnfeldt ved Krigsskolen for god hjelp underveis. Jeg står selvsagt selv ansvarlig for innholdet i oppgaven.

Oslo, februar 2004.

Innholdsfortegnelse

Forord	1
Liste over forkortelser	7
Kapittel 1. Innledning	9
1.1. Tema for oppgaven.....	9
1.2. Valg av case.....	10
1.3. Presentasjon av delproblemstillingene	11
1.4. Teoretiske tilnærminger.....	13
1.5. Analysemodellen og gangen i oppgaven.....	15
Kapittel 2. Teoretisk tilnærming	16
2.1. Tilnærminger til studiet av forholdet mellom myndigheter og medier.....	16
2.1.1. Kritikk av teoriene om mediemakt.....	16
2.1.2. McQuails inndeling av tilnærminger til studier av kommunikasjon og massemedier.....	18
2.1.3. Påvirkning som en prosess gjennom flere ledd.....	19
2.2. Hva karakteriserer forholdet mellom medier og myndigheter i krig og konflikt?.....	20
2.3. Idealer om myndigheters adferd og mediernes frihet.....	21
2.4. Begrepet propaganda.....	22
2.4.1. Hvem utfører propaganda?.....	24
2.4.2. Hvit, grå og svart avsender.....	25
2.5. Propaganda, påvirkning og informasjon.....	25
2.6. Analyse av informasjonsvirksomhet ved hjelp av propagandaanalyse.....	27
2.7. Propagandateknikker.....	28
2.7.1. Løgn.....	29
2.7.2. Metaforer og bilder.....	30
2.7.3. Sensur.....	31
2.8. Hvordan avgjøre om noe er propaganda?.....	32
2.9. Analysemodellen som vil bli brukt i oppgaven.....	33
Kapittel 3. Metodiske betraktninger	36
3.1. Begrunnelse for valg av case.....	36
3.2. Begrunnelse for valg av analyseenheter.....	37
3.3. Datainnsamlingen.....	38
3.4. Vurdering av kildene.....	41
3.5. Reliabilitet.....	42
3.6. Validitet.....	43
Kapittel 4. Kosovokonfliktens bakgrunn og vestlige myndigheters reaksjoner på konflikten	45
4.1. Konteksten for informasjonsvirksomhetene.....	45
4.2. Sentrale trekk ved Kosovokonflikten.....	45
4.3. Kosovo i et storpolitisk perspektiv.....	46

4.4. Internasjonale reaksjoner på konflikten.....	47
4.4.1. Kontaktgruppen og Rambouillet-forhandlingene.....	49
4.5. Operation Allied Force.....	50
4.5.1. Norske myndigheters reaksjoner på Kosovokonflikten og norsk deltagelse i Operation Allied Force.....	51
4.5.2. Var Operation Allied Force en krig?.....	52
4.6. Begrunnelser og mål for Operation Allied Force.....	53
4.7. Forelå det et folkerettslig grunnlag for Operation Allied Force?.....	55
4.8. Oppslutning om og debatt rundt norsk deltagelse i Operation Allied Force.....	56
Kapittel 5. Analyse av NATOs informasjonsvirksomhet	58
5.1. Innledning.....	58
5.2. Konteksten for NATOs informasjonsvirksomhet.....	59
5.3. Målgrupper.....	61
5.4. Identifisering av kontrapropaganda.....	63
5.5. Ideologien bak og hensikten med NATOs informasjonsvirksomhet.....	63
5.5.1. Hva var ideologien bak informasjonsvirksomheten?.....	64
5.5.2. Hva var hensikten med informasjonsvirksomheten?.....	65
5.6. Identifisering av organisasjonen som sto bak informasjonsvirksomheten.....	67
5.7. Informasjonsorganisasjonens struktur.....	68
5.7.1. NATOs informasjonsorganisasjon.....	69
5.7.2. Endringer i informasjonsorganisasjonen.....	70
5.7.3. Forskjeller mellom militære organisasjoner og mediene.....	71
5.8. NATOs bruk av mediene.....	72
5.8.1. Organisasjonens evne til å spre budskap.....	72
5.8.2. NATOs evne til å holde tilbake informasjon.....	74
5.9. Teknikker for å maksimere effekt.....	77
5.9.1. Løgn.....	77
5.9.2. Bruk av metaforer og bilder.....	79
5.9.3. Sensur.....	80
5.10. Kan NATOs informasjonsvirksomhet karakteriseres som propaganda?.....	81
Kapittel 6. Analyse av norske myndigheters informasjonsvirksomhet.....	84
6.1. Innledning.....	84
6.2. Nærmere om konteksten for informasjonsvirksomheten.....	84
6.3. Målgrupper.....	86
6.4. Kontrapropaganda.....	87
6.5. Ideologien bak og hensikten med norske myndigheters informasjonsvirksomhet.....	88
6.5.1. Hva var ideologien bak informasjonsvirksomheten?.....	89
6.5.2. Hva var hensikten med informasjonsvirksomheten?.....	90
6.6. Identifisering av organisasjonen som sto bak informasjonsvirksomheten.....	92
6.7. Informasjonsorganisasjonens struktur.....	93
6.7.1. Norske myndigheters informasjonsorganisasjon.....	93
6.7.2. Regjeringens presse- og informasjonstjeneste.....	95
6.7.3. Ble det utarbeidet en egen informasjonsstrategi for Operation Allied Force?.....	95
6.8. Mediebruk.....	96
6.8.1. Organisasjonens evne til å spre budskap.....	97
6.8.2. Organisasjonens evne til å holde tilbake budskap.....	98
6.8.3. Selvsensur.....	99
6.8.4. Mediene søkte å vise at norske myndigheter holdt tilbake informasjon.....	100

6.9. Teknikker for å maksimere effekt.....	102
6.9.1. Ble løgn benyttet som en propagandateknikk?.....	102
6.9.2. Ble metaforer og bilder brukt som en propagandateknikk?.....	103
6.9.3. Sensurerte norske myndigheter?.....	106
6.10. Kan norske myndigheters informasjonsvirksomhet betegnes som propaganda?.....	107
Kapittel 7. Oppsummering og avslutning.....	109
7.1. Mål for analysen og disposisjon for dette kapitlet.....	109
7.2. Oppsummering av funn fra analysen.....	109
7.2.1. Hva var hensikten med informasjonsvirksomhetene?.....	110
7.2.2. Var informasjonsvirksomhetene planlagte?.....	112
7.2.3. Var informasjonsvirksomhetene systematiske?.....	112
7.2.4. Kan NATOs og norske myndigheters informasjonsvirksomhet karakteriseres som propaganda?.....	114
7.3. Vurdering av analysemodellen.....	115
7.4. Hvem setter premissene for (politisk) kommunikasjon?.....	116
7.5. Avslutning.....	118
8. Kilder.....	119

Liste over forkortelser

ACTORD	Activation Order
ACTWARN	Activation Warning
AWACS	Airborne Warning and Control System
FD	Forsvarsdepartementet
FFI	Forsvarets forskningsinstitutt
FMS	Forsvarets mediesenter
FN	De forente nasjoner
FO P&I	Forsvarets overkommando, presse- og informasjonsavdelingen
FSTS	Forsvarets stabsskole
IRF	Immediate Reaction Forces
KVM	Kosovo Verification Mission
LIS	Luftforsvarets innsetningsstyrke
NAC	North Atlantic Council
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NTB	Norsk telegrambyrå
OAF	Operation Allied Force
OSSE	Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa
P&I	Presse og informasjon
PA	Public Affairs
PD	Public Diplomacy
PfP	Partnership for Peace
PSYOPS	Psykologiske operasjoner
RPI	Regjeringens presse- og informasjonstjeneste
SACEUR	Supreme Allied Commander Europe
SHAPE	Supreme Headquarters Allied Powers Europe
SMK	Statsministerens kontor
Tanjug	Telegraphic Agency of New Yugoslavia
UCK	Ushtria Clirimtare e Kosovës, den kosovoalbanske hæren
UD	Utenriksdepartementet

Kapittel 1. Innledning

1.1. Tema for oppgaven

"Ultimately, media campaigns do not win conflicts. Diplomats, politicians and pilots do that. But a bad media campaign can lose you a conflict" (Shea 2001:219).

Jamie Shea var pressetalsmann ved hovedkvarteret til North Atlantic Treaty Organization (NATO) under Kosovokonflikten på 1990-tallet. Han er blant dem som har fremhevet at det er viktig å ha en god mediestrategi under en krig eller konflikt, både for politiske myndigheter og for organisasjoner som NATO.

Under en krig blir mediedekningen av mange regnet for å være viktig faktor, selv om krig blir vunnet med militære midler. Krig utøves i dag både med militære midler og via mediene. Mediene, og særlig nyhetsrapporteringen, er en viktig faktor i myndighetenes ambisjoner om å nå frem med sitt bilde av hva som hender og hvorfor det hender (Larson 2001:285-92). I forbindelse med en krig eller en konflikt må målene et land har rettferdiggjøres. Det bør både komme frem at retten er på deres side, og at de militære operasjonene er effektive og hensiktsmessige for å nå statens mål. I dette arbeidet regnes mediene for å være sentrale, om ikke enerådende (Taylor 1990).

Da jeg begynte å finne frem til forskningsarbeider om forholdet mellom medier og myndigheter ved kriser og krig, ble jeg overrasket over overvekten av perspektiver som fokuserte på hvordan mediene hadde handlet, og hvor få perspektiver som så på hvordan sivile og militære myndigheter hadde reagert og handlet. Det fantes altså en rekke perspektiver på hva som karakteriserte medienes innhold, medienes arbeidsmåter og ikke minst medienes evne til å påvirke politikken. Det var færre perspektiver som sa noe om hva som karakteriserte militære og sivile myndigheters kommunikasjon i slike situasjoner, eller hvordan disse aktørene søkte å påvirke mediene og dermed også et bredere publikum. På bakgrunn av dette ønsket jeg å undersøke nærmere hva som karakteriserte sivile og militære myndigheters adferd ved krig og konflikt. Hovedproblemstillingen for denne oppgaven ble derfor:

Hva kjennetegner sivile og militære myndigheters informasjonsvirksomhet i forbindelse med krig og konflikt?

Tema for denne studien er altså ikke mediens virksomhet, men ulike myndigheters og organisasjoners virksomhet. Jeg har valgt å undersøke forskjellige myndigheters informasjonsvirksomhet fremfor deres informasjonsstrategier. Ved å ta utgangspunkt i at man ønsker å analysere informasjonsvirksomhet, kan adferden både til de aktørene som har hatt eksplisitte strategier for sin virksomhet, og de som ikke kan sies å ha hatt slike strategier, analyseres. Selv om sivile og militære myndigheter ikke har en eksplisitt strategi for sitt informasjonsarbeid, har de likevel en informasjonsvirksomhet. En informasjonsstrategi kan videre være skjult. Selv om strategien eksisterer, er det ikke gitt at allmennheten eller forskere får adgang til den. En informasjonsvirksomhet er derimot i stor grad synlig, noe som letter arbeidet med å finne frem til data til en analyse.

1.2. Valg av case

Denne oppgaven vil analysere informasjonsvirksomhet under NATOs operasjon mot det tidligere Jugoslavia i 1999. En rekke parter forsøkte å løse konflikten i Kosovo med hjelp av diplomatiske midler, for eksempel ved forhandlinger i Rambouillet. Dette nådde imidlertid ikke frem, og i mars 1999 satte NATO i verk Operation Allied Force (OAF) mot det tidligere Jugoslavia. Operasjonen varte i 78 dager, fra 24. mars til 10. juni. OAF var en luftoperasjon, noe som innebar at det ikke ble satt inn bakkestyrker under selve operasjonen, den ble gjennomført ved luftangrep fra fly fra ulike NATO-land (Kristoffersen 2002:312-9).

Riegert (2002b:7) viser til at mediens nærvær i krig bidrar til å flytte fokus fra krigsskueplassen til hjemmeopinionen. Hun peker på at Kosovokonflikten illustrerer hvordan det hun kaller kampen om det kommunikative rommet har blitt en sentral del av moderne krigføring. Riegert mener at Kosovokonflikten har vært preget av kamp om å kontrollere informasjonsstrømmen, styre medierapporteringen og vinne opinionen. Dette gjør at det er interessant å analysere OAF. Valg av case og analyseenheter vil bli ytterligere begrunnet i det kommende avsnittet samt i kapitlet

som tar for seg noen metodiske betraktninger. Selve caset vil bli nærmere beskrevet i kapittel fire.

1.3. Presentasjon av delproblemstillingene

Under OAF hadde NATO langt større og bedre militære styrker enn serberne, noe som tilsa at alliansen ikke kunne tape krigen militært. Men både NATO og serbiske myndigheter var klar over at for å oppnå en seier måtte de ikke bare vinne på slagmarken, men også politisk innen selve NATO. Dette var både fordi OAF var kontroversiell og fordi NATO er en allianse som består av demokratiske land. En politisk seier for NATO forutsatte ikke bare at Milosevic kapitulerte, den var også betinget av at opinionen i alliansens medlemsland støttet alliansens mål og virkemidlene som ble brukt for å oppnå disse målene (Campbell 1999:36, Shea 2003).

OAF måtte legitimeres innad i NATO, både overfor opinionen, de militære, politikerne og ikke minst overfor mediene. Denne legitimeringen kan blant annet ses i sammenheng med diskusjonen om 'det nye NATO' som dreide seg om hva som skulle være alliansens rolle etter den kalde krigen. NATOs opprinnelige begrunnelser for alliansens eksistens (kollektivt forsvar) ble tonet ned til fordel for nye argumenter (kollektiv sikkerhet). Alliansen trengte å legitimere hvorfor de nå intervenerte i et land som ikke var en direkte trussel mot noen av allianselandene (Riste 2001:12).

Mediekampanjer var et av virkemidlene som NATO som organisasjon og de enkelte medlemslandene, som Norge, brukte for å legitimere sitt engasjement i det tidligere Jugoslavia. Alastair Campbell¹ har understreket at såkalte 'media operations' var helt sentrale under Kosovokonflikten. Han har hevdet at "in this changed media environment, in a modern conflict, particularly one fought by an alliance of nations, with different politics, different military systems and different histories, effective communication is not merely a legitimate function; it is an essential one" (Campbell 1999:32). På bakgrunn av dette vil denne oppgaven søke å finne svar på to sentrale

¹ Alastair Campbell var pressesekretær for Labour i Storbritannia. Han ble hentet inn for å jobbe ved NATOs pressekontor i hovedkvarteret i Brussel og fikk en sentral rolle i NATOs informasjonsorganisasjon (Riegert 2002b:25).

spørsmål. Det første spørsmålet er: *Hva karakteriserte NATOs informasjonsvirksomhet under Operation Allied Force?*

Flere foreliggende studier av informasjonsvirksomhet i krig og konflikt har analysert hvordan staters virksomhet har vært, men ikke vurdert alliansers virksomhet. Et eksempel er analyser av Falklandskrigen i 1982, i den krigen var det jo to land som kjempet mot hverandre. I analyser av kriger der en koalisjon eller allianse var en av partene, som i Golfkrigen i 1991, har fokus i flere studier vært på ett av landene i koalisjonen eller alliansen. For eksempel har Jowett og O'Donnell (1999:312-31) fokusert på USA i sin analyse av denne krigen. Det kan derfor være interessant å vurdere forskjeller og likheter mellom ett av landene i alliansens og alliansens informasjonsvirksomhet. På bakgrunn av dette ønsker jeg å analysere ett enkelt lands informasjonsvirksomhet under OAF, nærmere bestemt norske sivile og militære myndigheters virksomhet. Det andre spørsmålet jeg vil søke å finne svar på er: *Hva karakteriserte norske myndigheters informasjonsvirksomhet under Operation Allied Force?*

Det foreligger relativt få analyser av norske myndigheters informasjonsvirksomhet. Tilfanget av forskningsarbeider om norske mediers virksomhet er derimot større, dette gjelder også medienes virke under Kosovokonflikten i 1999. Ottosen (2002) og Nohrstedt m.fl. (2002) er blant de som har vurdert norske mediers adferd under OAF. Disse forskningsarbeidene kan med fordel bli supplert av en analyse av hvordan norske sivile og militære myndigheters virksomhet var.

Som tidligere nevnt var det viktig for NATO å legitimere sitt engasjement i det tidligere Jugoslavia, spesielt iverksettelsen av Operation Allied Force. Dette medvirker til at informasjonsvirksomheten som var rettet mot egen befolkning og egne medier er særlig interessant å analysere. Analysen blir derfor avgrenset til å se på de delene av informasjonsvirksomheten som primært var rettet mot egen befolkning og egne medier, og ikke mot nøytrale parter eller motstanderen. Hvem som var de primære målgruppene for informasjonsvirksomheten påvirket både innholdet, formen og virkemidlene. Det var riktignok ikke til å unngå at informasjon som var rettet mot andre målgrupper også nådde egen befolkning og egne medier. Men NATO søkte selv

å differensiere mellom hvem som var publikum og brukte ulike virkemidler overfor de forskjellige målgruppene (Rieght 2002b:22-8). Analysen av NATOs informasjonsvirksomhet vil konsentrere seg om den delen av organisasjonen som hadde hovedansvaret for virksomheten som var rettet mot befolkningen i alliansens land. Dette var pressekontoret ved NATOs hovedkvarter i Brüssel. Analysen av norske myndigheter blir avgrenset til de enhetene som hadde ansvaret for, og utførte hoveddelen av informasjonsvirksomheten i Norge. Dette var regjeringen, Utenriksdepartementet (UD), Forsvarsdepartementet (FD) og Forsvaret.

1.4. Teoretiske tilnærminger

Innen studiet av forholdet mellom myndighetene og mediene finnes det flere ulike tilnærminger for å beskrive relasjonene mellom disse aktørene. De perspektivene som kan brukes for å analysere forholdet mellom mediene på den ene siden og sivile samt militære myndigheter på den andre siden i situasjoner med krig eller konflikt er av særlig interesse for denne oppgaven. Én slik tilnærming fremhever at mediene i stor grad styrer diskursen om krig og konflikt, og at myndighetene justerer sin informasjonsvirksomhet etter mediens krav. Denne tilnærmingen ser det slik at mediene har mye makt i samfunnet, blant annet ved at de kan være en viktig aktør i konflikter som staten er deltager i (Thune 2002:281, Weimann 2000:280-4).

Et annet perspektiv toner ned mediens betydning. Mediene sies å ha en særdeles viktig rolle i samfunnet og i ulike diskurser. Men det påpekes at det allikevel er politikerne og de militære som kontrollerer diskursen, og det presiseres at de bestemmer sine egne handlinger. Dette perspektivet fremhever at myndighetene ikke lar sin virksomhet bli diktert av mediens krav og behov om dette går utover hva som de mener er i deres egen interesse. I motsetning til den forrige tilnærmingen ses ikke mediene på som en aktør, de vurderes heller for å være et redskap for myndighetene. Myndighetene er den sentrale aktøren som har påvirkningskraft overfor både mediene og befolkningen (McQuail 1994:378, Thune 2002:288-93).

Under Kosovokonflikten forholdt NATO og norske myndigheter seg selvsagt til mediene, og informasjonsvirksomheten deres ble høyst sannsynlig preget av mediene på ulike måter. Men jeg vil i denne oppgaven ta utgangspunkt i tilnærmingen som sier

at myndighetene og de militære var bevisste på hvordan de skulle bruke mediene, og at det ikke var mediene som styrte myndighetenes virksomhet. Jeg vil vurdere Kosovokonflikten ut fra perspektivet som fokuserer på at om en ønsker å undersøke hva det var som definerte diskursen om Kosovokonflikten bør en ikke bare analysere medienes virksomhet, men også vurdere myndighetenes virksomhet.

I denne oppgaven vil jeg undersøke om, og eventuelt i hvilken grad, norske myndigheters og NATOs informasjonsvirksomhet var preget av propaganda, for å si noe om hva som karakteriserte den. Uavhengig av om jeg kommer frem til at informasjonsvirksomheten var preget av propaganda eller ei, vil jeg ha kartlagt sentrale deler av den, noe som er et mål i seg selv for denne oppgaven.

For å kunne svare på spørsmålet om informasjonsvirksomheten under Kosovokonflikten var preget av propaganda, er det nødvendig å definere begrepet. Det kan være problematisk å skille mellom informasjon og propaganda. Propaganda kan for eksempel inngå i og kamufleres under betegnelsen informasjonsformidling. Det har ofte vært en utbredt oppfatning at propaganda er det 'de andre' eller fienden utøver, mens 'vi' sprer informasjon (Taylor 1992:18). Det finnes en rekke ulike definisjoner av propaganda, noe som gjør det svært viktig å presisere hva som legges i begrepet i den enkelte analysen. Jowett og O'Donnell har utarbeidet følgende definisjon av propaganda; "Propaganda is the deliberate, systematic attempt to shape perceptions, manipulate cognitions, and direct behaviour to achieve a response that furthers the desired intent of the propagandist" (Jowett og O'Donnell 1999:6).

En rekke forskere har benyttet denne definisjonen. Eksempler er Malesic (1997:36), Nohrstedt m.fl. (2002:23) og Page (1996:42). I teorikapitlet vil jeg presisere nærmere hvorfor denne definisjonen har blitt valgt, og jeg vil diskutere nærmere hvordan noe kan klassifiseres som propaganda. Et av kravene for at myndigheters virksomhet skal være propagandistisk er altså at den er planlagt og systematisk. Jeg ble nysgjerrig på om det virkelig var slik at myndigheters informasjonsvirksomhet ved konflikt og i krig var slik og ønsket å undersøke dette nærmere.

1.5. Analysemodellen og gangen i oppgaven

Spørsmålet om hva som karakteriserte NATOs og norske myndigheters virksomhet blir i oppgaven analysert ved hjelp av Jowett og O'Donnells (1999:280) analysemodell. Jowett og O'Donnell bruker denne modellen for å analysere kommunikasjonsprosesser og for å peke på hvilke trekk ved disse som de mener er propagandistiske. Modellen tydeliggjør hva det er som utgjør propaganda, hvordan den blir spredt, hvem som sprer den og hvem som tar imot den. Modellen består av ti trinn, en analyse av de ulike trinnene gir i sum en grundig analyse både av selve kommunikasjonsprosessen og av konteksten rundt denne.

Modellen vil bli nærmere beskrevet og drøftet i neste kapittel, teorikapitlet. I det kapitlet vil også de ulike teoretiske tilnærmingene som ligger til grunn for denne oppgaven bli drøftet. Det vil bli pekt på at en mulig måte å vurdere NATOs og norske myndigheters informasjonsvirksomhet på, er å undersøke om den var preget av propaganda. I kapitlet vil det bli presisert hvordan propaganda blir definert i denne oppgaven, og jeg vil vise hvordan caset vil bli analysert for å vurdere om det forekom propaganda. I det tredje kapitlet vil det bli gjort rede for noen metodiske betraktninger. Oppgavens reliabilitet og validitet vil der bli diskutert og valg av case og analyseenheter vil bli begrunnet nærmere.

Hovedfokus for oppgaven er på perioden under OAF, men for å forstå og analysere handlingene under operasjonen er det nødvendig å se på den videre konteksten for operasjonen. I denne oppgaven er både bakgrunnen for konflikten i det tidligere Jugoslavia, for NATOs iverksetting av OAF og for Norges deltagelse i operasjonen viktig. Jeg har derfor inkludert et bakgrunnskapittel i oppgaven, kapittel 4. Oppgaven har to analysekapitler som søker å bringe svar på de to spørsmålene som er gitt i denne innledningen. Det første analysekapitlet, kapittel 5, vil ta for seg NATOs informasjonsvirksomhet. Det andre analysekapitlet, kapittel 6, vil ta for seg norske myndigheters informasjonsvirksomhet. Til slutt i oppgaven følger en oppsummering av funnene i oppgaven samt noen konkluderende bemerkninger.

Kapittel 2. Teoretisk tilnærming

2.1. Tilnærminger til studiet av forholdet mellom myndigheter og medier

Teorier innen studiet av internasjonal politikk har tradisjonelt i liten grad inkludert nyhetsmediene. Men i de siste tiårene har massemedienes rolle i internasjonal politikk, og dermed forholdet mellom mediene og myndighetene, blitt inkludert i ulike teorier. En rekke av disse teoriene fokuserer på forholdet mellom mediene og staters utenrikspolitikk. Dette er ikke tema for denne oppgaven, men disse teoriene kan tjene for å illustrere ulike tilnærminger til studiet av forholdet mellom disse partene og hva som karakteriserer partenes adferd. En gruppe teorier viser hvordan utenrikspolitisk praksis blir formet av ulike typer medieeffekter. Teorien om demokratisk mediemakt er blant de enkleste av disse teoriene. Denne teorien postulerer at massemediene har svært stor innflytelse på de politiske myndighetene, særlig på utenrikspolitikken. Dette kommer blant annet av at mediene påvirker nyhetspublikummet, som er de som i stor grad avgjør politikernes popularitet og politiske skjebne. Det vises til at mediene har makt til å styre den offentlige meningsdannelsen ved at fjernsynet har såkalt bildemakt, noe som også bidrar til at mediene har makt over myndighetene (Thune 2002:281-2).

Krogstad (1999) fokuserer på at mediene setter krav til og grenser for hvordan politikere handler. Hennes utgangspunkt er ikke at myndighetene er de som styrer mediene eller at det er de som bestemmer hvordan kommunikasjonen i et samfunn skal foregå. Hun mener at det i dag er mediene som setter premissene for kommunikasjon. Dette fratrar politikere mye av muligheten til å presentere budskap og påvirke slik de selv ønsker. Krogstad hevder at om politikere vil spre et budskap eller få tilslutning til sin sak, må de rette seg etter de forutsetningene som mediene har lagt.

2.1.1. Kritikk av teoriene om mediemakt

De tilnærmingene som til nå er skissert i dette avsnittet, ser på mediene som innflytelsesrike, med uformell myndighet til å påvirke deler av samfunnet. En annen

gruppe teorier ser på mediene som avhengige av myndighetene, og vurderer det slik at myndighetene er den dominerende parten.

En slik teori er indeksteorien som kan ses på som en kritikk av teoriene om mediemakt. Betegnelsen indeksteori kommer av at teorien blant annet postulerer at mediene i analysene og dekingen av internasjonale hendelser vil "index the range of voices and viewpoints ... according to the range of views expressed in mainstream government debate about a topic" (Bennett 1990:106, sitert i Thune 2002:289).

Ifølge denne teorien vil massemedienes deking av hendelser i det internasjonale samfunnet avspeile myndighetenes interesser og perspektiver (Thune 2002:289). Dette kommer blant annet av at massemedienes viktigste kilder er offisielle, statlige kilder. Om disse kildene ikke har en sak på dagsordenen, som for eksempel en krig eller en konflikt, vil heller ikke nyhetsmediene dekke saken. For å teste denne teorien har både medienes og myndighetenes virksomhet blitt analysert. Det sentrale i forbindelse med diskusjonen i denne oppgaven er at indeksteorien ikke tillegger mediene tilnærmet all makt. Myndighetene sies å ha en svært viktig rolle i å avgjøre hva som blir tatt opp i nyhetsmediene, og det hevdes at de påvirker hvordan dekingen blir. Det er ikke mediene som styrer utenrikspolitikken, myndighetene har beholdt denne makten.

Den (mediepolitiske) propagandamodellen som ble lansert av Herman og Chomsky (1988:1-35) regnes som en radikal versjon av indeksteorien. Den er fundert i en marxistisk tilnærming, makt blir definert som formaliserte sosiale praksiser for å forsvare etablerte politiske kulturer (Thune 2002:292). Denne utgaven av indeksteorien legger enda større vekt på myndighetenes rolle i å bestemme hva som blir en del av nyhetsdekingen. Det som blir definert som en mediepolitisk elite avgjør nyhetsdekingen, og det hevdes at disse ønsker å forsvare etablerte politiske ideologier og interesser (Thune 2002:292). Tilnærmingen fremhever at selv om mediene er viktige i den politiske prosessen, kan de ikke bestemme helt selv hvordan de skal handle. Det antas at mediene har begrenset makt og at de er midler for andre aktører, som myndighetene.

Denne oppgaven tar utgangspunkt i en annen definisjon og tilnærming til propaganda enn Herman og Chomsky. Men diskusjonen i oppgaven forholder seg til

denne utgaven av indeksteorien ved at det vurderes hvorvidt det fantes en politisk elite som forsøkte å styre mediedekningen av Kosovokonflikten. Ifølge Herman og Chomskys tilnærming, vil denne eliten ha søkt å forsvare etablerte politiske ideologier og interesser. Flere av bidragene i Hammond og Hermans antologi om Kosovokonflikten (2001) er preget av Herman og Chomskys tilnærming. I antologien er det imidlertid ikke blitt gjennomført noen systematisk analyse av hva en med indeksteoriens språkbruk kan kalle politiske elites virksomhet. Denne oppgaven vil imidlertid foreta en analyse av NATOs og norske myndigheters virksomhet. Både Herman og Chomskys propagandamodell og den propagandadefinisjonen og analysemodellen som vil bli brukt i oppgaven, går ut fra at de sivile og militære myndighetenes virksomhet var planlagt og systematisk. Å undersøke om dette faktisk var tilfelle, er et av formålene med analysen i denne oppgaven.

2.1.2. McQuails inndeling av tilnærminger til studier av kommunikasjon og massemedier

McQuail (1994:377-8) oppsummerer teoriene i studiet av kommunikasjon i samfunnet og massemedier ved å dele dem inn i seks perspektiver eller logikker. Inndelingen har til hensikt å indikere hva som blir prioritert å studere og vise hva som vurderes som relevant å analysere. Et av disse perspektivene fokuserer på mediernes indre organisering og betydningen av denne, og blir kalt industriell logikk. Et annet perspektiv ser på mediernes informasjonsrolle, og blir omtalt som informasjons-logikk. Dette perspektivet knytter definisjonen av kommunikasjon til overføring av informasjon, og definerer blant annet kriterier for å gjøre kommunikasjon effektiv.

Et tredje perspektiv, politisk logikk, refererer til de krav som blir rettet mot mediene fra mektige og organiserte krefter i samfunnet, både innenfor og utenfor de formelle politiske institusjonene. Dette perspektivet ser på hvordan deltagere i den politiske prosessen søker å påvirke mediene. Dette kan for eksempel innebære forsøk på å etablere politisk kontroll over mediene. Dette perspektivet går i hovedtrekk mot ideen om at mediene er autonome, selv om prinsippet om frie medier blir fremhevet som viktig.

Denne oppgaven tar utgangspunkt i politisk-logikk perspektivet og ser nærmere på forholdet mellom myndigheter og mediene. Oppgaven vil vurdere om og eventuelt i hvilken grad det er slik at myndighetene har hatt til hensikt å påvirke medienes adferd og innhold, og om propagandametoder er de virkemidlene som eventuelt har blitt brukt.

2.1.3. Påvirkning som en prosess gjennom flere ledd

Både indeksteorien og tostegshypotesen om kommunikasjon og påvirkningsmønstre regnes som eksempler på forskning som kom som en reaksjon på teoriene om at mediene var mektige, og hadde stor direkte påvirkningskraft på myndighetene og på befolkningen generelt. Tostegshypotesen ble lansert av Katz og Lazarsfeld i 1955. Hypotesen hevder at medienes påvirkning av blant annet holdninger og politisk adferd skjer i to trinn. Ifølge denne hypotesen går påvirkningen først fra massemediene til opinionsledere, deretter går den fra opinionslederne til resten av befolkningen. Påvirkningen går altså ikke direkte fra mediene til mottagerne, men gjennom en nokså liten gruppe av ledere som befinner seg i nærmiljøet. Massemedienes mektige rolle ble til en viss grad bekreftet ved at det var mediene som ga informasjon til opinionslederne (Gripsrud 2002:57-9).

Medienes påvirkning på holdningsdannelse er ikke tema for denne oppgaven, men tostegshypotesen og forestillingen om at påvirkning skjer i flere ledd, har vært viktig i studiet av samspillet mellom myndigheter, medier og befolkningen. Særlig har en alternativ versjon av tostegshypotesen vært sentral. Den hevder at det er mediene, ikke enkeltpersoner, som er opinionslederne som sprer informasjon i samfunnet. McQuail (1999:377-8) påpeker at en rekke perspektiver hevder at myndigheter på ulike vis kan påvirke mediene, som igjen kan påvirke befolkningen. Mediene ses da på som budbringere i en prosess i flere steg. Norske myndigheter har i policydokumenter gitt uttrykk for at de oppfatter kommunikasjonsprosessen slik at de i relativt liten grad har mulighet til å snakke direkte til befolkningen. Mediene regnes som viktige for å nå ut til et større antall mennesker (Administrasjonsdepartementet 1994).

Medienes evne til å påvirke befolkningen kan vurderes som situasjonsavhengig. Gripsrud (2002:58-9) viser i en diskusjon rundt tostegshypotesen at mediene kan ha

større påvirkningskraft overfor sitt publikum om det har lite kunnskap om et tema, enn om det har mye kunnskap om temaet. Gripsrud bruker Golfkrigen i 1991 som eksempel. I utgangspunktet visste publikum lite om området og konflikten, og hadde få motforestillinger mot det mediene presenterte. Mediene hadde dermed stort potensiale for å påvirke. Gripsrud mener at Pentagon ganske direkte styrte mediene, og at de amerikanske myndighetene dermed påvirket befolkningen gjennom mediene.

Et kompromiss mellom tilnærmingene om hvem som har makt over hvem, er forestillingen om at forholdet mellom partene er preget av gjensidig avhengighet. McQuail (1994:331-3) viser at denne tilnærmingen fremhever at myndighetene er avhengige av mediene for å komme til orde i den offentlige debatten og få profilert sakene sine på en måte de liker. Men ikke minst er mediene blitt viktige for å nå ut til befolkningen, som også er velgerne som bestemmer politikernes skjebne i valg. Mediene er igjen avhengige av de politiske myndighetene som kilder, og ofte også på grunn av at det er myndighetene som legger rammebetingelsene for medienes virke.

2.2. Hva karakteriserer forholdet mellom medier og myndigheter i krig og konflikt?

En tilnærming til spørsmålet om hva som kjennetegner forholdet mellom medier og myndigheter, har vært at myndighetene i nokså stor grad søker å kontrollere mediene generelt, men at dette særlig skjer i situasjoner med krig og konflikt. I denne tilnærmingen trekkes det frem at dette skyldes at myndighetene rår over mange midler som legger premisser for medienes arbeid. Disse trekkene finnes også i fredstid, men blir særlig tydelige ved krise eller krig. Krig fører ofte med seg mer eller mindre klart uttrykte krav om at journalister og redaktører skal være lojale og identifisere seg med 'sine egne'. Dette gjør det vanskeligere å kritisere myndighetene, og det bidrar til at mediene blir mer mottagelige for myndighetenes budskap (Allern 1996:172-4, Ottosen 2001:223-4).

Denne tilnærmingen kommer til uttrykk i akademiske arbeider på ulike måter, for eksempel ved at hvilke premisser mediene arbeider under blir vurdert. Luostarinen og Ottosen (2002a:50-2) vurderer hvordan blant annet amerikanske myndigheter gjennom statsapparatet har utviklet strategier for å inkludere mediene i landets forsvar.

Luostarinen og Ottosen hevder at et lands myndigheter, særlig de militære, i krigssituasjoner har forholdsvis gode muligheter for å kontrollere mediene og for å få dem til å handle slik de vil.

En måte å vurdere myndighetenes virksomhet på under krig og konflikt er å vurdere om denne var preget av propaganda. Denne type analyse innebærer en vurdering av forholdet mellom myndigheter og mediene ved at det undersøkes om myndighetene har forsøkt å legge føringer på mediene. I propagandaanalyser innrømmes det at forskjellige myndigheter har tilpasset seg ulike trekk ved mediene, men fokus er på at myndighetene har søkt å bruke mediene for å nå sine mål.

2.3. Idealer om myndigheters adferd og medienes frihet

Propaganda-begrepet brukes også av den tilnærmingen som vurderer forholdet mellom mediene og myndighetene i et normativt perspektiv. Wheeler (1997:1-2) viser at mediene i liberaldemokratiske samfunn tradisjonelt har blitt vurdert som proaktive midler for å muliggjøre borgernes deltagelse i den demokratiske prosessen. Ideen er at mediene ved å være talerør for ulike politiske oppfatninger vil sette borgerne i stand til å gjøre politiske valg og delta i det politiske livet. Myndighetene spiller en viktig rolle ved at de har deler av ansvaret for å bringe ut informasjon til folket. Myndighetenes informasjon til mediene blir dermed sentral, og myndighetenes eventuelle føringer på mediene blir viktig å analysere. Om føringene blir for sterke vil ikke mediene kunne utføre sine oppgaver i et demokrati ifølge idealet. Tilnærmingen fokuserer på betydningen av medienes frihet, som den ser på både som et historisk faktum, og som et ideal.

Denne tilnærmingen til medienes rolle i samfunnet har blitt utsatt for kritikk fra en rekke hold. Kritikere har både vært uenige i at mediene har hatt en uavhengig rolle, og i at dette er et ideal. De har påpekt at oppfatningene av medienes funksjon og idealene om medienes plass i et samfunn har variert over tid. Kritikerne har også vist at idealene for mediene har blitt tilpasset landets situasjon, for eksempel hvorvidt landet er del av en væpnet konflikt. Det har blitt forventet av mediene at de er lojale og støtter opp om de væpnede styrkene og myndighetene (Wheeler 1997:2-26).

Idealbildet av mediernes rolle går imidlertid stadig igjen i offentlig debatt om informasjon i samfunnet og hvilken rolle myndighetene skal ha i forhold til mediene. Ikke minst har mediene selv artikulert dette idealet (Wheeler 1997:6-12). Om myndighetene bruker propaganda for å sikre at deres eget syn kommer frem i mediene, eller om propagandateknikker blir brukt for å søke at publikum reagerer på en spesiell måte, vil det være i strid med dette idealet. Mediernes frie stilling vil da være truet, og mediene vil i mindre grad være i stand til å utføre de oppgavene de ifølge idealet skal ha.

2.4. Begrepet propaganda

Denne oppgaven vil som nevnt i innledningskapitlet ta utgangspunkt i propagandaanalyse for å undersøke informasjonsvirksomheten til norske myndigheter og NATO. For å kunne besvare spørsmålet om hvorvidt norske myndigheters og NATOs informasjonsvirksomhet var preget av propaganda, er det nødvendig å presisere hva denne studien regner for å være propaganda. Som nevnt finnes det en rekke ulike definisjoner av propaganda. Ellul (1965) er blant de som har hatt en vid definisjon av begrepet. Han hevder at nesten alle budskap med en vinkling (biased messages) i et samfunn er propagandistiske, selv om vinklingen er utilsiktet. Han mener at det i et moderne, teknologisk samfunn er svært vanskelig å skille mellom informasjon og propaganda.

Jowett og O'Donnell peker i sin bok på at de "aimed to clarify and distinguish propaganda as a form of communication but found that we could not do so with Ellul's view of the pervasiveness of propaganda" (1999:ix). Jeg har i analysen valgt å bruke Jowett og O'Donnells propagandadefinisjon som jeg mener er mer presis enn Elluls definisjon. Denne definisjonen er sitert i innledningskapitlet i punkt 1.4. Som nevnt er det en rekke forskere som har tatt utgangspunkt i denne definisjonen for sine analyser av informasjonsvirksomhet. Jowett og O'Donnell har selv hatt denne definisjonen som utgangspunkt for utarbeidelsen av sin modell for analyse av propaganda. Som vist i innledningen, vil jeg i denne oppgaven ta utgangspunkt i denne analysemodellen. Den vil bli nærmere presentert i punkt 2.9. i dette kapitlet.

Jowett og O'Donnells (1999:6) definisjon vektlegger at propagandisten søker en respons hos mottageren ved å påvirke oppfatningen av et saksområde, samt ved å lede mottageren til å handle på en bestemt måte. Propagandisten søker altså å oppnå en bestemt reaksjon hos dem som mottar propagandabudskapet. Definisjonen er relativt vid, og Page (1996:42) hevder at den derfor er egnet å bruke i en analyse. Men hun peker også på at den negative konnotasjonen begrepet propaganda har, gjør at myndigheter i vestlige demokratier foretrekker å vise til at de har informasjonsprogrammer heller enn propaganda. De underliggende moralske og politiske prinsipper som vestlige demokratier er bygget på, hindrer, eller er ment å hindre, at propagandateknikker skal bli brukt. Unntaket er når landet er med i krig. Da gjør andre normer seg gjeldende, og noen av de teknikkene som assosieres med propaganda blir akseptable å benytte. Dette blir blant annet begrunnet med at alternativet (fravær av propaganda) vil føre til et resultat som vil være verre for landet (Page 1996:44-8).

Kempf (2002:166-9) skiller ut krigspropaganda som en egen type propaganda. Han hevder at krigspropaganda fremstiller en konflikt på en slik måte at det gis støtte til krig og militær logikk fremfor perspektivene til en fredelig løsning av konflikten. Kempf mener at væpnede konflikter eller krig har forholdsvis lav legitimitet (i alle fall i vestlige moderne samfunn). De må derfor fremstilles som helt nødvendige. I krigspropaganda fremstilles konflikten slik at muligheten for samarbeid med motparten ikke er til stede, det at man kan ha felles interesser tilbakevises. Militære virkemidler blir sett på som en hensiktsmessig måte å løse konflikten på. Egne intensjoner og rettigheter idealiseres, det fremheves at egne handlinger er legitime og riktige, mens motpartens handlinger fordømmes.

Kempfs definisjon av krigspropaganda skiller seg ut fra Jowett og O'Donnells definisjon på flere måter. Propaganda blir sett på som et virkemiddel i krig, ikke som noe som kan være nøytralt. Felles for de overnevnte definisjonene er vektleggingen av at propagandaen er i avsenderens og ikke nødvendigvis i mottagerens interesse.

Det er ikke tvil om at ved krig er propaganda et fenomen som forekommer ofte, noe blant andre Jowett og O'Donnell (1999), Knightley (2002) og Taylor (1990) har vist. Jeg ser det allikevel ikke som fruktbart i denne oppgaven å begrense definisjonen

av propaganda til bare å gjelde krig. Operation Allied Force var ikke definert som en krig verken av NATO eller norske myndigheter (Forsvarsdepartementet 2000, Shea 2003). Dette var antagelig bevisst fra myndighetenes side. Å bruke betegnelsen krig om noe vil antagelig skape andre assosiasjoner enn om betegnelsene operasjon eller aksjon brukes. Ved å ikke skille ut krigspropaganda som en egen type propaganda, er det i denne sammenhengen ikke nødvendig å ta stilling til om OAF var en krig eller ikke. Men det vil være sentralt å analysere språkbruken og diskusjonen rundt hvorvidt OAF var en krig for å vise konteksten rundt informasjonsvirksomheten og motivene for den.

En rekke av de analysene som undersøker om propaganda har forekommet, fokuserer på væpnede konflikter og kriger, for eksempel Carruthers (2000), Luostarinen og Ottosen (2002a) og Taylor (1990). Disse analysene munner ikke ut i noen teori som postulerer noen årsakssammenheng mellom krig og propaganda. Men for eksempel Taylor (1990) har undersøkt en lang rekke kriger og konflikter fra antikken og frem til i dag, og funnet propagandatrekk i dem alle. Det er altså grunn til å tro at propaganda også kan ha forekommet under OAF.

2.4.1. Hvem utfører propaganda?

De ovenstående definisjonene av propaganda sier ikke noe spesifikt om hvilke aktører det er som utfører propaganda. Men når caset som analyseres er en konfliktsituasjon eller en krig, tar de fleste av analysene for seg staters virksomhet (Larson 2001, Luostarinen og Ottosen 2002a, 2002b, Taylor 1990). Analysene omfatter staters adferd både overfor egen befolkning og overfor andre lands innbyggere. De tar også for seg staters fremstøt overfor andre staters myndigheter. Kommersielle virksomheter som reklamebyråer og kommunikasjonsbyråer kan også benytte seg av mange av de virkemidlene som preger propaganda (Jowett og O'Donnell 1999:329).

I en analyse av Kosovokonflikten kunne også ikke-statlige aktører som den kosovoalbanske hæren (Ushtria Clirimtare e Kosovës, UCK) ha blitt analysert for å finne ut av om de drev med propaganda. I denne oppgaven vil jeg imidlertid begrense definisjonen og analysen til å omfatte en stats og en statlig organisasjons virksomhet. I

den ene analysen vil analyseenheten være en stats virksomhet. I den andre analysen vil analyseenheten være en allianse av stater. Dette gjør de to analysene litt forskjellige, men prosessene som undersøkes vil i begge tilfellene være statsdrevet.

2.4.2. Hvit, grå og svart avsender

Jowett og O'Donnell (1999:13-15) hevder at budskap som ikke har en kjent avsender blir regnet som mer propagandistiske enn budskap med kjent avsender. Dette gjør de blant annet ved å vise hvordan det i propaganda utført under første og andre verdenskrig ble brukt falske avsendere.

En hvit avsender er en åpen avsender, den som utgis for å ha kommet med budskapet og den som faktisk har spredt budskapet er den samme. En svart avsender er en falsk avsender, den som oppgis å ha sendt budskapet har ikke i realiteten ikke gjort dette. Budskapet er ment å bli tilskrevet noen andre enn den avsenderen det egentlig kom fra. Om et budskap har grå avsender, er det uklart hvem som er avsender av budskapet. Der en med budskap som har svarte og hvite avsendere kan identifisere en sann eller falsk avsender, er det med grå budskap ikke mulig, eller i alle fall svært vanskelig å identifisere hvem det egentlig er som har sendt budskapet.

Det å bruke en svart eller grå avsender for et budskap blir regnet for å være en propagandateknikk. Om hvem som er den egentlige avsenderen blir holdt skjult, kan dette gi mer legitimitet til budskapet. Dette kan videre gjøre det lettere å påvirke mottagerens holdninger og handlinger. I en propagandaanalyse vil det å kartlegge hvem som (egentlig) er avsenderne av ulike budskap stå sentralt (Jowett og O'Donnell 1999:12-15).

2.5. Propaganda, påvirkning og informasjon

Malesic (1997:37) viser at det ofte skilles mellom påvirkning og propaganda. Han mener forskjellen blant annet består i at hensikten med propaganda går videre enn til å søke felles forståelse. Han peker på at hensikten med propaganda er å fremme en sak for å tilfredsstille de interessene propagandisten har, noe som altså ikke alltid er i mottagerens interesse. En propagandist søker å styre informasjonsstrømmen, kontrollere offentlig opinion, samt å manipulere oppfatningen av saker slik at de

ønskede reaksjonene og handlingene oppstår hos publikum. Påvirkning søker å overbevise publikummet om at de burde ha en bestemt oppfatning eller gjøre visse handlinger. Men ved påvirkning kontrolleres ikke informasjonsstrømmen på samme måte som propaganda, og det blir benyttet andre teknikker for å få gjennom budskapene. En propagandistisk organisasjon er langt sterkere enn en organisasjon som 'bare' driver med påvirkning (Jowett og O'Donnell 1999:27-35).

Som tidligere nevnt, er det ikke entydig hva som kan betegnes som propaganda. Partene i en konflikt har ofte betegnet motpartens informasjon som propaganda, i betydningen løgn og falske påstander. Propaganda har av mange blitt sett på som noe som bør unngås i demokratiske samfunn. Om propaganda forekommer, anses det for å være et brudd med idealer for sivile og militære myndigheters, samt mediers adferd (Larson 2001:32-4, Taylor 1992:18). Propagandaens effektivitet avhenger blant annet av at den ikke (for tydelig) fremstår som propaganda. Om noe oppfattes som propaganda, blir det lettere avvist av mottagerne. Som følge av dette er forskjellen mellom informasjon og propaganda lite tydelig, de som driver med propaganda prøver å la den ligne ikke-propagandistisk informasjonsvirksomhet (Jowett og O'Donnell 1999:27-41).

Taylor (1990:11-12) hevder at propaganda i seg selv ikke nødvendigvis er noe negativt. Jowett og O'Donnell (1999:2-4) mener at propaganda i utgangspunktet er et nøytralt begrep, en betegnelse på en overtaleelsesprosess. De mener at propaganda bare kan bedømmes innenfor sin egen kontekst ut fra hvem som står bak, hvem som er målgruppen og hva som er formålet. Før første verdenskrig ble begrepet propaganda blant annet brukt for å beskrive de midlene forkjemperne av en doktrine benyttet for å fremme sitt budskap overfor tilhørerne. I mellomkrigstiden ble begrepet imidlertid diskreditert, særlig som følge av nazistenes fremgangsmåter.

I de fleste av dagens analyser av begrepet fremstår propaganda som noe negativt som bør unngås i et samfunn. Dens skadevirkninger anses av mange for å være større enn gevinstene. Men i krise og krig, særlig der ens eget land eller egne interesser er truet, anses det som mer legitimt enn i fredstid å anvende propaganda. Om målet for adferden bare er viktig nok, for eksempel å frigjøre landet fra en okkupasjonsmakt, blir befolkningens terskel for å godta propaganda lavere.

Myndighetenes sperre mot å anvende propaganda blir også mindre (Luostarinen og Ottosen 2002a:42-5). NATO valgte i 1999 å gå til en væpnet operasjon mot det tidligere Jugoslavia til tross for at selve alliansen ikke var angrepet og at det ikke forelå noen umiddelbar trussel om dette. En væpnet operasjon med bakgrunn i at alliansen hadde vært angrepet eller truet ville antagelig ha hatt høyere legitimitet enn OAF. Dette ville antagelig igjen ha ført til at det ville vært mer legitimt for alliansen og norske myndigheter å bruke propagandametoder.

2.6. Analyse av informasjonsvirksomhet ved hjelp av propagandaanalyse

Som nevnt i innledningskapitlet vil Jowett og O'Donnells analysemodell bli brukt for å vurdere om norske myndigheters og NATOs virksomheter kan betegnes som propagandistiske. Propagandaanalysen sier ikke bare noe om innholdet i sivile og militære myndigheters informasjon. Den gir også et perspektiv på hvordan forholdet mellom myndighetene og mediene er mer generelt. Propagandaanalysen tar utgangspunkt i at myndighetene er den dominerende av partene, og antar at myndighetene søker å ha kontroll over ulike sider ved forholdet mellom dem.

Om en analyse kommer frem til at det har forekommet propaganda, har myndighetene oppnådd å være den parten som har hatt kontroll over ulike faktorer, som hvilken informasjon mediene skal få, når de skal få den og på hvilke betingelser de skal få den. En propagandaanalyse fokuserer på at myndighetene har kunnet legge premisser for medienes arbeide. Andre tilnærminger, som marxistiske eller politisk-økonomiske tilnærminger, ville heller ha fokusert på at det er ulike strukturelle eller økonomiske faktorer, som eierskap, som danner premissene og styrer medienes adferd.

Lasswell (1927:185-213) undersøkte hvilke prinsipper som lå til grunn for propaganda under første verdenskrig. Hans funn blir ofte referert til i litteraturen, og det er stadig analyser som kommer frem til samme resultat som han (Luostarinen 2002b:90). Lasswell fokuserer på at propaganda har ulike mål. Han mener at de strategiske målene med propaganda for det første er å mobilisere hat mot fienden. Det andre målet er å opprettholde vennskapet med ens allierte. Et tredje mål er å opprettholde vennskap, og om mulig få til et samarbeid med de som er nøytrale. For det fjerde er det et mål å demoralisere fienden. De taktiske målene for propagandaen er

å vekke interessen hos visse målgrupper, samt å tilbakevise eller ugyldiggjøre ubeleilige ideer. Det er også et taktisk mål å unngå usannheter som det er sannsynlig at vil bli motsagt eller motbevist før de strategiske målene har blitt oppnådd (Lasswell 1927:185-213).

Den funksjonalistiske retningen hevder at mediene og kommunikasjon fyller ulike sosiale oppgaver. Lasswell kan plasseres innen denne retningen som kalles funksjonalistisk fordi den fokuserer på at mediene og kommunikasjon oppfyller funksjoner i samfunnet. En funksjon er at mediene skal drive kampanje for sosiale formål innen politikk, krig og økonomisk utvikling (McQuail 1994:80-2). I denne oppgaven er ikke det sentrale å drøfte hvorvidt det er slik at mediene har ulike funksjoner som de oppfyller. Med utgangspunkt i problemstillingene som er satt opp, er det heller interessant å vurdere hvem det er som eventuelt gir mediene disse funksjonene. Er det slik at myndighetene bruker mediene for å fremme sine mål, for eksempel de målene Lasswell har listet opp for propaganda? Deler av det funksjonalistiske perspektivet blir dermed, trass i kritikken som har kommet mot det, inkludert i denne oppgaven fordi elementer fra dette perspektivet har vært en viktig del av propagandaanalyser. Antagelsen om at propaganda har et mål, er en viktig del av analyser som har ønsket å avgjøre om ulike informasjonsvirksomheter kan bli betegnet som propagandistiske, for eksempel Jowett og O'Donnell (1999) og Malesic (1997).

2.7. Propagandateknikker

Det finnes en rekke kategoriseringer av propagandateknikker. The Institute for Propaganda Analysis satte allerede i 1937 opp en liste over syv ulike propagandateknikker (Larson 2001:320-4). Jowett og O'Donnell (1999) setter derimot ikke opp noen uttømmende oversikt over ulike propagandateknikker. De hevder at det i stedet for å analysere hvert enkelt case opp mot alle de mulige propagandateknikkene, er bedre å velge ut noen sentrale teknikker som det ses nærmere på. De argumenterer også for at man i tillegg til å se på teknikkene som er med på å definere propaganda, blant annet må vurdere konteksten rundt informasjonsvirksomheten, hvordan organisasjonen arbeider. Jeg vil i denne oppgaven

se nærmere på noen av de propagandateknikkene som blant annet Jowett og O'Donnell har fremhevet som sentrale.

Page (1996:42) hevder at det ikke er særlig interessant å undersøke *om* vestlige myndigheter kan produsere eller faktisk produserer propaganda. Hun tar det nærmest for gitt at disse aktørene bedriver propaganda og fremholder at en heller bør undersøke hvilke teknikker som er politisk akseptable å bruke og som er mest effektive innen propaganda. Jeg er ikke enig i Pages påstander om vestlige myndigheter og propaganda, men er enig i at det i en analyse er verdifullt å vurdere noen av de teknikkene som forekommer i propaganda. På bakgrunn av kjennskap til disse teknikkene kan myndigheters informasjonsvirksomhet analyseres for å kartlegge om de er preget av propaganda.

2.7.1. Løgn

Luostarinen (2002a:19) og Page (1996:42) har pekt på at en av teknikkene som har blitt brukt i propaganda, er tildekking av informasjon og regelrett løgn. Jowett og O'Donnell (1999:13-4) skiller ikke ut løgn som en egen propagandateknikk, men de viser at informasjonsvirksomheter som de omtaler som propagandistiske har vært preget av løgn.

Luostarinen (2002a:19) hevder at selv om det er risikofylt å bruke løgn, så har denne teknikken blitt brukt av propagandister gjennom tidene, men han mener at det er vanskelig å bruke løgn i dagens samfunn fordi den politiske risikoen ved å bruke teknikken er svært høy. Videre hevder han at dagens relativt åpne samfunn med godt utbygde massemedier gjør at løgn stort sett bare kan bli brukt i visse situasjoner. Et eksempel på når løgn kan bli brukt, er i hva han betegner som kriger i lukkede områder som Falklandskrigen i 1982. Et annet eksempel er i situasjoner der publikum og mediene anser en krise for å være så akutt at de er villige til å akseptere at løgn blir brukt for å oppnå militær suksess.

Luostarinen's utsagn antyder at NATO og norske myndigheter hadde mye å tjene på å fremstille OAF som en viktig militær operasjon som det var avgjørende at ble satt i verk akkurat på det tidspunktet NATO bestemte seg for. NATO har blitt beskyldt for å lyve under OAF, blant annet av Goff (1999:14-6). Jeg vil i denne

oppgaven undersøke om NATO og norske myndigheter med vilje kom med uriktig informasjon i sin informasjonsvirksomhet.

2.7.2. Metaforer og bilder

Ulike typer bruk av språk er en annen teknikk som ofte regnes som en sentral praksis i propaganda. Språket kan brukes for å skape positive eller negative assosiasjoner til for eksempel et fenomen som krig. Symboler kan brukes for å lede tankene i en bestemt retning. Symboler som spiller på sex og død er vanlige i propaganda i krig (Jowett og O'Donnell 1999:295).

En annen måte å bruke språket på, er å benytte metaforer og bilder. Lakoff og Johnson (1980:56) går så langt som å hevde at "most of our normal conceptual system is metaphorically structured; that is, most concepts are partially understood in terms of other concepts". I propagandasammenheng kan metaforer og bilder brukes for å få offentlig støtte til propagandistens synspunkter. For at bruken av metaforer og bilder skal være effektiv, bør de være gjenkjennelige for publikummet. En metafor som er lett gjenkjennelig for et vestlig publikum er folkemord, som ofte forbindes med nazistenes handlinger under andre verdenskrig. For at bilde- og metaforbruken skal lykkes i å påvirke mottagerne på en slik måte som avsenderen ønsker, er det med andre ord nødvendig med god kunnskap om publikummet (Jowett og O'Donnell 1999:325-6).

Bruken av visse ord og bilder kan ha direkte betydning for hvordan enkelte hendelser oppfattes av folk. Språklige virkemidler kan brukes for å forklare begivenheter slik at det skapes sympati for propagandistens posisjon. Slik kan disse virkemidlene hjelpe en propagandist å oppnå eller beholde støtte i befolkningen. Metaforer og begreper har også blitt brukt for å nedtone eller skjule forhold og hendelser. For eksempel har begreper som vanligvis benyttes om rengjøring, som 'flush out' og 'mop up', blitt benyttet for å omtale det at man ønsker å skade, eller har skadet andre mennesker. Ved å bruke disse metaforene kommer det ikke like brutalt frem hva man har gjort eller ønsker å gjøre (Eide 2003:2).

I propagandasammenheng har språklige virkemidler som metaforer blitt brukt for å sammenligne motstandere med personer som det er knyttet negative assosiasjoner til, som for eksempel Hitler. Ottosen (1994:103) mener at det ved å skape eller

oppretholde et fiendebilde dannes forventinger om umenneskelige, aggressive eller fiendtlige handlinger fra de det er tegnet et fiendebilde av. Han definerer fiendebilder som "negativ stereotyp beskrivelse av en nasjon/stat/religion/ideologi eller regime/statsleder" (Ottosen 1994:103). Han viser til at fiendebilder kommer til uttrykk gjennom metaforer, billedbruk og andre språklige virkemidler. Ottosen har hevdet at det han betegner som det amerikanske propagandaapparatet (1994:23-5) har brukt fiendebilder i sin informasjonsvirksomhet, blant annet i forbindelse med Golfkrigen i 1991. Jeg vil i denne oppgaven vurdere om NATO og norske myndigheter tok i bruk språklige virkemidler som metaforer og bilder for å øke effekten av sine informasjonsvirksomheter.

2.7.3. Sensur

En autoritativ definisjon av sensur er: "To censor is to act so as to change or suppress speech or writing that is condemned as subversive of the common good" (Encyclopædia Britannica Online 2002). Hva myndighetene oppfatter som "the common good" og "subversive of the common good" vil variere. Men sensur er altså et middel for å søke å hindre ytringer som oppfattes som at de ikke er i tråd med hva som oppfattes som best for fellesskapet. Ved bruk av sensur vises det ofte til at dersom visse opplysninger kommer ut i mediene, kan det sette liv og sikkerhet i fare både for militært og ikke-militært personell i konfliktområdet. Opplysningene kan også sette sikkerheten i fare for personellet etter at de har kommet hjem fra oppdrag, og ramme familien til de som er involvert (McLaughlin 2002:78-83, 88-93).

Sensur iverksettes ikke alltid av sivile eller militære myndigheter, selvsensur har blitt påvist i en rekke ulike konflikter. Selvsensur innebærer blant annet at journalister og redaktører unnlater å publisere informasjon de har fått kjennskap til. Selvsensur kan forekomme uten at institusjonelle kontrollordninger fra myndighetene er på plass (McLaughlin 2002:80-1, Ottosen 2001:223-4).

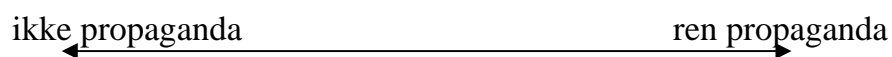
Sensur skiller seg litt ut fra de andre propagandateknikkene som er blitt drøftet i dette avsnittet. Enkelte mener at selv om sensur ofte forekommer sammen med propaganda, så er sensur og propaganda to forskjellige størrelser som bør analyseres atskilt (Fosland 1993:16-7). På den annen side analyserer en rekke forskere sensur som

en del av propaganda. De mener at sensur er en teknikk som propagandister benytter seg av. For eksempel har McLaughlin (2002) og Taylor (1990) i sine analyser vist at sensur har vært et av virkemidlene som har blitt brukt når propaganda har forekommet gjennom tidene. Jowett og O'Donnell (1999:293) viser hvordan monopol på kommunikasjons- og informasjonskilder (noe som blant annet kan oppnås gjennom sensur) er en av propagandateknikkene som kan benyttes. I denne oppgaven vil jeg anse sensur for å være en av teknikkene en propagandist kan benytte seg av. I likhet med de andre propagandateknikkene kan ikke en virksomhet betegnes som propagandistisk om ikke flere av kjennetegnene ved propaganda enn sensur er til stede. En aktør kan utøve sensur uten at vedkommende nødvendigvis er en propagandist.

De positive effektene av sensur for myndigheter har for eksempel vært at militærstrategiske hensyn har blitt ivaretatt og at krigsinnsatsen ikke har blitt undergravet av kritikere. Men sensur kan ha uønskede konsekvenser som oppveier de positive. Negative konsekvenser har for eksempel vært at tilliten til offentlig informasjon har minsket dersom det har kommet frem at informasjonen er sensurert. Det er videre en utbredt oppfatning at myndighetene har plikt til å la informasjon komme ut slik at befolkningen kan danne seg oppfatninger av hva som hender på best mulig grunnlag. Begrunnelsene for at mediene bør få rapportere fritt og for myndighetenes plikt til å informere, har ofte tatt utgangspunkt i demokratiske idealer om den opplyste borger og meddbestemmelsesrett (Wheeler 1997:4-9). Denne studien vil ikke gå nærmere inn i den normative debatten om hvor frie mediene bør være i en krig. Men den vil vurdere om sensur var en av de teknikkene som ble brukt av NATO og norske myndigheter.

2.8. Hvordan avgjøre om noe er propaganda?

Det er som oftest ikke entydig om informasjonsvirksomheter er preget av propaganda eller ei. Men ut fra definisjonene ovenfor kan informasjonsvirksomhet plasseres langs et kontinuum som går fra ren propaganda til ikke-propaganda. De fleste virksomheter vil ikke kunne plasseres ved ytterpunktene, men må plasseres langs kontinuumet. De har da noen, men ikke alle, kjennetegnene på propaganda.

Figur 1. Kontinuum for informasjonsvirksomhet.

Som vist i dette kapitlet kan en informasjonsvirksomhet ha en rekke ulike trekk. For eksempel kan den, ved å bruke sensur, metaforer og bilder samt ved å lyve, være et forsøk på å påvirke visse målgrupper til å ha visse holdninger eller utføre visse handlinger. Dersom tilstrekkelig mange av trekkene som er beskrevet i dette kapitlet er til stede, kan informasjonsvirksomheten kalles propaganda. Hvor mange av dem som må kunne identifiseres, og i hvilken grad de må være tilstede, er det uenighet om i litteraturen. Jeg har i denne oppgaven valgt å ta med en rekke kriterier, og dermed få en nokså streng definisjon på hva som kan betegnes som propaganda. For å avgjøre hvor NATO og norske myndigheter kan plasseres langs kontinuumet vil Jowett og O'Donnells analysemodell bli benyttet. Denne modellen presenteres nærmere i neste avsnitt.

2.9. Analysemodellen som vil bli brukt i oppgaven

I denne oppgaven vil norske myndigheters og NATOs informasjonsvirksomhet bli analysert for å finne ut av om den var preget av propaganda. Analysen vil bli gjennomført ved hjelp av Jowett og O'Donnells (1999:280) analysemodell, som går overens med den teoretiske definisjonen av propaganda som blir brukt i denne oppgaven. Definisjonen av begrepet er presentert i innledningen i punkt 1.4. og er blitt drøftet i punkt 2.4. i dette kapitlet.

Jowett og O'Donnells analysemodell har av for eksempel Larson (2001:327-30) blitt pekt ut som et godt hjelpemiddel for å analysere propaganda. Jowett og O'Donnell har naturlig nok selv brukt modellen i analyser av flere ulike case. Deres diskusjon av modellen har også blitt inkludert i antologier som tar for seg kommunikasjon og propaganda, for eksempel *Propaganda* av Smith (red.) (1989).

Det har ikke vært vanlig at statsvitere har benyttet Jowett og O'Donnells analysemodell. Men modellen og definisjonen har ikke bare blitt brukt for å analysere

medienes virke eller vært utgangspunkt for å drøfte mediefaglige tema, de har også blitt brukt for å analysere staters og statlige alliansers virksomheter, blant annet av Jowett og O'Donnell selv. Jeg ønsker å vurdere om modellen er fruktbar å bruke i en statsvitenskapelig analyse der analyseenheter er henholdsvis en stat og en allianse av stater.

Analysemodellen kan brukes for å analysere om noe er propaganda. Ved å ta utgangspunkt i modellen kan det vurderes om et case er preget av det samme som casene Jowett og O'Donnell har analysert, og dermed avgjøre om caset er karakterisert av propaganda eller ei. Modellen peker på hva det er sentralt å se på om man ønsker å vurdere om en informasjonsprosess er preget av propaganda eller ei. Den bryter informasjonsvirksomhet ned i oversiktlige undersøkelsesenheter, noe som gjør det mulig å vurdere de ulike elementene i en kommunikasjonsprosess. Modellen viser hva det er som utgjør propaganda, hvordan den blir spredd, hvem som sprer den, hvem som tar imot den og så videre. Ved å bruke denne analysemodellen kan mer enn bare selve språket tas i betraktning når det undersøkes om det har forekommet propaganda, og hvordan denne eventuelt har blitt til.

Analysemodellen åpner for å analysere flere forhold enn bare de strukturelle, deriblant kjennetegn ved avsender, mottager og miljøet informasjonsutvekslingen foregår i. Ved å undersøke informasjonsvirksomhet ved hjelp av modellen vil det bli tydeliggjort hva som særtegnert prosessen. Om analysen kommer frem til at informasjonsvirksomheten ikke kan betegnes som propaganda, vil allikevel de sentrale aspektene ved kommunikasjonsprosessen ha blitt kartlagt, noe som i seg selv er interessant. Analysemodellen vil være med på å avdekke om norske myndigheters og NATOs informasjonsvirksomhet kan sies å være karakterisert av å være systematisk og planlagt, eller om det i større grad var tilfeldigheter som avgjorde hvordan informasjonsvirksomheten var.

Modellen legger opp til en analyse av kommunikasjonsprosessen i ti steg. Gjennom analysen vurderes de delene av en informasjonsvirksomhet som Jowett og O'Donnell mener er med på å avgjøre om denne er preget av propaganda. De peker på ti analysepunkter for å analysere propagandistisk virksomhet. Disse punktene er:

1. Hva er ideologien og formålet med informasjonsvirksomheten? 2. Hva er

konteksten? 3. Hvilken organisasjon eller institusjon står bak den? 4. Hvordan er organisasjonens struktur? 5. Hvilke målgrupper har informasjonsvirksomheten? 6. Hvordan brukes massemediene? 7. Hvilke teknikker benyttes for å maksimere effekt, for å få til endring? 8. Hva er publikums reaksjoner på teknikkene? 9. Finnes det kontrapropaganda? 10. Til slutt vurderes og evalueres effektene.

For å analysere alle de ulike aspektene ved en propagandistisk virksomhet er det nødvendig å inkludere analysepunktene om publikums reaksjoner på konflikten og se på hva effektene av propagandaen er. Det er imidlertid ikke nødvendig å analysere alle disse punktene for å avgjøre om en informasjonsvirksomhet er preget av propaganda. Om en informasjonsvirksomhet er propagandistisk, er for eksempel ikke avhengig av hva publikums reaksjoner på virksomheten er. Jeg har i oppgaven valgt å utelate disse to analysepunktene til fordel for en grundigere diskusjon av de øvrige punktene. I tillegg blir noen av punktene mindre vektlagt enn andre. For eksempel er analyse av kontrapropaganda inkludert men lite vektlagt i analysen. Analysekapitlene vil tydeliggjøre hvorfor det har vært hensiktsmessig å fokusere mer på noen av punktene.

Kapittel 3. Metodiske betraktninger

3.1. Begrunnelse for valg av case

I innledningen ble det gjort rede for at Operation Allied Force er valgt som case for denne studien. Campbell hevder at under OAF var "The only battle we [NATO] might lose was the battle for hearts and minds. The consequence would have been NATO ending the bombing and losing the war" (Campbell 1999:36). NATO var altså klar over at alliansen både måtte søke å vinne ved militære virkemidler og beholde opinionens støtte om OAF skulle kunne regnes som en suksess. Alliansen søkte derfor å vinne det som har blitt betegnet som "The battle to keep public support" (Campbell 1999:36).

Både under og etter OAF ble det altså lagt stor vekt på, og snakket åpent om, at man søkte å påvirke offentlig opinion. Dette gjør at det er særlig interessant å analysere OAF og vurdere hvordan alliansen og alliansens land brukte sin informasjonsvirksomhet for å søke å opprettholde eller vinne støtte til OAF. The Independent International Commission on Kosovo (2000:215) har i sin analyse av Kosovokonflikten fremhevet at "An issue of critical importance is the degree to which Western media became a weapon of war during the NATO bombing campaign. Maintaining public support for the NATO campaign was vital." The Independent International Commission on Kosovo har til en viss grad undersøkt dette, men har hatt begrenset med tid og ressurser til rådighet. Jeg ønsker å bidra til å vurdere om, og eventuelt i hvilken grad, det var slik at mediene var et av NATOs våpen under OAF.

NATO ga uttrykk for at de antok at OAF ville være over i løpet av få dager fordi de gikk ut fra at Milosevic ville gå med på alliansens krav etter kort tid med bombing. Forventningen om en kortvarig militær operasjon ble imidlertid gjort til skamme; OAF varte i 78 dager (Barth Eide 2000:27-8). Ved å velge OAF som case har analysen kunnet vurdere informasjonsvirksomheten til aktører som ikke har forventet at virksomheten skulle komme til å bli like ekstensiv og langvarig som den viste seg å bli.

OAF skiller seg ut fra andre væpnede operasjoner som er aktuelle å analysere ved at operasjonen var en av de første gangene NATO hadde en 'out of area'-operasjon (Laugen 1999:94). Det er interessant å analysere hvordan NATOs informasjonsvirksomhet var i disse forholdsvise nye omstendighetene. Etter OAF har NATO hatt 'out of area'-operasjoner blant annet i Afghanistan. Jeg vil hevde at NATOs informasjonsvirksomhet både i Afghanistan og ellers har blitt påvirket av erfaringene fra virksomheten under OAF. Dette støttes av uttalelser fra sentrale medlemmer av NATOs informasjonsorganisasjon som Campbell (1999) og Shea (2001, 2003). Jeg mener altså at det er verdifullt å analysere informasjonsvirksomheten under OAF siden denne med stor sannsynlighet har påvirket hvordan og hvorfor informasjonsvirksomhet har blitt utført etter OAF.

Det var som kjent NATO som satte i verk OAF. Det var en militærallianse som sto bak operasjonen, ikke en stat eller noen få stater. Det er interessant å vurdere hvorvidt Jowett og O'Donnells analysemodell er egnet for å analysere en allianses informasjonsvirksomhet. Det er også interessant å vurdere om analysemodellen er hensiktsmessig for å analysere en stats virksomhet. Ved å velge OAF som case har begge deler kunnet bli vurdert. En videre begrunnelse for valg av analyseenheter følger i neste avsnitt.

3.2. Begrunnelse for valg av analyseenheter

NATO ble valgt som analyseenhet blant annet fordi OAF var en NATO-drevet operasjon. Flere av landene i alliansen overlot en del av informasjonsansvaret til NATO, både fordi de selv bidro i liten grad, og fordi de enkelte landene i mindre grad hadde oversikt over hva som hendte i operasjonen (Bakken 2003, Løwer 2003, Østang 2003c). Naturlig nok fokuserer flere av de foreliggende studiene som omhandler forholdet mellom mediene og ulike slags myndigheter i krig og konflikt på militære myndigheter. Eksempler er Carruthers (2000), McLaughlin (2002), Nohrstedt m.fl. (2002) og Taylor (1990). Ved å velge militæralliansen NATO som analyseenhet er det mulig å sammenligne funnene fra disse analysene med det som kommer frem i denne oppgaven.

I tillegg til NATO finnes det flere andre aktører som er aktuelle å se nærmere på, for eksempel de enkelte landene i alliansen. Norge ble valgt som den andre analyseenheten i oppgaven. Landet hadde forholdsvis begrenset erfaring med å delta i væpnede operasjoner utenlands og dermed også med forholdet mellom myndighetene og mediene i en slik situasjon. Jeg mener det er interessant å analysere hvordan norske myndigheters informasjonsvirksomhet var i denne relativt nye situasjonen. I tillegg har det, sammenlignet med land som USA eller Storbritannia, blitt utført forholdsvis få analyser av norske myndigheters virksomhet når landets styrker har deltatt i operasjoner utenlands. Det er, etter min mening, behov for flere studier innen dette fagfeltet.

I analysen må man være oppmerksom på at Norge var en del av NATO, noe som gir delvis overlappende analyseenheter. Men fokus for analysen er informasjonsvirksomheten, som er et av de områdene der NATO kan sies å ha hatt en selvstendig adferd. Noen av alliansens land søkte å påvirke NATOs informasjonsvirksomhet, for eksempel USA og Storbritannia (Riegert 2002b:22-32). Men som oppgaven vil vise, søkte ikke Norge å direkte være en del av eller påvirke NATOs informasjonsvirksomhet.

De to analyseenhetene var i ulik grad involvert i selve operasjonen. NATO hadde det operative ansvaret, Norge hadde avgitt sitt utstyr og personell til den felles operasjonen (Bakken 2003, Løwer 2003). De skiller seg også fra hverandre ved at det i NATO var én aktør som hadde hovedansvaret for informasjonsvirksomheten utad, nemlig pressekontoret i NATOs hovedkvarter (Riegert 2002b:22-8, Shea 2003). I Norge var dette ansvaret fordelt på flere aktører, noe analysen senere i oppgaven vil vise.

3.3. Datainnsamlingen

Kvalitative metoder for å samle inn data i en vitenskaplig undersøkelse kjennetegnes blant annet ved at det er forholdsvis få enheter som undersøkes, men til gjengjeld analyseres flere variabler. Forskeren får da mye kunnskap om et relativt lite antall enheter. Kvalitativ metode er egnet for å undersøke en problemstilling som søker å avdekke en dypere forståelse av en spesifikk sammenheng (Andersen og

Enderud 1990:29-30). Denne oppgaven benytter kvalitativ metode. Det er et lavt antall enheter som undersøkes (NATO og norske myndigheter), men det er en rekke variabler som undersøkes for hver av enhetene. Det optimale hadde selvsagt vært å supplere de kvalitative dataene med kvantitative data. Begrensningene som er satt for en hovedoppgave gjorde at jeg måtte konsentrere meg om en datainnsamlingsmetode, og jeg valgte kvalitativ analyse. Så vidt jeg har kunnet finne ut av, er de kvantitative dataene som foreligger om temaet mindre egnet for analysen i denne oppgaven enn de kvalitative dataene som jeg har samlet inn.

En rekke ulike kilder har blitt benyttet for å få tak i sekundærdata². Eksempler på kilder for sekundærdata er elektroniske arkiver, som NATOs elektroniske arkiv over taler, pressemeldinger og pressekonferanser. Kildene for sekundærdataene fremkommer av teksten og litteraturlisten. Primærdataene ble i hovedsak samlet inn ved å benytte to kvalitative metoder. Intervjuer er den ene metoden. Jeg utarbeidet en veiledende intervjuguide for intervjuene, som besto av de spørsmålene jeg ønsket å stille. Siden aktørene som ble intervjuet hadde ulike roller, ble ikke alle stilt de samme spørsmålene. Men intervjuguiden bidro til at de samme temaene ble dekket i de ulike intervjuene, selv om vinklingen på spørsmålene varierte noe. Intervjuene ble supplert med kontakt på telefon og e-mail i forkant og etterkant av selve intervjuene.

Intervjuobjektene ble tilsendt spørsmålene via e-post på forhånd³. Dette gjorde at de før selve intervjuet fikk anledning til å tenke gjennom hva som hadde hendt og hvorfor det hadde hendt. Dette bidro til at både intervjuer og respondent kunne forberede seg på intervjuene, og til at eventuelle uklarheter kunne oppklares underveis. Jeg valgte å benytte meg av båndopptager ved de fleste av intervjuene. Det ble benyttet båndopptager under de intervjuene som ble gjennomført med intervjuobjekter som hadde erfaring med å være i mediene og derfor var vant til å bli tatt opp på bånd.

² Primærdata er data som forskeren selv har samlet inn. Sekundærdata er data som er samlet inn av andre personer, forskere, institusjoner o.s.v. (Andersen 1990:140).

³ Et av intervjuobjektene ville ikke ha tilsendt spørsmålene på forhånd fordi vedkommende ønsket å gi det hun karakteriserte som ferske svar. Intervjuobjektet ønsket også å være anonym, og er derfor ikke direkte sitert eller referert til i denne oppgaven.

En av fordelene med å analysere et case som ligger litt tilbake i tid, er at det ofte foreligger noen analyser og vurderinger av det. En av ulempene er at intervjuobjektene kan ha glemt en del av de faktiske forholdene. Intervjuobjektene fikk imidlertid tilsendt spørsmålene i forkant av intervjuet i et forsøk på å minske dette problemet. Et annet problem er at det kan være vanskeligere å få tak i intervjuobjektene siden de kan ha byttet jobb og bosted. Dette bød på noen vanskeligheter i mitt tilfelle, men de viste seg å være overkommelige.

Den andre kvalitative metoden som er brukt for å samle inn data er innholdsanalyse. Weber (1990:9) definerer innholdsanalyse som en forskningsmetode som gjør bruk av et sett prosedyrer for å kunne trekke valide slutninger fra et tekstmateriale. Som det kommer frem av litteraturlisten, ble en rekke ulike tekster analysert. Eksempler er referater fra Stortinget, transkripsjoner fra pressekonferanser, pressemeldinger og publiserte foredrag.

For å finne frem til de relevante dokumentene har blant annet søkemotorene som ligger på de respektive hjemmesidene til NATO, Forsvaret, Stortinget samt Odin (den felles elektroniske informasjonstjenesten fra regjeringen og departementene) blitt benyttet. Avisartikler er både blitt brukt som bakgrunnsstoff og som kilde. En stor del av artiklene har jeg funnet frem til ved å bruke søkemotoren i A-tekst. A-tekst er et elektronisk redaksjonelt arkiv for en rekke av de største norske mediebedriftene. De øvrige artiklene har jeg funnet frem til ved å lese avisene eller tidsskriftene, samt ved å søke i de elektroniske arkivene til den enkelte avis.

Når det er blitt henvist til elektroniske kilder har jeg i kildelisten oppgitt lesedatoen for internettsiden til sist i referansen for å gjøre henvisningene presise. For å få en mest mulig korrekt datainnsamling fra de elektroniske arkivene ble det søkt på ulike måter og på flere tidspunkter, dette økte oppgavens reliabilitet. Reliabilitetsspørsmålet vil bli behandlet nærmere senere i dette kapitlet. Artiklene og pressemeldingene som ble publisert av Forsvarets mediesenter (FMS) på Forsvarets hjemmesider (*Forsvarsnett*) på www.mil.no er ikke lenger tilgjengelige via internett. Internettsidene med artiklene og pressemeldingene er imidlertid tilgjengelige fra forfatteren og fra FMS på CD-rom.

3.4. Vurdering av kildene

I forbindelse med datainnsamlingen er det sentralt å vurdere om kildene er troverdige (Kjeldstadli 1999:179-80). I denne oppgaven innebærer dette for eksempel at jeg må vurdere om intervjuobjektene har hatt evne, mulighet og vilje til å gi et riktig eller representativt bilde, eller om fremstillingen med hensikt ble fordreid. For å vurdere om kildene var konsistente ble det, der det var mulig og hensiktsmessig, sett på flere bidrag fra samme kilde. For eksempel vurderte jeg om kildene ga uttrykk for det samme i transkripsjonene fra pressekonferansene, ved foredrag som er publisert og ved intervjuet som ble gjennomført med kildene. Videre ble tilnærmet identiske spørsmål stilt til flere av aktørene som hadde noenlunde like roller, og samme spørsmål ble stilt til flere aktører som representerte samme organisasjon. Dette ga meg mulighet til å vurdere om det fantes ulike oppfatninger av en sak. Dette gjorde også at jeg bedre har kunnet sikre at de opplysningene som er blitt brukt i oppgaven er riktige, fordi de i stor grad har blitt bekreftet av flere kilder.

De som ble intervjuet mens jeg samlet inn data til oppgaven var på ulike måter involvert i OAF. Dette gjør at det kan være en tendens i noe av datamaterialet. Det kan også være tendens i datamaterialet som følge av at noen av de som har skrevet tekstene som har blitt analysert, var del av informasjonsvirksomheten under OAF. Men som Kjeldstadli (1999:180) poengterer, må ikke dataene forkastes av denne grunn. De kan brukes, men de må vurderes ut ifra at de har en viss tendens i seg.

I oppgaven er kilder som kan ha bias blitt brukt fordi det er disse kildene som best har kunnet gi et utfyllende bilde av informasjonsvirksomheten. Intervjuobjektene for denne oppgaven har vært de aktørene som var sentralt plassert i informasjonsvirksomheten under OAF. Disse kildene har førstehåndskunnskap om og en viss oversikt over temaet for oppgaven. Videre er de tekstene som er analysert, som uttalelser på pressekonferanser som er transkribert, vanskelig å erstatte med nøytrale kilder. I oppgaven har jeg vurdert ulike forskeres fremstilling av forskjellige deler av datamaterialet og vurdert intervjuobjektens utsagn og de tekstene som er blitt analysert opp mot dette for å finne eventuelle avvik. Flere av de som står bak disse forskningsbidragene har hatt tildels svært ulike oppfatninger av motivene for OAF, legitimiteten av den og dens konsekvenser. Det er ikke nødvendigvis slik at dette har

farget deres datainnsamling og dataomfanget, men dette forholdet har blitt tatt med i betraktningen når dataene de presenterer har blitt vurdert.

3.5. Reliabilitet

Til nå i dette kapitlet har datainnsamlingsmetoden blitt gjort rede for og kildene har blitt vurdert. En annen side ved undersøkelsen som er viktig å vurdere, er hvordan den er utført, noe som er med på å påvirke reliabiliteten i oppgaven. Reliabilitet beskriver nøyaktigheten i innsamlingsprosessen (Hellevik 1994:159). I denne oppgaven vil en vurdering av reliabiliteten blant annet bestå i å evaluere hvordan intervjuene og innholdsanalysen er utført.

I forbindelse med innholdsanalysen har ulike slags transkripsjoner blitt benyttet. Jeg har ingen garanti for at disse er helt nøyaktige, eller at de ikke er sensurert i ettertid. Jeg er henvist til å betrakte de ulike elektroniske arkivene som fullstendige. Dette har imidlertid til en viss grad latt seg kontrollere gjennom intervjuer og korrespondanse ved e-mail.

Jeg har i størst mulig grad søkt å få kontakt med representanter for de aktørene som det er relevant å intervjuer. I Norge oppnådde jeg kontakt med de fleste av dem jeg ønsket. For NATOs del var dette noe vanskeligere, men jeg oppnådde kontakt med flere aktører. Noen av disse ønsket ikke å bli referert til eller sitert i oppgaven, men de viste meg videre til skriftlige kilder, som jeg kunne referere til, som bekreftet deres opplysninger. En av de norske aktørene som ble intervjuet ønsket ikke å bli referert til med navn. Om opplysningene vedkommende ga meg hadde blitt brukt uten at det ble vist til åpne kilder, ville det ha kunnet senket reliabiliteten noe. Dette blant annet fordi det da ville vært vanskeligere for andre å samle inn de dataene som har blitt brukt i denne undersøkelsen. De opplysningene som jeg ønsket å bruke i analysen som kom frem i dette intervjuet ble imidlertid bekreftet ved andre intervjuer som jeg har kunnet referere til. Dermed ble ikke reliabiliteten senket i særlig grad.

Reliabiliteten har blitt styrket av at alle kildene er åpne kilder, at intervjuene i stor grad ble tatt opp på bånd, samt av at mange av kildene, som arkiver, referater og transkripsjoner er tilgjengelige elektronisk. Dette gjør at andre har forholdsvis god tilgang til de fleste av kildene som er blitt benyttet i denne oppgaven. Unntaket er

kanskje at det antagelig er vanskelig å oppnå kontakt med enkelte av intervjuobjektene. I og med at jeg har valgt en kvalitativ metode, er dataene preget av min subjektive tolkning av dem, noe som kan senke reliabiliteten. Dette er en av ulempene med kvalitative metoder, men jeg vurderte det slik at fordelene ved å bruke en kvalitativ metode oppveide disse ulempene.

3.6. Validitet

Validitet betegner datas relevans for problemstillingen i analysen. Datas validitet sier noe om hvor egnet de er for å belyse det en ønsker å undersøke. For å oppnå at dataene har høy validitet er det blant annet nødvendig at de har høy reliabilitet (Hellevik 1994:43). God validitet avhenger også av *hva* det er som er målt i undersøkelsen, om egenskapene som er målt er relevante for problemstillingen. Forrige avsnitt vurderte reliabiliteten i analysen, det ble da blant annet sett på nøyaktigheten i de ulike delene av analysen (Hellevik 1994:159). Dette avsnittet vil vurdere nærmere dataenes relevans for problemstillingen i oppgaven.

I denne oppgaven blir spørsmålet om ulike myndigheters virksomheter er preget av propaganda undersøkt med utgangspunkt i Jowett og O'Donnells (1999:280) analysemodell. Det finnes selvsagt flere andre måter å undersøke om en virksomhet kan karakteriseres som propaganda, men jeg mener at analysemodellen som er valgt er godt egnet for å måle det jeg ønsker å måle. Som vist tidligere i oppgaven har jeg gjort enkelte endringer ved analysemodellen, analysen har konsentrert seg om noen av punktene og utelatt andre punkter. Analysemodellen stemmer dermed bedre overens med den definisjonen av propaganda som benyttes i oppgaven.

Det finnes jo flere forhold enn de som er målt som kan være med på å svare på problemstillingene som er satt opp i oppgaven. Det er for eksempel mulig å vurdere medienes respons på myndighetenes virksomhet, om de mener at de har blitt utsatt for propaganda. Det kan også være aktuelt å vurdere medienes adferd nærmere. Gitt de rammene som er satt for en hovedoppgave er det imidlertid vanskelig å samle inn alle disse typene data. Med bakgrunn i at denne oppgaven er en statsvitenskapelig oppgave, og med utgangspunkt i de teoriene som er beskrevet i teorikapitlet, har jeg valgt å fokusere på myndighetenes adferd, og ikke på medienes.

Med de dataene som er samlet inn har de to analyseenhetenes informasjonsvirksomhet blitt vurdert. Denne virksomheten ble antagelig påvirket av de andre landene i alliansen. Ved å inkludere flere land som analyseenheter i oppgaven ville analysen antagelig ha oppnådd å forklare bedre helheten i informasjonsvirksomheten som pågikk under OAF. I oppgaven har jeg søkt å veie opp for ulempen med å ikke inkludere flere analyseenheter ved å vise til andre relevante aktørers handlinger når dette har vært nødvendig for analysen. Dette er ikke noen fullgod løsning, men det gir en bedre analyse enn om disse opplysningene hadde blitt utelatt. Dessuten har målet for denne oppgaven vært å analysere og vurdere Norges og NATOs virksomheter, ikke alle de ulike virksomhetene som fant sted under OAF.

Validitet er som tidligere nevnt i dette avsnittet avhengig av reliabilitet (Hellevik 1994:159). Som vist i forrige avsnitt i dette kapitlet, mener jeg at tross i enkelte svakheter, er reliabiliteten oppgaven tilfredsstillende. I dette avsnittet har jeg argumentert for at til tross for enkelte svakheter er den definisjonsmessige validiteten også tilfredsstillende. Selv om det er noen usikkerheter knyttet til mulige validitetsproblemer, mener jeg at det gjennom operasjonaliseringen er mulig å fange opp visse grunnleggende trekk ved forholdet mellom ulike myndigheter og medier i krig og konflikt. Ved å analysere informasjonsvirksomheten til ulike myndigheter og ved å vurdere om denne er preget av propaganda, håper jeg på å i det minste kunne indikere hva som karakteriserte to av informasjonsvirksomhetene under OAF.

Kapittel 4. Kosovokonfliktens bakgrunn og vestlige myndigheters reaksjoner på konflikten

4.1. Konteksten for informasjonsvirksomhetene

Hensikten med denne oppgaven er ikke å forklare eller vise i detalj hva som førte til Kosovokonflikten eller til at NATO satte i verk Operation Allied Force. Men for å kunne analysere informasjonsvirksomheten er det nødvendig å kort vise hva som hendte i konflikten og hva konflikten sto om. Det å kartlegge den historiske bakgrunnen og konteksten for informasjonsutveksling er en sentral del av Jowett og O'Donnells analysemodell (1999:280) som blir benyttet i denne oppgaven. For å kunne analysere informasjonsvirksomhet og vurdere denne, blant annet med tanke på om den kan klassifiseres som propaganda, kreves det at den settes inn i en sammenheng. Dette kapitlet vil derfor gi en kort oversikt over konteksten som NATOs og norske myndigheters informasjonsvirksomhet foregikk i. Kapitlet vil gi en fremstilling av forhold som er relevante for å forstå Kosovokonfliktens betydning, ikke bare for det tidligere Jugoslavia, men også for Vesten. Kapitlet gir således deler av grunnlaget for å kunne analysere NATOs og norske myndigheters informasjonsvirksomhet.

4.2. Sentrale trekk ved Kosovokonflikten

Konflikten i Kosovo dreide seg (og dreier seg enda) blant annet om hvem som har rett til å styre området og hva som skal være Kosovos fremtidige status. Kosovoalbanerne har ønsket et selvstendig Kosovo, mens kosovoserberne og den jugoslaviske sentralmakten har ønsket en fortsatt tilknytning til Serbia og det tidligere Jugoslavia. Partene har legitimert sine krav blant annet på grunnlag av befolkningsstrukturen i regionen og med historiske krav på området. Partenes målsetninger har vært tildels svært motstridende, noe som har vanskeliggjort en politisk løsning på konflikten (Judah 2000:204-26).

Ifølge den jugoslaviske grunnloven av 1974 er Kosovo et autonomt område. Inntil 1989 hadde Kosovo en høy grad av selvstendighet innenfor det tidligere Jugoslavia. I 1989 endret Slobodan Milosevic, som var president i det tidligere

Jugoslavia, regionens status. Kosovos selvstendighet ble redusert, og regionen ble brakt inn under direkte kontroll fra Beograd, hovedstaden i det tidligere Jugoslavia. Kosovoalbanerne ble i stadig større grad utsatt for serbisk diskriminering, og også direkte undertrykkelse. Kosovoalbanerne protesterte kraftig mot dette (Kristoffersen 2002:312-3).

De interne stridighetene i det tidligere Jugoslavia om Kosovo har blitt betegnet på ulike måter. The Independent International Commission on Kosovo har i boken *The Kosovo report* (2000) vist at konflikten har blitt omtalt som væpnet opprør mot myndighetene, som preget av tiltak for å slå tilbake et internt opprør, som en periode karakterisert av etnisk rensing, som nasjonal krig (mot sivile) og som internasjonal krig. Uavhengig av hvordan man omtaler konflikten, er det klart at den etter hvert økte i intensitet, og at tiltakene ulike stater og internasjonale organisasjoner satte i verk ikke hadde de ønskede effekter.

Kosovo ble av det internasjonale samfunnet sett på som en integrert del av Serbia, og ble vurdert som et internt anliggende til langt opp på 1990-tallet. Mønnesland hevdet i 1999 at "Det internasjonale samfunnet har kommet skjevt ut i løsningen av Kosovo-problemet fordi man ventet for lenge med å gripe problemet an. Fra 1990-97 var Kosovo et ikke-spørsmål på den internasjonale dagsorden" (Mønnesland 1999:6). Frem til slutten av 1990-tallet befant Kosovokonflikten seg altså i skyggen av hendelsene i de øvrige områdene av det tidligere Jugoslavia. Daytonavtalen fra 1995 markerte slutten på borgerkrigen i det tidligere Jugoslavia. Men avtalen omfattet ikke spørsmålet om Kosovos posisjon, noe som var en bevisst handling fra partenes side (Judah 2000:123-5).

4.3. Kosovo i et storpolitisk perspektiv

Kosovokonflikten har blitt sett på som et uttrykk for spenninger mellom ulike hensyn og prinsipper i internasjonal politikk. NATOs operasjon utfordret for eksempel ikke-intervensjonsprinsippet om at stater og organisasjoner ikke skal blande seg inn i andre staters indre anliggender. NATOs operasjon i Kosovo representerte et brudd med etablerte normer i etterkrigstidens internasjonale forhold. Disse normene har vært forankret i prinsippet om den suverene stat og dens rett til å håndtere interne

anliggender uten innblanding utenfra. Dette er formelt nedfelt for eksempel i artikkel 2 i FN-pakten. Prinsippet står altså sterkt i folkeretten, men har i praksis ikke blitt fullstendig overholdt (Semb 1999:259-61).

NATOs operasjon utløste en debatt om forholdet mellom de folkerettslige prinsippene om suverenitet, uttrykt gjennom FN-pakten, og individets rettigheter, uttrykt for eksempel gjennom den internasjonale menneskerettighetskonvensjonen (Semb 1999:259-61). NATO søkte for eksempel å legitimere OAF med retten til humanitær intervensjon, som gir mulighet for at det internasjonale samfunnet griper inn i en stats indre anliggende, for eksempel i situasjoner der en stat driver omfattende overgrep mot befolkningen (Semb 1999:259). Men ikke alle var enige i at det var grunnlag for en humanitær intervensjon, dette er noe som vil bli nærmere beskrevet i et senere avsnitt i dette kapitlet.

NATO hadde tidligere fungert som iverksetter for vedtak fattet i organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE) og i de forente nasjoner (FN), men i forbindelse med NATOs operasjoner i 1999 ble kravet om eksplisitt mandat fra OSSE eller FN satt til side. NATO tok utgangspunkt i blant annet FNs sikkerhetsråds resolusjoner nummer 1160 og 1199 for å legitimere operasjonen (Judah 2000:181-3, Laugen 1999:94-6). Men FN hadde altså ikke gitt sin formelle støtte til operasjonen, noe som bidro til diskusjon om operasjonens legitimitet.

4.4. Internasjonale reaksjoner på konflikten

I perioden før NATOs operasjon ble satt i verk den 24. mars 1999 var det en rekke internasjonale forsøk på å dempe og løse konflikten. Men det internasjonale samfunns reaksjoner på overgrepene bar preg av å være sprikende og nølende, selv om både serbernes og den kosovoalbanske hærens (UCK) handlinger ble fordømt i harde ordelag (Mønnesland 1999, The Independent International Commission on Kosovo 2000:55-85).

FNs sikkerhetsråd vedtok i september 1998 resolusjon 1199 som krevde stans i kamphandlingene, trygg hjemkomst for flyktninger og fri adgang til Kosovo for humanitære organisasjoner. Om ikke disse kravene ble møtt, ville sikkerhetsrådet

vurdere ytterligere tiltak for å beholde eller opprette fred og stabilitet i regionen (Judah 2000:178, Laugen 1999:95).

En av reaksjonene til NATOs nordatlantiske råd (North Atlantic Council, NAC) var å uttrykke dyp uro over situasjonen. NATO intensiverte også sine Partnerskap for fred-aktiviteter (Partnership for Peace, Pfp) i Albania for å øke stabiliteten i områdene rundt Kosovo (Laugen 1999:94). NATO kunngjorde i en pressemelding at alliansen ville utrede og utvikle "a full range of options with the mission ... of halting or disrupting a systematic campaign of violent repression and expulsion in Kosovo" (NATO 1998). I juni 1998 gjennomførte NATO øvelsen Determined Falcon som inkluderte 80 fly fra ulike NATO-land. Øvelsen var et tegn på den stadig tøffere linjen vestlige land hadde overfor regimet i Beograd (Judah 2000:165-6). NATO iverksatte også overvåkning fra luften (Kristoffersen 2002:313).

NATO søkte også å presse Milosevic når de i september 1998 erklærte at de hadde utstedt en såkalt Activation Warning (ACTWARN), noe som innebar at NATO ville utrede hva som var nødvendig for å kunne gjennomføre en begrenset luftkampanje med Kosovo som mål (Laugen 1999:95). Etter en forverring av situasjonen i oktober samme år, la NATO ytterligere press på jugoslaviske myndigheter ved at alliansen autoriserte aktiveringsordrene (Activation Order, ACTORD) for luftangrep mot det tidligere Jugoslavia. I siste øyeblikk kom representanter for vestlige myndigheter og jugoslaviske myndigheter til enighet og luftangrepene ble foreløpig utsatt (Kristoffersen 2002:313).

Da Milosevic samme høst aksepterte at OSSE skulle utplassere observatører gjennom Kosovo Verification Mission (KVM) ble væpnet inngripen fra det internasjonale samfunnet ytterligere utsatt. KVM skulle overvåke situasjonen på bakken. Både KVM og NATOs overvåking fra luften ble bifalt gjennom Sikkerhetsrådets resolusjon 1203 (Kristoffersen 2002:313). Men disse ulike tiltakene gjorde ikke at man fikk en løsning på konflikten.

Kosovokonflikten kom for alvor i vestlige mediers søkelys etter en massakre av kosovoalbanere i Drenica-dalen i februar 1998. I løpet av 1998 og begynnelsen av 1999 kom det flere rapporter i vestlige medier om overgrep mot kosovoalbanere begått av serbere. Serbiske myndigheter rapporterte på sin side om overgrep mot serbere

begått av kosovoalbanere (Collins 2000:41-2). Overgrepene spilte en sentral rolle i konflikten ikke bare fordi det bidro til å få mediens søkelys på konflikten, men også fordi massakren i Raçak i januar 1999 regnes som en av de utløsende hendelsene som fikk NATO til å iverksette bombing av det tidligere Jugoslavia (Collins 2000:42).

4.4.1. Kontaktgruppen og Rambouillet-forhandlingene

Kontaktgruppen⁴ for det tidligere Jugoslavia krevde at de stridende partene møttes til forhandlinger om Kosovos fremtid. Dette ledet frem til forhandlinger på slottet Rambouillet utenfor Paris mellom en jugoslavisk/serbisk og en kosovoalbansk delegasjon i februar og mars 1999. Kontaktgruppen la frem et avtaleforslag som ville gi Kosovo en utvidet form for selvstyre, men ikke uavhengighet fra Jugoslavia. Gjennomføringen av dette skulle overvåkes og bistås av OSSE og en NATO-basert militærstyrke (Judah 2000:206-26).

Forhandlingene i Rambouillet førte imidlertid ikke frem. Ulike forskere har pekt på en rekke ulike grunner til at det ikke ble oppnådd enighet ved diplomatiske midler. Blant annet Magnusson (1999:47-63) viser at det kan virke som om flere av aktørene som sto bak Rambouilletprosessen (deriblant aktører fra NATO) satte i gang forhandlinger nærmest for syns skyld. Han viser også at flere av de som var med på selve forhandlingene ikke så ut til å ta prosessen seriøst. Magnusson mener at de ulike aktørene ikke utnyttet muligheten til å oppnå en fredlig løsning. Men NATO trengte å vise at de hadde søkt å utnytte alle andre muligheter for å få en løsning på konflikten før de besluttet å sette i verk en væpnet operasjon, blant annet for å legitimere at de gikk i gang med en militær operasjon.

Den 19. mars beordret OSSEs formann at KVM skulle trekkes ut fra Kosovo. En av grunnene til dette var hensynet til KVM-personnellets sikkerhet. KVM hadde dessuten ikke hatt mulighet til å utføre sine oppgaver fordi den hadde blitt hindret av serbiske styrker (Judah 2000:227-8, Kristoffersen 2002:311-2). Den 24. mars begynte

⁴ Kontaktgruppen besto av USA, Russland, Storbritannia, Frankrike, Tyskland og Italia. Gruppen var et møteforum som ble opprettet under Konferansen om det tidligere Jugoslavia i 1992. Dens funksjon var blant annet å samordne politikken overfor Milosevic-regimet i Beograd (Kristoffersen 2002:315).

NATO med luftangrep mot det tidligere Jugoslavia ved iverksettelsen av Operation Allied Force.

4.5. Operation Allied Force

NATO forventet at OAF ville være over i løpet av noen dager fordi de trodde at Milosevic-styret i Beograd ville gå med på NATOs krav. Men de jugoslaviske myndighetene holdt stand, og NATOs operasjon varte i 78 dager (Barth Eide 2000:27-8).

OAF var en luftoperasjon, NATO gikk ikke inn i det tidligere Jugoslavia med bakkestyrker før etter at OAF var over. Det at NATO ikke benyttet bakkestyrker ble omdiskutert. Alliansen forsvarte taktikken med luftangrep blant annet ved å vise til at omfanget av den etniske rensingen av kosovoalbanerne ble begrenset av luftangrepene, noe The Independent International Commission on Kosovo (2000:4-5) hevder at den gjorde. Samtidig med NATOs militære operasjon intensiverte imidlertid serbiske styrker bakkeoffensiven mot UCK og sivile kosovoalbanere. FNs høykommissær for flyktninger har anslått at omlag 800 000 personer flyktet til nabolandene, mens rundt 700 000 var internt fordrevne i Kosovo (Judah 2000:240-1, Kristoffersen 2002:315,318).

OAF ble avsluttet 10. juni 1999 etter at en fredsavtale mellom partene hadde blitt inngått. Dette skjedde gjennom undertegnelsen av en militær-teknisk avtale mellom representanter for NATO og den jugoslaviske hærledelsen. Avtalen ble sanksjonert gjennom FNs sikkerhetsråds resolusjon nummer 1244 som ble bifalt den 10. juni (Kristoffersen 2002:314-5, Laugen 1999:96).

Operasjonen ble gjennomført uten tap av alliert personell som skyldtes motstand fra serberne. Hvor omfattende tapene var for serberne og kosovoalbanerne var et omdiskutert spørsmål både under OAF og etterpå (Judah 2000:310). Alliansen hadde under OAF selvsagt interesse av at de fakta de presenterte var troverdige og at de ble gjengitt i mediene. Noen medier, for eksempel Newsweek, har hevdet at de serbiske tapene ikke var like store som NATOs militære ledelse har hevdet (Goff 1999:14-5, Shea 2001:205). Shea har tilbakevist disse påstandene. Han har hevdet at NATO gjorde sitt ytterste for å rapportere riktig under konflikten, og har vist til at

alliansen etter at operasjonen var over hadde gjort grundige undersøkelser av skadeomfanget (Shea 2001:205-6). På pressekonferansen om "Kosovo Strike Assessment" i september 1999 beskrev brigader Corley motstanderens tap på denne måten: "The short answer to how much did we kill, how much did we strike successfully - it was enough. The conflict ended on NATO's terms". Corley uttalte også at han ikke kunne gi noen anslag over hvor mange fra de jugoslaviske styrkene som ble drept, rett og slett fordi "we [NATO] have no way of knowing" (NATO 1999i).

NATO begrunnet OAF for eksempel ved å vise til at noe måtte gjøres for å stoppe det som de betegnet som etnisk rensning av kosovoalbanere (NATO 1999e). Dette argumentet spilte en viktig rolle i NATOs og norske myndigheters retorikk om temaet. Hume (2000:70-1) viser at det har blitt stilt spørsmålsteget ved om NATOs operasjon i stedet for å hjelpe kosovoalbanerne heller førte til flere overgrep mot dem og bidro til at flere ble drept og drevet fra sine hjem. Hume viser dessuten at en rekke kilder påpeker at NATOs anslag over hvor mange som var drevet på flukt og drept før og under OAF var overdrevne. Dette impliserer at et av NATOs sterkeste argumenter for å iverksette en bombeoperasjon kanskje ikke holdt vann.

4.5.1. Norske myndigheters reaksjoner på Kosovokonflikten og norsk deltagelse i Operation Allied Force

Den norske regjeringen signaliserte at den la vekt på å søke å få en fredelig løsning av Kosovokonflikten. Utenriksminister Vollebæk omtalte for eksempel Norges engasjement i OSSE som et av midlene som ble brukt for å forhindre at det internasjonale samfunn skulle måtte gripe inn med væpnet makt (Vollebæk 1999d). Norge hadde i 1999 ved utenriksminister Vollebæk formannskapet i OSSE, noe som involverte norske myndigheter i konflikten i større grad enn de ellers ville vært, særlig i forbindelse med at OSSE skulle overvåke situasjonen på bakken gjennom KVM (Traavik 2003).

Regjeringen vurderte det dit hen at fredelige midler ikke var nok til å få det tidligere Jugoslavia til å etterkomme det internasjonale samfunnets krav. Regjeringen besluttet å stille styrker til rådighet dersom alliansen intervenerte i det tidligere

Jugoslavia. LIS 338 skvadronen utgjør en del av Luftforsvarets innsetningsstyrke (LIS) og er en del av Norges bidrag til NATOs multinasjonale styrker for innsetting på kort varsel (Immediate Reaction Forces, IRF). I januar 1999 mottok denne delen av IRF-styrken ordre om å dra til Grazzanise-basen i Italia. Dette var et ledd i prosessen som NATO hadde iverksatt for å gjøre seg klar til eventuelle operasjoner (Forsvarets overkommando, P&I 2000:24-5, Kristoffersen 2002:318-9).

Under selve OAF bidro Norge med seks F-16 kampfly samt med de mannskapene som var nødvendige for å kunne la flyene ta del i OAF, i alt 210 personer. Den 25. mars 1999 deltok norske jagerflypiloter i den første skarpe luftoperasjonen siden andre verdenskrig. Norges oppdrag besto i hovedsak i å ha en luftforsvarsrolle, noe som innebar luft-til-luft operasjoner. LIS 338 utførte tre typer oppdrag; luftpatruljering, eskorte og jagersvep (Forsvarets overkommando, P&I 2000:24-5, Kristoffersen 2002:318-9).

Norge hadde også personell i staber ved NATO-hovedkvarteret i Brussel og i hovedkvarteret for de allierte stridskreftene i Europa (Supreme Headquarters Allied Powers Europe, SHAPE). Landet hadde videre personell tilknyttet flyovervåkning og Airborne Warning and Control System (AWACS) operasjoner i luftrommet over det tidligere Jugoslavia. Norge bidro også med materiell og mannskap for å håndtere flyktningstrømmen fra Kosovo (Forsvarets mediesenter 1999a, Forsvarets mediesenter 1999b, Kristoffersen 2002:318-9). Sammenlignet med andre NATO-land medvirket Norge i relativt liten grad med militære ressurser til operasjonen. Men som daværende forsvarsminister Løwer (2003) har påpekt, deltok Norge med hva som var forventet av landet. Det var ikke slik at Norge ikke kunne delta med mer utstyr eller personell fordi det var politisk motstand mot dette.

4.5.2. Var Operation Allied Force en krig?

Flere har hevdet at OAF var en krig, for eksempel forskere som Barth Eide (2000) og Ottosen (2002) og en rekke medier (Ottosen 2002). Men OAF var ifølge NATO og norske myndigheter ikke en krig (Barth Eide 2000:52). Helt i begynnelsen av operasjonen omtalte statsminister Kjell Magne Bondevik OAF som 'begrensede militære aksjoner' (Barth Eide 2000:52, Ruud og Samuelsen 2003). Om lag en måned

etter at OAF hadde blitt satt i verk orienterte utenriksministeren i Stortinget. Da ble OAF beskrevet som 'NATO-operasjoner', 'militære aksjoner', 'luftoperasjoner', 'luftkampanje' og 'luftangrep' (Vollebæk 1999c). I pressemeldinger fra FD ble OAF beskrevet som 'NATO-operasjoner' og 'NATOs luftoperasjon over den føderale jugoslaviske republikken' (Forsvarsdepartementet 1999a). Situasjonen i Kosovo ble ikke karakterisert som en krig men som 'krisen i Kosovo' (Forsvarsdepartementet 1999b).

Norske myndigheter har i sin evaluering av Kosovokonflikten (Forsvarsdepartementet 2000) konsekvent omtalt OAF som en krise, ikke som en krig. Selve OAF blir i evalueringen omtalt som "tvangsdiplomati der motparten tvinges til å gå med på kravene fra det internasjonale samfunn gjennom bevisst, militært press" (Forsvarsdepartementet 2000:5).

Forsvarsminister Løwer var blant dem som omtalte NATOs operasjon som en krig. Dette gjorde hun blant annet i et møte i Stortinget 21. april (Løwer 1999). Men hun var stort sett forsiktig med å omtale OAF som en krig og brukte i hovedsak ord som 'aksjon', 'operasjon' og 'luftoperasjon' (Løwer 1999, Løwer 2003). Vollebæk omtalte for det aller meste OAF som noe annet enn krig. Men i et møte i Stortinget 26. april, brukte han ordet krig om situasjonen i Kosovo (Vollebæk 1999b). Dette bidro til at det var en viss grad av inkonsistens i hvordan OAF ble omtalt av myndighetene. Men OAF ble i hovedsak omtalt på en konsistent måte, myndighetene unngikk stort sett å bruke ordet krig.

Bondevik var under OAF forholdsvis konsistent i sitt ordvalg for å beskrive OAF. I etterkant har han endret syn på hvordan OAF burde ha blitt omtalt. Omlag fire år etter at OAF var avsluttet uttalte Bondevik at "jeg har kommet frem til at jeg som politiker den gang burde ha skåret gjennom om sagt at 'ja dette er en krig' " (Ruud og Samuelsen 2003).

4.6. Begrunnelser og mål for Operation Allied Force

NATO ga under pressekonferansene og i generalsekretær Javier Solanas pressemeldinger uttrykk for at deres mål ikke var et land, men en person, president Milosevic. Milosevic var blitt utpekt som ansvarlig for vold og undertrykkelse som

hadde funnet sted i tiåret etter at Jugoslavia gikk i oppløsning. NATO satte opp flere politiske mål for operasjonen. Et av formålene med OAF var å stoppe de mange drapene på kosovoalbanere, videre var det et mål å bedre den humanitære situasjonen i Kosovo, og gjøre det mulig for flyktningene å returnere. Alliansen ga også uttrykk for at de søkte å legge et grunnlag for politiske løsninger på konflikten, basert på forslaget til en Rambouilletavtale (NATO 1999a, 1999e).

Det har blitt satt spørsmålsteget ved om dette var de egentlige begrunnelsene for NATOs operasjon. Judah (2000:234) har pekt på at det også var frykt for at konflikten kunne spre seg til andre land i Sørøst-Europa. Dette ville kunne trekke NATO-land som Hellas og Tyrkia inn i konflikten. NATO hadde ifølge Judah en egeninteresse som ikke ble kommunisert i særlig grad.

I tillegg til frykten for spredning av konflikten har NATOs engasjement blitt forklart ved å vise til at NATOs syn på hvilke oppgaver alliansen skulle ha, og hvordan de militære styrkene skulle organiseres, var i ferd med å endres. Det var diskusjoner om hva alliansens rolle etter den kalde krigen skulle være, for eksempel om i hvilken grad alliansen skulle utføre 'out of area'-operasjoner. Bosnia var NATOs første 'out of area'-operasjon, den fant sted utenfor det området som opprinnelig var definert som NATOs ansvarsområde i Washingtonavtalen (Laugen 1999:70). Alliansens 'out of area'-rolle ble ytterligere utvidet i Kosovokonflikten sammenlignet med Bosniakonflikten ved at NATO besluttet å gå til luftangrep mot en suveren stat uten et eksplisitt mandat fra FNs sikkerhetsråd (Laugen 1999:94).

Kosovokonflikten kom samtidig med at prinsippene for 'det nye NATO' ble utformet. 'Det nye NATO' er et begrep tatt fra NATOs nye strategiske konsept som formelt ble godkjent på Washington-toppmøtet i april 1999 (Riste 2001:12). Vollebæk har pekt på at 'det nye NATO' har gjort stabilitetsbygging og krisehåndtering til sine oppgaver, blant annet ved 'out of area'-operasjoner. Dette mener han har skjedd ved NATOs utvidelse og ved ulike partnerskapsordninger som har hatt som mål å fremme samarbeid og integrasjon på tvers av tidligere skiller (Vollebæk 1999d). Men 'det nye NATO' har også vært omdiskutert, kritikken har blant annet gått på at NATO med sitt nye strategiske konsept har endret seg fra å være en forsvarsallianse til en aggressiv allianse med ambisjoner om å være verdenspoliti (Riste 2001:12).

Kosovokonflikten ble en prøvesten for den nye NATO-strategien og for USAs posisjon i alliansen. Det ble uttrykt uro for at om en gikk på et nederlag i Kosovokonflikten ville dette svekke alliansens troverdighet, true det interne samholdet og svekke USAs sterke posisjon i alliansen, for eksempel ved at det europeiske samarbeidet ble styrket. USA ønsket en endring i det strategiske grunnsynet som tillot at NATO kunne operere uten mandat fra OSSE eller FN. Sentrale land som Frankrike og Tyskland motsatte seg dette. De forsøkte å styrke det forsvarspolitiske samarbeidet innen EU, noe som ble sett på som en utfordring mot USAs sterke posisjon innen NATO (Thune m.fl. 1999:3-4).

4.7. Forelå det et folkerettslig grunnlag for Operation Allied Force?

Diskusjonen rundt det folkerettslige og moralske grunnlaget for OAF var en viktig del av rammen rundt NATOs og norske myndigheters informasjonsvirksomhet. Debatten pågikk under selve OAF, og det var viktig både for NATO og norske myndigheter å vise at de ikke hadde satt i verk en operasjon som var illegitim. I en redegjørelse for Stortinget gjorde Bondevik rede for at myndighetene mente at OAF var legitim i forhold til folkeretten, og at de så det "som svært viktig at NATOs virksomhet på dette området er basert på folkeretten" (Bondevik 1999a:3). Men statsministeren sa også at om man fikk en situasjon "der det ikke er mulig å oppnå en uttrykkelig autorisasjon av maktbruk fra FNs side", så måtte det foretas en vurdering om det likevel kunne foreligge et rettslig grunnlag for å bruke makt (Bondevik 1999a:4).

Legaliteten av NATOs operasjon ble til en viss grad diskutert i den norske offentlige debatten. Ottosen (2002:32-4) viser at Pharo (2000) og Barth Eide (2000) representerer to ulike syn på den folkerettslige siden av NATOs operasjon. Både Pharo og Barth Eide er skeptiske til hvordan den norske regjeringen håndterte konflikten, men de har ulike oppfatninger av om operasjonen var legitim. Pharo oppsummerer med å støtte bombingene, mens Barth Eide hevder at "det hersker i dag relativt liten faglig tvil om at NATOs operasjon brøt med folkeretten slik vi kjenner den i dag" (Barth Eide 2000:59).

Semb (1999:264) hevder at det ikke fantes et folkerettslig grunnlag for NATOs operasjon i det tidligere Jugoslavia, blant annet fordi operasjonen var i strid med folkerettens prinsipp om ikke-intervensjon. Men hun fremhever at dette ikke betyr at OAF ikke kan rettferdiggjøres av andre grunner. Hun mener at et forsvar av den må bygge på en forståelse av at operasjoner som denne kan være legitime, på tross av at et manglende folkerettslig mandat for å angripe.

Semb (1999:259) definerer humanitær intervensjon til å være retten til å intervensjonere i en stat der det foregår omfattende og systematiske brudd på menneskerettighetene. Hun viser at det kan argumenteres for at OAF oppfylte et av de viktigste kriteriene for at en intervensjon skal kunne defineres som en humanitær intervensjon. Den fremferden Milosevics regime hadde overfor den albanskættede befolkningen i Kosovo var slik at regimet ikke oppfylte de normative minimumsstandardene. Men Semb peker også på at kritikerne av OAF har uttrykt skepsis til at operasjonen entydig var motivert av bekymring for menneskerettighetssituasjonen til innbyggerne i Kosovo, selv om dette har vært en viktig del av den offisielle begrunnelsen (Semb 1999:264).

4.8. Oppslutning om og debatt rundt norsk deltagelse i Operation Allied Force

Både Garbo (2002), referater fra debatter i Stortinget og referater fra Stortingets spørretime (Stortinget 1999a, Stortinget 1999b) viser at partiene på Stortinget i det store og hele sluttet opp om OAF. Dette synet støttes av utenrikskomiteen i en av deres innstillinger. I denne fastslås det at det hadde vært bred tilslutning i Stortingets organer til regjeringens vurdering av at det nødvendige rettslige grunnlag for maktbruk forelå (Innst.S. nr.15, 2000-2001:2).

Meningsmålinger viser at også opinionen i stor grad sluttet opp om NATOs operasjon og den norske deltagelsen i den. Den 16. april ble en undersøkelse Opinion hadde utført for Aftenposten publisert. 59% oppga der at det var riktig av NATO å gå i gang med den militære operasjonen. 23% mente det var galt, mens 18% ikke var sikre på om det var riktig eller galt. Støtten til NATOs handlinger økte utover i operasjonen (Idås 1999). Riste (2001:12) peker på at et flertall av både politikerne og befolkningen

ellers støttet at det skulle settes i verk tiltak for å forhindre folkemord eller omfattende menneskerettighetsbrudd, om nødvendig en intervensjon.

Men norske myndigheter har selv pekt på at det var en rekke forhold rundt OAF som har blitt kritisert i Norge. Særlig ble det folkerettslige grunnlaget for operasjonen diskutert. De viser videre at det også ble reist kritikk mot at en bakkeoperasjon ble utelukket, mot hvilke sivile mål som alliansen bombet og mot at det ble brukt klasebomber og utarmet uranammunisjon. Av særlig interesse for analysen i denne oppgaven er det at myndighetene peker på at det også var kritikk mot feilbombing, da særlig informasjonen om dem og bruken av begrepet 'collateral damage' (utilsiktet skade) (Forsvarsdepartementet 2000:2-6).

Garbo (2002:146-81) har klandret opposisjonen på Stortinget for at det var lite debatt rundt selve beslutningen om å delta i OAF og om Norges rolle i NATO. Vollebæk hadde et noe annet syn på situasjonen. Han mente at det ikke var riktig at beslutningen om at det forelå et folkerettslig grunnlag skjedde uten tilstrekkelig debatt, "selv om den sikkert kunne ha vært mer omfattende" (Vollebæk 1999d:4).

I tillegg til at det har kommet kritikk mot at det var lite debatt om saken i de politiske miljøene i og utenfor Stortinget, har selve saksgangen blitt kritisert. Underveis i OAF karakteriserte to av Aftenpostens journalister situasjonen slik; "Norge er i krig for første gang siden 1945. Det skjedde uten skriftlig redegjørelse, uten vedtak, langt på vei også uten politisk debatt. Bare ett av de syv partiene på Stortinget behandlet saken formelt i Stortingsgruppen. Men så er da også krig noe helt spesielt" (Hegtun og Johansen 1999). Et av ankepunktene mot saksgangen var at mange av spørsmålene rundt Kosovokonflikten og OAF ble diskutert i regjeringskonferansene og den utvidede utenrikskomité der referatene er hemmeligstemplede i femti år. Det hevdes at dette bidro til at det var lite debatt rundt spørsmål knyttet til Norges deltagelse i OAF, både i forkant av, under, og etter at den var over (Garbo 2002, Hegtun og Johansen 1999).

Kapittel 5. Analyse av NATOs informasjonsvirksomhet

5.1. Innledning

Denne oppgaven søker å klarlegge hva som kjennetegner sivile og militære myndigheters samt militære organisasjoners informasjonsvirksomhet i forbindelse med krig og konflikt. Dette kapitlet søker å finne svar på et av spørsmålene som ble satt opp i innledningskapitlet: Hva var det som kjennetegnet NATOs informasjonsvirksomhet under Operation Allied Force? Fokus for dette kapitlet er militærorganisasjonen NATO. Neste kapittel vil analysere norske sivile og militære myndigheters informasjonsvirksomhet. I begge kapitlene brukes Jowett og O'Donnells (1999:280) analysemodell for å avdekke hvordan informasjonsvirksomhetene var, samt for å vurdere om de kan betegnes som propaganda. Som vist tidligere har propagandateori blitt brukt for å analysere kommunikasjon under krig og konflikt. Uavhengig av om analysen kommer frem til at NATOs virksomhet var preget av propaganda, klarlegger analysemodellen hvordan virksomheten var og den gir grunnlag for å sammenligne ulike aktører.

Jowett og O'Donnell (1999:282-3) fremhever at for å kunne forstå og analysere en informasjonsvirksomhet, må en ha kjennskap til konteksten som den fant sted i. Forrige kapittel redegjorde kort for sentrale kjennetegn ved Kosovokonflikten og ved Vestens håndtering av denne. Dette danner referanserammen for analysen i dette kapitlet som åpner med en ytterligere klargjøring av konteksten. Etter dette vil jeg peke på målgruppene for NATOs informasjonsarbeid og kort si noe om hvorfor Jowett og O'Donnell mener at det er relevant å analysere kontrapropaganda. Deretter vil jeg analysere hva som kan sies å ha vært ideologien bak og hensikten med informasjonsvirksomheten. NATOs bruk av mediene blir deretter undersøkt før jeg går over til å vurdere om visse teknikker ble brukt for å maksimere effekt. Til slutt i kapitlet vurderer jeg om NATOs informasjonsvirksomhet kan betegnes som propagandistisk.

5.2. Konteksten for NATOs informasjonsvirksomhet

For å analysere om propaganda har forekommet, og eventuelt hva som karakteriserte propagandaen, mener Jowett og O'Donnell (1999:282-3) at det er sentralt å vurdere konteksten som informasjonsvirksomheten foregår i. Med konteksten menes både historiske forhold og trekk ved samfunnet informasjonsvirksomheten ble utført i (Jowett og O'Donnell 1999:316-8). En analyse av konteksten innebærer både en kartlegging av faktiske forhold og en analyse av hvordan de ulike aktørene fremstiller og forklarer hendelser.

I bakgrunnskapitlet har det blitt gjort rede for hovedtrekk ved konteksten for OAF, som historiske trekk ved konflikten om Kosovo og internasjonale reaksjoner på konflikten. I diskursen rundt konflikten både er det og har det vært ulike perspektiver på hva det er som skal til for å løse konflikten og hva som var årsaken til at NATO (og dermed også USA) engasjerte seg i denne konflikten. Ottosen (2002:41-3) har identifisert tre diskurser eller perspektiver på dette.

Det første perspektivet er det Ottosen betegner som NATOs versjon. For NATO var det viktig å fremheve at det måtte harde midler til for å påvirke Milosevic. Alliansen pekte på at et av hovedproblemene i konflikten, fordriving eller etnisk rensing av kosovoalbanerne, bare kunne stanses ved at Milosevic ble tvunget til å gå med på et kompromiss eller til å gå med på NATOs krav. Den andre versjonen er den kritiske versjonen. Der påpekes det at militære maktmidler virker mot sin hensikt. De fører bare til mer vold og forsterker motsetningene mellom aktørene i konflikten. I denne versjonen påpekes det at årsaken til at NATO (og USA) bruker det som betegnes som krigshandlinger er at det finnes en skjult dagsorden og andre motiver for deres engasjement enn de som oppgis offisielt. Dette perspektivet fokuserer på at OAF er i strid med folkeretten.

Den tredje versjonen er Beograds versjon. Dette perspektivet ser OAF som et uttrykk for USAs imperialistiske aggresjon. Det hevdes at NATO/USA ønsker å legge de tidligere østblokk-landene under seg både politisk og økonomisk. Det rettes kritikk mot NATOs tolkning av folkeretten, OAF sies å være i strid med denne. FN kritiseres

for å ha manglende vilje og evne til å megle i konflikten. EU anses for å være en motstander siden EU er alliert med NATO (og dermed USA) (Ottosen 2002:41-3).

Ottosen har analysert hvorvidt disse perspektivene gjenspeiles i norske medier. Han har funnet at de tre perspektivene i varierende grad kom til uttrykk i den offentlige debatten i Norge. Det er sannsynlig at det også i de øvrige landene fantes ulike perspektiver eller diskurser i den offentlige debatten, noe for eksempel flere av bidragene i Hammond og Hermans (2001) antologi peker i retning av. NATOs informasjonsvirksomhet var dermed antagelig nødt til å forholde seg til at det var ulike perspektiver på det NATO gjorde og hvorfor de gjorde dette. Det er da sannsynlig at noe av NATOs hensikt med informasjonsvirksomheten var å fremme at alliansens perspektiv var det som ble det fremtredende i den offentlige debatten.

De perspektivene som her er kort skissert påvirker sannsynligvis om noe blir oppfattet som propaganda. Om en mottager tror på Beograds versjon vil antagelig NATOs informasjonsvirksomhet fremstå som at alliansen prøver å pådytte folk en holdning til hvordan konflikten kan løses og hvem som er skyld i konflikten som en selv ikke mener er riktig. Det kan da virke som om NATO ikke bare søker å påvirke folks oppfatning av konteksten for OAF, men at alliansen også søker å få folk til å endre holdninger nokså radikalt. NATOs informasjonsvirksomhet vil da fremstå som mer propagandistisk enn om alliansens perspektiv oppfattes som det riktige. Om en mottager mener at NATOs perspektiv er det riktige, vil alliansens informasjonsvirksomhet antagelig fremstå som sannferdig og uten videre forsøk på å endre holdninger eller oppfatninger.

En analyse av informasjonsvirksomhet under OAF kan være påvirket av hvilket perspektiv den som analyserer mener er riktig. I arbeidet med denne oppgaven har jeg søkt å finne frem til kilder som har hatt forskjellige oppfatninger av hva som har vært konteksten for OAF, hva som har vært NATOs mål for OAF og ulike syn på hvordan konflikten kan løses. På den måten har jeg søkt å unngå at et av de tre perspektivene eksplisitt eller implisitt blir enerådende i analysen. I denne oppgaven bruker jeg som vist Jowett og O'Donnells analysemodell (1999:280). Det å bruke en analysemodell bidrar til at det er lettere å forsikre seg om at analysen ikke blir styrt av et bestemt perspektiv, men av visse eksplisitte kriterier for hva som skal inkluderes i analysen.

5.3. Målgrupper

I Jowett og O'Donnells (1999:286-7) analysemodell er identifisering av målgrupper for informasjonsvirksomheten et av punktene. Dette er ikke fordi hva som er målgruppen for et budskap avgjør om noe er propaganda eller ikke. Å definere hva som er målgruppene er derimot til nytte i arbeidet med å kartlegge de ulike aspektene ved informasjonsvirksomheten. Hvem budskapene er rettet mot påvirker imidlertid som regel både innholdet i kommunikasjonen og hvordan budskapet overføres (Jowett og O'Donnell 1999:286-7, 320-1).

Fokus i dette kapitlet er for det første bestemt på grunnlag av at jeg har valgt å analysere NATOs informasjonsvirksomhet. For det andre er det bestemt av at jeg har valgt å konsentrere meg om å analysere den informasjonsvirksomheten som var rettet mot NATO-landenes egen befolkning. Denne virksomheten ble i hovedsak utført av pressekontoret som lå ved hovedkvarteret i Brussel. Noe av denne virksomheten hadde naturlig nok flere målgrupper. Når NATO hadde sine pressekonferanser ble budskapet spredt til en rekke ulike publikum via internasjonale medier.

Men ikke alle potensielle målgrupper ble faktiske målgrupper. Befolkningen i det tidligere Jugoslavia hadde for eksempel liten tilgang til NATOs informasjon. Milosevics regime hadde stor kontroll over de nasjonale mediene og hindret at NATOs budskap kom gjennom der. Forholdsvis få hadde tilgang til utenlandske tv-kanaler, og regimet greide også å begrense internett-tilgangen (Riegert 2002b:39-42, Shea 2001:211). På sine pressekonferanser rettet NATO budskap til regimet i Beograd (NATO 1999c, 1999d). Men disse appellene kan ses på som en måte å kommunisere med NATO-landenes befolkning på; NATO kan ha ønsket å vise at selv om de bombet så prøvde de å være i dialog med Milosevics regime.

Informasjon til internasjonale medier og publikum i NATO-land og andre nøytrale eller vennligsinnede land var det altså pressekontoret som skulle ta seg av under OAF (Riegert 2002b:22-3). Denne delen av informasjonsvirksomheten betegner Riegert som Public Affairs (PA) og Public Diplomacy (PD). PA og PD defineres som strategier og rutiner for informasjonsformidling til massemediene og allmennheten slik at det ønskede budskapet når frem. Denne virksomheten har også blitt kalt presse- og informasjonsvirksomhet (P&I) (Riegert 2002b:22).

De delene av kommunikasjonen som spesifikt ble rettet mot befolkningen i det tidligere Jugoslavia, var det andre deler av NATOs organisasjon som tok seg av (Riegert 2002b:22,28). Noe av denne virksomheten kan betegnes som psykologiske operasjoner (PSYOPS)⁵. NATOs mål med PSYOPS under OAF var å påvirke oppfatninger og holdninger hos fienden, allierte og nøytrale opinioner for å oppnå politiske og militære mål (Riegert 2002b:28). PSYOPS ble altså ikke rettet mot befolkningen i NATO-land. PSYOPS-aktivitetene ble utført av en egen spesifikk del av organisasjonen som ikke var en del av pressekontoret i hovedkvarteret. Ved bruk av PSYOPS ble det benyttet andre kommunikasjonsteknikker enn ved resten av informasjonsvirksomheten. Alliansen søkte da i større grad å kommunisere direkte med målgruppen, altså ikke gjennom mediene. Dette kom av at Milosevics regime på det tidspunktet hadde omfattende kontroll over mediene i det tidligere Jugoslavia. NATOs kommunikasjon foregikk for eksempel ved at flygeblader ble sluppet fra fly og ved at radiosendinger ble sendt fra fly (Riegert 2002b:28-35).

Riegert (2002b) vurderer både NATOs PSYOPS-aktiviteter og alliansens P&I-virksomhet, men hun gjør dette i forskjellige deler av analysen. Riegert viser gjennom analysen at hun mener at det, i alle fall under OAF, er mulig å skille forholdsvis klart mellom alliansens P&I-virksomheten på den ene siden og PSYOPS-virksomheten på den andre siden. Collins (2000) har i sin analyse av informasjonsvirksomhet under Kosovokonflikten valgt å skille mellom virksomheten som var rettet mot det vestlige publikum på den ene siden og det serbiske publikum på den andre siden. Han mener at selv om det er visse likhetstrekk, er det er klare forskjeller i hva som karakteriserte de to informasjonsvirksomhetene, noe som gjør det fruktbart å analysere dem hver for seg.

Jeg har valgt å konsentrere meg om å analysere NATOs og norske myndigheters P&I-virksomhet og utelate NATOs PSYOPS-virksomhet. Min vurdering

⁵ PSYOPS er av NATO definert som "Planned psychological activities in peace, crisis and war to enemy, friendly and neutral audiences in order to influence attitudes and behavior and achievement of political and military objectives" (NATO 1997:1).

av at det ikke er nødvendig å inkludere PSYOPS i en analyse av P&I-virksomhet støttes som vist av Collins (2000) og Riegert (2002b). Flere andre forskningsarbeider har vurdert NATOs P&I-virksomhet uten å analysere NATOs PSYOPS, for eksempel Goff (1999), McLaughlin (2002), Nohrstedt m.fl. (2002) og The Independent International Commission on Kosovo (2000).

5.4. Identifisering av kontrapropaganda

Kontrapropaganda, eller propaganda fra en motpart, er en del av analysemodellen deres, men Jowett og O'Donnell (1999:297) presiserer ikke hvordan eventuell kontrapropaganda kan være med på å bestemme om en informasjonsvirksomhet var preget av propaganda. De viser riktignok at om en aktørs informasjonsvirksomhet møtes av kontrapropaganda, vil det påvirke både innholdet og formen i aktørens informasjonsvirksomhet. Kontrapropaganda vil i noen tilfeller radikalisere informasjonsvirksomheten, for eksempel ved at det tas i bruk sterkere virkemidler. Men i seg selv vil ikke kontrapropaganda avgjøre om en aktør driver med propaganda. Analysen av kontrapropaganda utføres snarere for å vise hva slags kontekst informasjonsvirksomheten drives i og hva slags informasjonsvirksomhet en gitt aktør møter.

NATO hadde selv en klar oppfatning av hva som karakteriserte serbiske informasjonsorganisasjonen, Alastair Campbell (1999:33) har for eksempel kalt den for "the Serb 'Lie Machine' ". Han hevder at den gjorde det nødvendig for NATOs informasjonsorganisasjon å være på hugget og fremme sitt eget syn. Selv om en analyse av motpartens informasjon vil kunne forklare deler av NATOs virksomhet, vil ikke hvorvidt motparten drev med propaganda eller ei bidra til å bestemme i ettertid om NATO drev med propaganda. Denne oppgaven vil derfor ikke analysere om og eventuelt i hvilken grad det forekom kontrapropaganda.

5.5. Ideologien bak og hensikten med NATOs informasjonsvirksomhet

Jowett og O'Donnell (1999:281-2) fokuserer i sin analysemodell på at det er sentralt å bestemme hva som er ideologien eller formålet med en informasjonsvirksomhet for å eventuelt kunne kalle den en propagandakampanje.

Dette er i tråd med deres definisjon av propaganda der det presiseres at en propagandist ved sine handlinger søker å få en respons som fremmer de intensjonene propagandisten har hatt. For at en informasjonsvirksomhet skal kunne klassifiseres som propaganda mener altså Jowett og O'Donnell (1999:281-2) at det må ligge en ideologi bak, men særlig viktig er det at den har en hensikt. Begrepet ideologi er forholdsvis løst definert og brukes for å beskrive hva som var begrunnelsene og referanserammene for informasjonsvirksomheten.

Definisjonen sier videre at for at noe skal være propaganda, må handlingene være bevisste og ha et bestemt mål. For å vurdere om NATOs virksomhet kan klassifiseres som propagandistisk må intensjonene med informasjonsvirksomheten klarlegges. Som tidligere presisert vurderer jeg i denne oppgaven ikke virksomheten som er spesifikt rettet mot grupper og personer i det tidligere Jugoslavia. Fokus er på NATOs pressekontors aktiviteter, det kontoret hadde som oppgave å gi informasjon til massemediene som igjen videreformidlet budskapet ut til en rekke grupper. Blant disse var også grupper i det tidligere Jugoslavia, men disse var ikke definert som de primære målgruppene for NATOs pressekontor (Riegert 2002b:22-5).

Jowett og O'Donnell (1999:281-2) legger også vekt på å undersøke om informasjonsvirksomheten hadde en hensikt. At det var en hensikt bak den er et minstekrav for at en informasjonsvirksomhet skal kunne kalles propagandistisk. Jowett og O'Donnell peker på flere hensikter propagandavirksomhet kan ha. For eksempel kan den ha som mål å opprettholde propagandistens legitimitet gjennom å ved å påvirke holdninger og oppfatninger.

5.5.1. Hva var ideologien bak informasjonsvirksomheten?

Som nevnt bruker Jowett og O'Donnell (1999:281-2) begrepet ideologi om begrunnelser og referanserammer for informasjonsvirksomheten. USAs ideologi og begrunnelse for å gå til krig mot Irak i 1991 var ifølge Jowett og O'Donnell (1999:312-6) særlig fundert i hvor viktig begrepet frihet er i USAs kollektive oppfatning. De viser at referanser til historien og til fenomener som man tidligere har kjempet mot, som folkemord eller etnisk rensing, kan utgjøre en del av ideologien og begrunnelsene. NATO presiserte på sine pressekonferanser at de ønsket å hindre at etnisk rensing

skulle finne sted i det tidligere Jugoslavia (NATO 1999e). Etnisk rensing på Balkan var noe man tidligere hadde søkt å bekjempe.

NATO søkte å legitimere OAF ved å blant annet vise til mål som fred på Balkan. NATO påpekte at de fortsatte å søke en diplomatisk løsning, selv om en væpnet operasjon var satt i verk. Alliansen uttalte at de "would like nothing better than to have a peaceful solution to this conflict, but not at any price or on any terms" (NATO 1999g). Fokuset på at alliansen søkte å oppnå en diplomatisk løsning kan blant annet være motivert ut fra at det er en utbredt ide i NATOs medlemsland at en væpnet operasjon bør være en siste utvei. Det at NATO søkte å vise at de handlet i overensstemmelse med eksisterende normer var med på å begrunne og legitimere alliansens engasjement i konflikten.

En del av referanserammen for NATOs informasjonsvirksomhet var diskusjonen om 'det nye NATO' og alliansen fremtidige rolle. Dette påvirket antagelig informasjonsvirksomheten ved at det på de daglige pressekonferansene ikke bare var viktig å få frem alliansens syn på hva som hadde skjedd i selve operasjonen, men også sentralt å vise at alliansen kunne stå sammen og spille en rolle i europeisk sikkerhetspolitikk. Det var viktig å få frem ideen om og begrunnelser for at NATO var, og ville forsette å være, en sentral sikkerhetspolitisk aktør. Dette kom for eksempel frem på pressekonferansene der det ble presisert at de nitten landene i alliansen var samstemte, og det ble argumentert for at NATO ikke ville sprekke opp som følge av OAF (NATO 1999d, NATO 1999h).

5.5.2. Hva var hensikten med informasjonsvirksomheten?

Campbell har uttalt at for at NATO skulle vinne "the media battle" så måtte alliansen "justify the action, show we had right on our side" Videre var det sentralt at "the military action had to be seen to be effective" (Campbell 1999:33). Dette sitatet viser hva alliansen selv oppfattet at var noen av hensiktene med informasjonsvirksomheten. NATO så det som nødvendig at opinionen mente at det var riktig og viktig å sette i verk OAF. Alliansen søkte å forklare sine handlinger slik at OAF fremsto som legitim. Dette kom til uttrykk på pressekonferansene der det ble påpekt at ikke-voldelige midler som diplomati var blitt forsøkt brukt, men uten hell.

NATO poengterte at Milosevic og hans regime hadde begått overtramp mot den kosovoalbanske sivilbefolkningen (NATO 1999e). Det ble understreket at OAF var en målrettet kampanje og det ble fremhevet at våpnene de brukte var presise slik at det ble minimalt med skade på annet enn det som var definert som mål for bombingene (NATO 1999f). Dette bidro til at det å bombe mål som NATO mente at kunne bidra til å få Milosevic til å oppfylle NATOs krav fremsto som mer legitimt.

Som vist i avsnittet om konteksten for NATOs informasjonsvirksomhet, finnes det ulike perspektiver på hva som var NATOs målsetting med OAF og hvorfor alliansen i det hele tatt satte i verk operasjonen (Ottosen 2002:41-3). Det er sannsynlig at NATO hadde til hensikt å vise at alliansens perspektiv var det riktige. NATOs perspektiv uttrykker blant annet at alliansen ikke hadde noen skjult dagsorden, noe som igjen peker i retning av at informasjonsvirksomheten ikke ble brukt for å fremme vikarierende motiver for OAF.

Som nevnt tidligere er det flere som har kritisert NATO for å bombe mål som mange har ansett for å være sivile mål med liten eller tilnærmet ingen militær betydning. Et eksempel er bombingene av TV-tårnet i Beograd (McLaughlin 2002:109, Nohrstedt m.fl. 2002:74-5). Kritikerne kunne kanskje fått større oppslutning dersom NATO ikke hadde evnet å sette bombingene av disse målene inn i en sammenheng og begrunne den. Det er dermed naturlig å tro at dette var en av hensiktene med NATOs informasjonsvirksomhet. Ved å vise at NATO hadde gjort riktige vurderinger og utført sine (riktignok selvpålagte) oppgaver på en korrekt måte under operasjonen bidro NATOs presseorganisasjon til at alliansens eksistens som sådan ble legitimert. Som vist i bakgrunnskapitlet var det på slutten av 1990-tallet debatt om hva som skulle være NATOs rolle. Ikke minst på grunn av dette var det viktig for alliansen å vise at dens handlinger og målsetninger under OAF var legitime, og at alliansen kunne ha en sentral rolle i fremtidige konflikter.

En propagandakampanje er kjennetegnet av at den har til hensikt å påvirke folk til å handle på bestemte måter, dette innebærer også det å forholde seg passiv. Etter å ha lest utskriftene fra NATOs pressekonferanser sitter jeg ikke igjen med et inntrykk av at alliansen oppfordret publikum til aktive handlinger. Det ser ut som at hensikten i stor grad var å oppnå passiv oppslutning om OAF. Personellet ved pressekontoret i

Brüssel la ikke opp til å skulle endre oppfatningen hos de som var sterkt imot kampanjen, som deler av den greske befolkningen. De ønsket heller ikke å overbevise hva Shea omtaler som den kritiske eliten i land som Storbritannia, men de håpet på å nå frem med sitt budskap til de brede lag av befolkningen (Shea 2003).

Internett åpnet for noe direkte kommunikasjon med publikum, men i hovedsak gikk informasjonsstrømmen fra alliansen til befolkningen i alliansens land gjennom mediene (Riegert 2002b:24-7). Mediene var derfor en gruppe som pressekontoret hadde til hensikt å få til å gjøre visse handlinger. Det var ønskelig at mediene viderefremmet budskap og bilder som igjen kunne være med på å forme holdningene til alliansen samt oppfatningen av konflikten og operasjonen.

5.6. Identifisering av organisasjonen som sto bak informasjonsvirksomheten

Dette avsnittet vil vurdere om alliansen tilkjennega hvilke budskap den sendte ut. Som nevnt i teorikapitlet anses en avsender som skjuler hvem som sender budskapet for å være mer propagandistisk enn en avsender som åpent gir til kjenne hvilke budskap vedkommende står bak. En vanlig inndeling er å skille mellom hvite, grå og svarte avsendere. De budskapene som det er helt klart og åpent hvem som står bak regnes som hvite (Jowett og O'Donnell 1999:13-15). I dette avsnittet vil det bli vurdert om NATO var en hvit avsender for sine budskap.

Hoveddelen av informasjonen som NATO ga ut, og mesteparten av kreftene i presseorganisasjonen, var konsentrert om pressekonferansene som ble avholdt flere ganger daglig (Shea 2003). Pressekonferansene er et eksempel på at NATO konsentrerte seg om å gi ut informasjon på en åpen måte. Det har hittil ikke kommet rapporter om at NATO skjulte at de sto bak budskap. Mellum (2000) har gjennomført en studie av norske avisjournalisters dekning av Kosovokonflikten. Et av temaene i intervjuene med journalistene var elitekilder og propagandistisk informasjon. Mellum viser at journalistene på ulike måter var kritiske til informasjonen de fikk fra NATO. De ga imidlertid ikke uttrykk for at NATO prøvde å skjule hvilke budskap alliansen selv sto bak (Mellum 2000:51-2). Heller ikke The Independent International

Commission on Kosovo (2000) har i sine evalueringer av Kosovokonflikten presentert funn som tyder på at NATO gjorde dette.

Andre analyser av NATOs operasjon i 1999 har vært tildels svært kritiske til hva som har vært motivene bak iverksettelsen av OAF, til hvordan konflikten ble håndtert og til hvordan mediene ble behandlet. Eksempler på dette er Garbo (2002) og McLaughlin (2002). De har imidlertid ikke kritisert NATO for å skjule hvilke budskap de sto bak. Om NATO skulle ha brukt svarte eller grå avsendere, er det mer sannsynlig at dette ville bli benyttet i budskap rettet mot andre grupper enn egen befolkning, for eksempel i PSYOPS.

Det at de foreliggende analysene av NATOs informasjonsvirksomhet viser at alliansen var åpen om hvilke budskap de sto bak utelukker imidlertid ikke at alliansens informasjon kan karakteriseres som propaganda. NATO kan ha valgt å være åpne om hvilke budskap de sendte ut fordi ulempene med å ikke fortelle hvem som står bak budskapene kan veie opp fordelene. Om det hadde blitt oppdaget at NATO skjulte hvilke budskap de sto bak kunne det ha svekket troverdigheten både til alliansen, til budskapene som det ble avslørt at hadde skjult avsender og til fremtidige budskap fra alliansen.

5.7. Informasjonsorganisasjonens struktur

Jowett og O'Donnell (1999:284-6) peker på at propagandistiske organisasjoner er sterke organisasjoner som arbeider systematisk og bevisst. De hevder at en propagandaorganisasjon er kjennetegnet av at den har evne til å artikulere mål og av at den rår over midler som gjør den i stand til å oppnå disse målene. Jowett og O'Donnell viser også til at en propagandaorganisasjon er kjennetegnet av at den evner å spre budskap som er konsistente over tid. Dette kommer blant annet av at organisasjonen har et sterkt og sentralisert lederskap. Disse organisasjonene er dessuten ofte organisert hierarkisk. I en analyse av om en organisasjon er propagandistisk bør man altså søke å både avdekke selve strukturen på organisasjonen og klarlegge hvordan organisasjonen arbeider.

5.7.1. NATOs informasjonsorganisasjon

Da Kosovokonflikten kom på dagsorden, hadde NATOs hovedkvarter i Brussel et pressekontor som ble ledet av Shea. Det var svært få ansatte ved pressekontoret. Ifølge Riegert (2002b:23) hadde kontoret fire ansatte, ifølge Collins (2000:45) var det seks ansatte der. Kontoret hadde god kontroll over pressevirksomheten i forkant av OAF. Men de ansatte ved pressekontoret hadde forberedt seg på en operasjon som ville være over i løpet av noen dager. Heller ikke de ventet at operasjonen skulle vare i 78 dager. De hadde ikke utarbeidet en egen informasjonsstrategi for OAF, men satset på å følge de rutineene de allerede hadde for sin informasjonsvirksomhet (Riegert 2002b:23).

Det ble raskt klart at pressekontoret hadde for få ansatte og for få medspillere ellers i NATO-systemet til å kunne håndtere det uventet store antallet journalister som kom til hovedkvarteret og de kravene de satte til å få informasjon. Et av problemene var at pressekontoret i begynnelsen ga ut upresis og utdatert informasjon til mediene. Dette kom blant annet av at pressekontoret ikke kunne kontakte øverstkommanderende for de allierte stridskreftene i Europa (Supreme Allied Commander Europe, SACEUR) Wesley Clark eller hans nærmeste medarbeidere direkte for å få oppdatert og nøyaktig informasjon (Riegert 2002b:22, Shea 2003). Dette endret seg da informasjonsorganisasjonen ble forandret, denne endringen blir nærmere analysert i neste avsnitt.

Den spanske avisen *El Mundo* offentliggjorde 31. mai 1999 hva de hevdet var en gradert NATO-rapport som avslørte at NATO ikke var forberedt på å håndtere en informasjonskampanje over så lang tid (Goff 1999:18). Goff hevder at denne lekkasjen forsterket inntrykket av at NATOs hovedmål ikke var å bruke informasjonsapparatet til å formidle det mest mulig korrekte bildet av konflikten, men at hensikten var å manipulere mediene til å kjøpe NATOs synspunkter. McLaughlin (2002:117) viser at Shea nekter for at dokumentet var offisielt, men at han innrømmer at informasjonsorganisasjonen hadde klare mangler.

Den 14. april bombet NATO ved en feiltagelse en kolonne med kosovoalbanske flyktninger i Djacovica. Shea har kalt denne hendelsen "a major public relations disaster" (Shea 2003). Shea mener at mediehåndteringen av denne hendelsen fikk det

til å se ut som om NATO bevisst prøvde å holde tilbake opplysninger, vri på fakta og lure journalistene.

Shea mener at NATO gjorde alt de kunne for å bringe fakta på bordet. Problemet var at det fra mediernes ståsted tok urimelig lang tid å få opplysninger om hva som hadde skjedd, og hvordan det kunne skje at NATO bombet flyktninger. Selv om det tidligere Jugoslavia i stor grad var stengt for innreise og det var strenge restriksjoner på bevegelsesfriheten til utlendinger som fikk være i landet, kunne journalistene til en viss grad få bekreftet eller avkreftet rykter om hva som hadde skjedd uten å måtte få informasjon fra NATO. NATOs pressekontor måtte vente på at informasjonen gikk gjennom de militære kommandostrukturene før de kunne bekrefte eller avkrefte påstander mediene eller de serbiske myndighetene kom med (Shea 2001:208-9, Shea 2003).

Djacovica-hendelsen er et eksempel på hvordan mediene og kritikere av NATO fikk underbygget sine antagelser om at NATO drev med propaganda. Det virket som om pressekontoret bevisst løy, søkte å holde informasjon tilbake samt søkte å få journalistene til å rapportere noe som var i NATOs favør fremfor fakta om hendelsen. Jeg mener at inntrykket av NATO at drev med propaganda i stor grad oppsto på grunn av svakheter ved presseorganisasjonen og informasjonsflyten innad i NATO frem til presseorganisasjonen. Det var i liten grad resultatet av en sterk informasjonsorganisasjon.

5.7.2. Endringer i informasjonsorganisasjonen

Presseorganisasjonen forandret seg utover i OAF. Etter Djacovica-hendelsen ble den betydelig styrket og fikk trekk som gjør at den delvis oppfyller Jowett og O'Donnells karakteristikkk av propagandaorganisasjoner. Den ble i større grad en sterk, sentralisert organisasjon. Pressekontoret i Brussel ble utvidet, mot slutten av OAF arbeidet 35-40 personer der. Det ble videre enklere for pressekontoret å få tak i oppdatert informasjon fra de øvrige delene av NATO-systemet.

Kontoret fikk et sterkere engelsk-amerikansk preg, blant annet ved at profilerte personer som Bill Clintons taleskriver Jonathan Prince og Labours pressesekretær Alastair Campbell kom til Brussel (Riegert 2002a:24). Denne forsterkningen ble

kritisert, særlig var det utfall mot at Campbell skulle ha en sentral rolle. Campbell hadde som pressesekretær vist at han var dyktig til å håndtere media. Men han hadde også skapt kontrovers og ble omtalt som en 'spin doctor'. Beskyldningene om å være en spin doctor antyder at han var mer opptatt av utformingen av budskapet enn dets sannhetsgehalt (Riegert 2002b:25).

NATOs problem har til en viss grad vært at hva de selv sier har vært forsøk på å være åpne og profesjonelle, har blitt oppfattet annerledes av mediene og analytikere. Forsterkningen av presseorganisasjonen i hovedkvarteret har av NATO blitt fremstilt som et forsøk på å gjøre organisasjonen mer brukervennlig for mediene. Dette har blitt tolket annerledes av for eksempel Nohrstedt m.fl. De mener forsterkningen kom av at NATO hadde kommet på defensiven i det de betegner som 'propagandakrigen' og trengte forsterkninger for å vinne den krigen (Nohrstedt m.fl. 2002:51).

5.7.3. Forskjeller mellom militære organisasjoner og mediene

Ottosen (1994:1) har hevdet at et viktig skille mellom mediene og militære informasjonsorganisasjoner er at sistnevnte har en betydelig større evne til å evaluere sin egen innsats og til å lære av sine relasjoner med den andre parten. Militære organisasjoner sies å være flinkere til å overføre kunnskap innen organisasjonen, blant annet på grunn av den hierarkiske strukturen. Om NATO var dyktig til dette, vil det bidra til å gi inntrykk av at organisasjonen var propagandistisk ut fra Jowett og O'Donnell definisjon av en propagandaorganisasjon. Det vil tyde på en organisasjon med gode beslutningsstrukturer som vet hvordan omverdenen best kan påvirkes til å endre tanker og utføre handlinger. Det er grunn til å tro at de mekanismene Ottosen har identifisert hos de enkelte lands militære organisasjoner også finnes hos militæralliansen NATO.

Shea (2001, 2003) har gitt uttrykk for at han deler Ottosens oppfatning av de militære enhetene. Han viser til at NATO under Bosniakonflikten lærte at de kunne dra nytte av journalistene. Som pressetalsmann hadde han god bruk for journalistene når han ønsket informasjon om hva som hendte på bakken. Han hevder journalistene ofte var raskere på åstedet enn NATO-soldatene og NATOs satellitter (Shea 2001:208).

Denne lærdommen fikk NATO imidlertid ikke benyttet til fulle under OAF. Milosevic hadde sørget for at bare noen få journalister fikk slippe inn i Kosovo.

Shea hevder videre at NATO har lært av erfaringene fra OAF, og at de nå er bedre forberedt for eventuelle kommende konflikter. Han mener at en av de viktigste lærdommene for NATO har vært at talsmenn og offiserer bør fortsette å unngå å villedde med overlegg. Dette blant annet på grunn av at han mener at det å fortelle sannheten er den eneste måten å oppnå kredibilitet og integritet på, to faktorer som han oppfatter som nødvendige for å vinne en krig (Shea 2003). Selv om belegget som er presentert i dette avsnittet bygger på NATO-aktørers påstander om egen organisasjon, gir det støtte til antagelsen om at NATO er forholdsvis velorganisert og lærer av sine erfaringer. Dette er som nevnt et av kriteriene for at en organisasjon skal være en propagandaorganisasjon.

5.8. NATOs bruk av mediene

Som de fleste organisasjoner som ønsker å nå gjennom med sitt budskap, tok NATO tok i bruk en rekke ulike medier for å kommunisere. Men det å benytte ulike massemedier er ikke propagandistisk i seg selv. For å vurdere hvorvidt teknikken kan sies å være propagandistisk, må det undersøkes *hvordan* mediene ble brukt. Visse typer bruk av mediene regnes som særlig propagandistiske. Propaganda blir forbundet med informasjonskontroll, både det å holde tilbake informasjon og det å spre den informasjonen en ønsker til bestemte målgrupper. Ved å se på teknikker for å bruke mediene kan man vurdere om avsenderen av budskapet har vært systematisk og hatt et klart ønske om å påvirke handlinger og oppfatninger, jamfør Jowett og O'Donnells (1999:6) definisjon av propaganda.

5.8.1. Organisasjonens evne til å spre budskap

Jowett og O'Donnell (1999:288) peker på at propaganda er kjennetegnet av informasjonskontroll. Propagandisten avgjør om det skal komme ut mye eller lite informasjon, og hva slags informasjon som skal komme ut. Et av målene for propaganda er å overtale mottagerne av budskapet, og Jowett og O'Donnell hevder at

for å få dette til bør en ha et system som kan påvirke over tid og på en konsekvent måte.

NATO hadde noen få muligheter til å kommunisere direkte med sine målgrupper. Dette skjedde for eksempel ved at tekst og bilder ble publisert på alliansens nettsider. Der la NATO ut informasjon om bakgrunnen for konflikten, transkripsjoner fra pressekonferansene samt diverse grafikk og bilder. For å nå ut til målgruppene på andre måter enn via internett, måtte NATO søke å spre sitt budskap ved hjelp av andre medier.

Campbell (1999:33) hadde den oppfatningen at om man forventet å møte aggressive medier, måtte man være aggressiv tilbake. Som nevnt, mente han at NATO måtte legitimere sine handlinger, vise at de hadde retten på sin side og få frem at den militære operasjonen var effektiv. For å oppnå dette ble mediene brukt på en rekke måter. Hovedfokus var på pressekonferansene som ble holdt på ulike språk flere ganger daglig (Shea 2003). Under disse pressekonferansene ble det etter hvert som operasjonen skred frem tatt i bruk ulike virkemidler for å nå frem overfor mediene. Presseorganisasjonen så at for å beholde medias oppmerksomhet måtte det tilføres nye elementer til den informasjonen de ga ut.

Det ble etter hvert større fokus på kart og grafikk på pressekonferansene, noe som vises i transkripsjonene fra pressekonferansene som er lagt ut på NATOs internettsider om OAF (NATO 1999j). Campbell (1999:34) har uttalt at presseorganisasjonen var klar over at uten bilder ville de ikke kunne sette dagsorden og holde på oppmerksomheten. Ved at mediene ble tilbudt bilder som kunne illustrere visse saker, gjorde pressekontoret det lettere for mediene å rapportere om de hendelsene NATO ønsket å fremheve.

Campbell beklager at når NATO skaffet til veie bilder, ble alliansen ofte oppfattet for å være propagandistiske. Mens når serbiske myndigheter arrangerte turer til de stedene der NATO hadde bommet med bombene, ble bildene derfra fremstilt av mediene som "the truthful exposé of a flawed air campaign" (1999:34). Noen, som (Nohrstedt m.fl. 2002), hevder at både serbiske myndigheter og NATO drev med propaganda. Disse uttrykker skepsis både til den informasjonen som partene ga ut og til måten aktørene brukte mediene for å gi ut informasjon på.

Neste avsnitt vil vise nærmere at NATO har blitt beskyldt for å holde tilbake informasjon. Det hevdes at dette ikke bare ble gjort for å skjule hendelser, men også for å gi et uriktig bilde av hva som hendte i Kosovo (Nohrstedt m.fl. 2002:50-51). På den annen side har NATO også blitt anklaget for å gi ut for mye informasjon. Nohrstedt m.fl. (2002:51) behandler hva de betegner som NATOs informasjonsoverflod under avsnittet "NATOs propaganda". NATOs presseorganisasjon avleverte systematisk og konsekvent store mengder informasjon på pressekonferansene som ble avholdt flere ganger om dagen. Det ser ut til at et av NATOs mål var å okkupere eteren. Det later til at de prøvde å oppnå at journalistene var sysselsatt med de budskap NATO ville ha frem. Om journalistene brukte tiden sin på å gjenfortelle disse budskapene, ville de ha mindre tid til å finne frem til andre tema og opplysninger å rapportere om (Nohrstedt m.fl. 2002:51-2, Riegert 2002b:25-6).

Nohrstedt m.fl. (2002:51-2) hevder at under OAF erstattet informasjonsoverflod den sensuren som har forekommet ved tidligere konflikter. De viser til at flere journalister har hevdet at sentral informasjon ble gjemt bort i mer uviktig informasjon. På en pressekonferanse ble for eksempel bombingene av mindre viktige mål beskrevet i detalj, mens feilbombingen av den kinesiske ambassaden ble nevnt i forbifarten. Journalister har hevdet at informasjonsoverflod ble konsekvent brukt for å fremstille alliansens handlinger i best mulig lys.

Å gi ut mye informasjon kan være en type informasjonskontroll, som altså er et kjennetegn på en propagandaorganisasjon. Shea (2003) hevder at NATO ga ut så mye informasjon fordi mediene selv krevde å få det. Mediene nærmest beleiret NATO-hovedkvarteret i Brussel, og krevde nye opplysninger nesten hele døgnet. Jeg mener dette antyder at NATOs informasjonsstrøm ikke var propagandistisk motivert, men i stor grad et resultat av medienes krav om stadig ny informasjon.

5.8.2. NATOs evne til å holde tilbake informasjon

Propaganda handler om å påvirke målgrupper, i den prosessen er både evnen til å spre informasjon for å påvirke og evnen til å holde tilbake informasjon sentrale egenskaper. Om visse typer informasjon kan holdes tilbake, kan den informasjonen som formidles virke på en annen måte. Som nevnt, viser Jowett og O'Donnell

(1999:288) til at propaganda ofte er assosiert med kontroll av informasjonsstrømmen. Dersom en organisasjon kan holde tilbake informasjon, vil det tale for at det er en propagandaorganisasjon, selv om ikke alle organisasjoner som kan dette er propagandaorganisasjoner.

Sensur blir betraktet som en måte å bare fortelle deler av sannheten uten å lyve, visse momenter holdes bare tilbake. Når en organisasjon har blitt omtalt som propagandistisk i faglitteraturen, har det hyppig vært fundert i at organisasjonen blant annet har hatt evne til å sensurere informasjon (McLaughlin 2002, Taylor 1990).

Selvsensur blant journalister innebærer blant annet at selv om ikke myndighetene direkte holder tilbake informasjon eller sensurerer, kan informasjon holdes tilbake ved at journalistene selv holder den tilbake. Noen ganger kan dette være til beste for enkeltpersoner eller et land, men andre ganger kan dette være informasjon som befolkningen burde ha fått tilgang til. Flere har pekt på at det å fremme selvsensur blant journalister er en måte som ulike organisasjoner kan bruke for å sikre at informasjon ikke kommer ut (Allern 1996:174, Ottosen 2001:223-4).

Jeg har ikke inntrykk av at NATO aktivt søkte å holde tilbake informasjon ved å få journalister til å utøve selvsensur. NATO har blitt kritisert på en rekke punkter, men jeg kan ikke se at alliansen i særlig grad har blitt beskyldt for å påvirke journalister til å bedrive selvsensur. Det kan selvsagt allikevel hende at NATO fremmet selvsensur, men jeg har i denne oppgaven prioritert å vurdere nærmere andre trekk ved alliansens informasjonsvirksomhet.

Ottosen (1994) har vist at newspools har blitt brukt i en rekke kriger for å kontrollere informasjonsstrømmen og holde tilbake informasjon. Newspools innebærer ofte at journalistene blir henvist til å oppholde seg innenfor et visst område definert av militære (og tildels også politiske) myndigheter, noe som har medvirket til at tilgangen til områdene der kampene har pågått har blitt begrenset. Newspools har bidratt til at det har vært lettere å kontrollere og styre journalistenes valg av intervjuobjekter, nekte militært personell å snakke med reportere utenfor poolen samt sanksjonere journalister som har hatt en kritisk rapportering. Det ofte vært slik at noe informasjon og billedmateriale har blitt forbeholdt journalister i en pool. Newspool-ordninger i streng forstand gjør det mulig å kontrollere og sensurere nær sagt alle rapporter og bilder som

kommer fra poolen, noe som gjør det lettere å sikre at informasjonen som kommer ut av en pool er i de militæres og politiske myndighetenes interesse. Organisasjoner som gjennom newspools har søkt å kontrollere mediene har blitt omtalt som propagandistiske (Luostarinen og Ottosen 2002a:43-4, Ottosen 1994:25-34).

Under OAF ble det ikke opprettet newspools i tradisjonell forstand. NATO hadde riktignok noen ordninger for mediene som ville inn i Kosovo like etter at OAF var over (Knightley 2002:504). Disse arrangementene hadde noen av de samme trekkene som en newspool, men var mye mindre omfattende enn newspool-ordninger.

Det at NATO ikke opprettet newspools kan tas til inntekt for at NATO ikke brukte teknikker som har blitt omtalt som propagandistiske for å holde tilbake informasjon. Men NATO trengte ikke å opprette newspools for at vestlige journalisters informasjonstilgang og bevegelsesfrihet skulle være begrenset. Serbiske myndigheter stengte i stor grad Kosovo og resten av det tidligere Jugoslavia for utlendinger (The Independent International Commission on Kosovo 2000:221). Shea (2001:208-9) har gitt uttrykk for at dette til tider var en ulempe for NATO. Adgangsbegrensningen gjorde det lettere for serbiske myndigheter å styre hvilken informasjon journalistene fikk, og hva slags bilder som kom ut fra konfliktområdet. Shea mener at NATO hadde få muligheter til å korrigere disse opplysningene, blant annet fordi de ikke hadde tilgang på egne bilder fra området.

Under krigen i Irak i 2003 hadde amerikanske myndigheter et embedment-program. Dette innebar at journalister og fotografer fikk adgang til informasjon og bildemateriale samt bli med soldatene i felten på betingelse av at de godtok visse spilleregler og restriksjoner som de amerikanske myndighetene bestemte. Restriksjonene var imidlertid forholdsvis få, og tilgangen på informasjon var stor (White 2003:4). Men praksisen med embedment har blitt kritisert. En kritikk som har blitt reist er at journalistene i et slikt program lett blir sosialisert med de militære styrkene. Dette kan igjen føre til at journalistene blir mindre kritiske og at de agerer som mikrofoner for de væpnede styrkene (Aspevoll 2003).

OAF var i stor grad en luftoperasjon, det ble ikke satt inn bakkestyrker før etter at fredsavtalen var undertegnet. Dette gjorde det lite aktuelt å sette i verk et embedment-program for at journalistene skulle kunne være med de væpnede styrkene

mens de kjempet. Fraværet av et slikt program bidrar til at NATOs informasjonsvirksomhet fremstår som mindre propagandistisk enn den ellers ville ha gjort. Men som jeg vil vise nedenfor var journalistene i Brussel likevel skeptiske til NATOs informasjonsvirksomhet.

Campbell (1999:32) hevder at mediefolkene som dekket OAF først klaget over at de fikk for lite informasjon og at informasjonen de fikk var sensurert. Når de fikk mer informasjon, gikk de over til å klage over at det de fikk presentert var 'spin'. Det ble altså stilt spørsmålsteget ved sannhetsgehalten ved informasjonen og implisert at det ble lagt mer vekt på å spinne historier enn å fremlegge fakta. 'Spin doctors' ble beskyldt for å blande seg inn i militære anliggender. Campbell selv hevder at det de presenterte ikke var 'spin', men at det handlet om å anerkjenne at NATO opererte i en endret medie verden. Alliansen måtte lære seg å se på kommunikasjon ikke bare som en legitim funksjon, men som en nødvendig funksjon. Men uansett om NATO ga lite eller mye informasjon, mener altså Campbell at det ble det tatt til inntekt for de som hevdet at alliansen drev med propaganda.

5.9. Teknikker for å maksimere effekt

Jowett og O'Donnell (1999:287-9) argumenterer for at det mest fruktbare i propagandaanalyser ikke er å utarbeide en uttømmende liste over hvilke teknikker som brukes i propaganda. De setter opp noen av de teknikkene som har vært hyppig forekommende i propaganda, og påpeker at et sentralt trekk ved en propagandaorganisasjon er at disse teknikkene blir brukt systematisk og med overlegg. I tråd med diskusjonen av begrepet propaganda i teorikapitlet vil jeg se nærmere på om bruk av løgn, metaforer og bilder samt sensur var teknikker som NATO brukte under OAF.

5.9.1. Løgn

Løgn har blitt sett på som et viktig kjennetegn ved propaganda. Risikoen ved å bruke løgn som propagandateknikk er høy, om løgneren blir avslørt kan dette svekke troverdigheten til resten av budskapene en kommer med. Effektiv propaganda er dessuten ifølge Luostarinen (2002a:19) ikke avhengig av løgn. Det er ikke å forvente

at absolutt all informasjon som NATO ga ut under konflikten var helt korrekt. Det som bør analyseres er om det å spre feilaktig informasjon var en strategi som bevisst ble brukt av alliansen.

NATO har blitt beskyldt for å gi ut uriktig informasjon om en rekke temaer. NATO-tjenestemenn skal blant annet ha overdrevet hvor presise våpnene var, for eksempel mot stridsvogner. Goff (1999:15) hevder at mange av de påståtte treffene var kulisser som serberne hadde plassert ut for å villedde, men som ble presentert som reelle treff.

Forskere som McLaughlin (2002) og Nohrstedt m.fl. (2002) har kommet frem til at NATO forholdsvis systematisk ga ut gal informasjon. Noen av opplysningene ble senere justert av NATO, men korrigeringer av fakta i en nyhetssak oppnår langt mindre oppmerksomhet enn den første presentasjonen i nyhetene. Goff (1999:15) hevder at pressekonferansene var "sprinkled with lies or incorrect information". Han peker på at pressekonferansene fikk stor mediedekning og at de bidro til å "strengthen the unity of the 19 member alliance at critical times". Dette viser hvorfor han tror at NATO tok sjansen på å komme med det han mener er løgn og ukorrekt informasjon. De positive effektene av dette (at alliansen holdt sammen) oppveide de negative (at de kunne risikere å bli tatt i løgn). Goff tror dette var en bevisst strategi fra NATOs side.

NATOs pressetalsmann Shea (2001:205-6) innrømmer at NATO ga ut informasjon de ikke var helt sikre på, men hevder at selv om dette skjedde, betyr det ikke at de ønsket å lyve. Han påpeker at det er forskjell på bevisst bedrag og usikkerhet om informasjon. Shea sier at han på pressekonferansene av og til ikke visste det eksakte antallet stridsvogner alliansen hadde truffet. Men mediene krevde svar, derfor ga han ut det tallet han var usikker på, men som var det nærmeste fakta han kunne komme (Shea 2001:206-7).

Forskere som Nohrstedt m.fl. (2002) og Goff (1999) er altså uenige med representanter for presseorganisasjonen om hvorvidt NATO bevisst snakket usant under pressekonferansene. The Independent International Commission on Kosovo (2000) kom frem til at NATO antagelig ikke fordreide sannheten med vilje. Men de peker på at selv om fordreiningene ikke ble gjort med hensikt så har de "left a bad

aftertaste, raising doubts, ex post facto, about the legitimacy of NATO's media operation" (2000:217).

5.9.2. Bruk av metaforer og bilder

Som vist i teorikapitlet kan språket som brukes for å omtale en sak ha stor betydning for hvordan den oppfattes av folk. Metaforer og bilder kan brukes for å skape visse assosiasjoner slik at ting kan bli sagt indirekte, avsenderen kan gjøre dette både bevisst og ubevisst. Språk kan også benyttes for å gi inntrykk av hva som karakteriserer en situasjon.

Analysen av hvordan NATO utnyttet metaforer (Vaas 2000) viser at NATO brukte en rekke ulike metaforer under sine pressekonferanser, blant annet når motparten og resultatene av dennes handlinger ble beskrevet. Oversvømming var en av metaforene som ble brukt når flyktningekatastrofen ble omtalt. Metaforen skapte et bilde av en ukontrollerbar situasjon med et uforutsigbart resultat. Serbernes handlinger mot albanerne ble omtalt sammen med referanser til folkemord, som de som ble utført under Hitlers og Røde Khmers⁶ regimer. En av NATOs begrunnelser for å gå til væpnet angrep var at alliansen ønsket å forhindre en humanitær katastrofe, blant annet ved å hindre at situasjonen i Kosovo utviklet seg til å bli et folkemord (NATO 1999e).

NATO brukte også metaforer for å beskrive at sivile var blitt drept av NATO-angrep, og for å beskrive at NATO ikke alltid klarte å begrense skaden av bombingene til hva som var definert som mål for bombingene. Dette ble omtalt som 'collateral damage'. I stedet for å si at noen sivile kom til å bli drept under NATOs operasjon, ble det sagt at "we will eventually be able to see some collateral damage as we do our battle damage assessment" (NATO 1999b).

For å legitimere en krig er det som regel en forutsetning at det finnes en fiende som anses som truende på en eller annen måte. Det er imidlertid ikke gitt at en fiende virker så truende at befolkningen mener at det er nødvendig å starte en krig mot fiendelandet. Ottosen (1994) har vist at (krigsforberedende) propaganda søker å

⁶ Røde Khmer-regimet i Kambodsja (1975-9) regnes som et av de mest brutale regimene i moderne historie (Gjerdåker 1997:232).

skjerpe fiendebildet. En effektiv måte å gjøre dette på, er å personifisere fienden. Det er lettere å tilskrive egenskaper som aggressivitet og irrasjonalitet til en person enn til et folk. Ved å la en person representere systemet vil ha slutt på, skapes en konkret fiende. Nohrstedt m.fl. (2002:51-2) viser til at under Kosovokonflikten anvendte NATO fiendebilder, og at historiske paralleller ble brukt som propagandaverktøy. De hevder at Milosevic ble sammenlignet med Hitler på samme måte som Saddam Hussein under Golfkrigen i 1991 ble beskrevet som en moderne Hitler.

En gjennomgang av daværende generalsekretær Solanas taler som ble holdt under OAF viser at han la vekt på at serberne generelt ikke var fienden. Talene er publisert på NATOs internettsider om OAF (NATO 1999j). I talene ble Milosevic fremhevet som NATOs opposent. Han sto ansvarlig for at det ikke ble oppnådd enighet om en Rambouilletavtale som kunne ha forhindre en bombeoperasjon, og han ble holdt ansvarlig for at en bombeoperasjon måtte til. Milosevic ble fremstilt som årsak til det negative som hendte i Kosovo, og løsningen på problemet ble da å prøve å fjerne ham fra makten, eller å få ham til å gå med på de kravene NATO hadde satt frem. Dermed så det ut som om NATO hadde en forholdsvis klar oppgave med tanke på å løse Kosovokonflikten.

Collins (2000:46) mener at NATOs og vestlige lederers tendens til å sette likhetstegn blant annet mellom Milosevic og Hitler virket lite troverdig på mange mottagere. Han hevder at selv om språkbruken antagelig reflekterte holdningene og følelsene mange vestlige ledere og NATO-representanter hadde, så virket karakteristikkene og metaforene overdrevne. Collins peker på at språkbruken kan ha virket mot sin hensikt fordi den kan ha vært med på å skape skepsis til NATOs operasjon.

5.9.3. Sensur

Sensur ble i teorikapitlet definert som handlinger som har som formål å endre eller holde tilbake skrift eller tale som blir betraktet for å stride mot samfunnets felles beste. Sensur regnes som et sentralt trekk ved propaganda (McLaughlin 2002, Taylor 1990). Tilbakeholdning av informasjon kan ses på som en type sensur. Det å hindre at journalister får tak i informasjon kan være mer effektivt enn det å hindre journalistene

i å fortelle hva de vet. Som vist i 5.8.2. hadde NATO kapasitet til å holde tilbake informasjon, og alliansen har blitt kritisert for å ikke gi ut nok informasjon om hva som foregikk under OAF.

Men lite tyder på at NATO brukte sensur som en teknikk for å maksimere effekt. Mellum (2000) har intervjuet en rekke norske avisjournalister som rapporterte under Kosovokonflikten. Ifølge journalistene i undersøkelsen var militær sensur av medieinnholdet nærmest fraværende. De norske journalistene oppga at det ble innført sensur av navnene på og fotografier av NATO-flygere. Dette ble begrunnet overfor journalistene blant annet med at det var frykt for at flygerne skulle bli utsatt for represalier når de kom hjem, fra jugoslaver som var motstandere av NATOs operasjon (Mellum 2000:55).

Under en rekke væpnede konflikter har newspools blitt brukt for å sensurere journalister (Luostarinen og Ottosen 2002a 43-4, 50-1). I et tidligere avsnitt i dette kapitlet ble det gjort rede for at det ikke ble opprettet newspools under Kosovokonflikten. Mangelen på newspools begrenset NATOs evne til å kontrollere hva mediene rapporterte og bidrar til inntrykket av at alliansen ikke brukte sensur som en propagandateknikk. Kritikken av NATOs informasjonsvirksomhet har stort sett ikke vært rettet mot bruk av sensur, men mot andre sider ved informasjonsvirksomheten.

5.10. Kan NATOs informasjonsvirksomhet karakteriseres som propaganda?

I dette kapitlet har ulike sider ved NATOs informasjonsvirksomhet under OAF blitt vurdert med utgangspunkt i Jowett og O'Donnells analysemodell. Dette avsnittet vil oppsummere hvordan jeg har karakterisert noen trekk ved NATOs informasjonsvirksomhet som propagandistiske, mens andre trekk ikke har blitt betegnet som propagandistiske. Jeg mener funnene i denne analysen tyder på at NATOs informasjonsvirksomhet under OAF var mindre propagandistisk enn flere av de informasjonsvirksomhetene som Jowett og O'Donnell har analysert ved hjelp av sin analysemodell, for eksempel amerikanske myndigheters virksomhet under Golfkrigen i 1991 (Jowett og O'Donnell 1999:312-30).

Det fantes flere områder der NATO ikke hadde en propagandistisk virksomhet. Alliansen oppga for eksempel hvilke budskap den sto bak, det ble ikke brukt grå eller svarte avsendere. Videre ble det sammenlignet med tidligere konflikter, for eksempel Golfkrigen i 1991, gitt ut nokså mye informasjon om den væpnede operasjonen. NATO brukte i liten grad direkte sensur, men kunne kontrollere informasjonsstrømmen blant annet fordi alliansen greide å holde tilbake informasjon.

NATOs informasjonsorganisasjon var ikke en utpreget propagandaorganisasjon, selv om den i løpet av OAF ble endret slik at den i større grad ble en organisasjon med propagandistiske trekk. Men organisasjonen fikk aldri klare propagandistiske kjennetegn, for eksempel var lederskapet aldri særlig sterkt, og organisasjonen manglet en eksplisitt informasjonsstrategi. Men trass i at selve strukturen på organisasjonen ikke helt oppfyller kravene for en propagandaorganisasjon, har det blitt hevdet at *hensikten* med organisasjonen var propagandistisk. At det er en hensikt med informasjonsvirksomheten regnes som sentralt for at den skal kunne betegnes som propagandistisk. Det er blitt fremholdt at NATO *ønsket* å manipulere mediene for å få mottagerne til å ha oppfatninger som var i overensstemmelse med NATOs synspunkter (Goff 1999:14-6).

Personer som var en del av NATOs informasjonsorganisasjon, som Campbell (1999) og Shea (2001), har ikke overraskende hevdet at NATO ikke hadde til hensikt å manipulere mediene. Jeg mener at det på grunnlag av de dataene som er analysert i denne oppgaven ikke er grunnlag for å si at NATO manipulerte mediene. Men alliansens bruk av mediene hadde noen propagandatrekk ved seg. Alliansen evnet å holde tilbake informasjon den ikke ønsket at skulle bli spredt, og den brukte mediene for å spre informasjonen den ønsket. Alliansen oppnådde å utnytte trekk ved mediene til sin fordel, som det at mediene stadig etterspør nye bilder og ny informasjon.

Jeg mener å ha funnet at alliansen hadde andre hensikter enn manipulasjon av mediene bak sin informasjonsvirksomhet. Noen av hensiktene var forankret i ønsket om å legitimere selve OAF, andre omhandlet behovet for å vise at alliansen sto sammen og at den hadde en rolle i Europa etter den kalde krigen. Alliansen hadde til hensikt å bruke informasjonsvirksomhet for å støtte opp under den militære aksjonen og for å få støtte i befolkningen. Om de lyktes, er det opp til andre å vurdere.

I analysen har jeg vist at alliansen på flere punkter hadde en virksomhet som kan karakteriseres som propagandistisk. Blant annet brukte NATO ulike teknikker som er blitt beskrevet som propagandateknikker, som det å bruke metaforer og bilder for å forsterke budskapet. Videre oppfyller alliansen til dels de krav som er satt for arbeidsformen til en propagandaorganisasjon; den arbeidet planmessig og bevisst.

Løgn har blitt beskrevet som en teknikk propagandister bruker, men det er vanskelig å fastslå hvorvidt pressekontoret med overlegg ga ut feilaktige opplysninger. Resultatet av unøyaktige opplysninger ble uansett at troverdigheten til alliansens opplysninger ble svekket, noe som kan ha medvirket til at NATOs virksomhet av flere har blitt karakterisert som propagandistisk.

Kapittel 6. Analyse av norske myndigheters informasjonsvirksomhet

6.1. Innledning

I forrige kapittel ble det vurdert om NATOs informasjonsvirksomhet kan sies å ha vært propagandistisk. I dette kapitlet søker jeg å finne svar på spørsmålet om hva det var som karakteriserte norske myndigheters informasjonsvirksomhet under Operation Allied Force. Også i dette kapitlet vil Jowett og O'Donnells (1999:280) analysemodell danne rammen for en drøfting av hvorvidt informasjonsvirksomheten kan betegnes som propagandistisk. De ulike punktene i analysemodellen vil bli analysert i samme rekkefølge som i forrige kapittel, men vektleggingen av analysepunktene vil være noe ulik.

Først i kapitlet vil jeg beskrive nærmere konteksten for norske myndigheters informasjonsvirksomhet, avsnittet bygger på kapitlet som tar for seg bakgrunnen for Kosovokonflikten og vestlige reaksjoner på denne. Etter dette vil jeg kort peke på enkelte interessante trekk rundt hvem som var målgrupper for virksomheten og vise hvilken rolle identifisering av kontrapropaganda har i denne oppgaven. Avsnittet som kommer etter dette tar for seg ideologien bak og hensikten med informasjonsvirksomheten. Deretter blir visse sentrale trekk ved organisasjonen som sto bak virksomheten analysert før jeg går over til å vurdere norske myndigheters mediebruk. Hvorvidt norske myndigheter benyttet seg av propagandateknikker blir analysert i avsnittet etter. Til slutt i kapitlet oppsummerer jeg funnene og vurderer om norske myndigheters informasjonsvirksomhet kan betegnes som propagandistisk.

6.2. Nærmere om konteksten for informasjonsvirksomheten

Jowett og O'Donnell (1999:282-3) viser at det er sentralt å kjenne til konteksten informasjonsvirksomheten foregår i for å vurdere om det har forekommet propaganda. Kjennskap til forholdene rundt myndighetenes handlinger gjør at man bedre kan analysere handlingene og reaksjonene på dem. Bakgrunnskapitlet skisserte hovedtrekkene i konteksten for norske myndigheters virksomhet. De forholdene som

ble spesifisert i kapitlet om NATOs informasjonsvirksomhet utgjør også en viktig del av grunnlaget for å forstå norske myndigheters virksomhet.

Et forhold som var viktig for norske myndigheters valg av handlemåte, var at Norges bidrag til OAF var beskjedent i forhold til andre NATO-lands. Øivind Østang ved statsministerens kontor (SMK) har pekt på at en av grunnene til at de ved dette kontoret ikke utarbeidet noen egen informasjonsstrategi for OAF var at "Norge ikke hadde noe selvstendig operativt ansvar for de oppdragene våre fly utførte. Flyene og mannskapene var avgitt til en felles krigsoperasjon som Norge var ansvarlig for som medlemsstat i NATO. Det var dermed ikke behov for samme kontinuerlige informasjonsaktivitet i Oslo som i Brussel, Washington DC og London" (Østang 2003b).

Selv om det norske bidraget var forholdsvis beskjedent og de norske myndighetene ikke hadde noe selvstendig operativt ansvar for det, hadde de behov for å legitimere både NATOs operasjon i det tidligere Jugoslavia, og den norske deltagelsen i operasjonen. I Norge var det ifølge norske myndigheter mest debatt om det folkerettslige grunnlaget for operasjonen (Forsvarsdepartementet 2000:4,7). Dette bidro til å gjøre det særlig viktig for norske myndigheter å vise at OAF var en operasjon som var legitim i forhold til folkeretten. I tillegg til dette søkte myndighetene å legitimere NATOs operasjon og den norske deltagelsen ved å vise til den humanitære situasjonen i Kosovo. En rekke ganger ble situasjonen for sivilbefolkningen trukket frem for å begrunne at det var nødvendig for NATO og Norge å intervensere (Bondevik 1999b, Vollebæk 1999a, Vollebæk 1999c). Myndighetene søkte altså å rettferdiggjøre egne handlinger ved å vise at det var nødvendig og riktig av NATO å sette i verk en operasjon mot det tidligere Jugoslavia.

I bakgrunnskapitlet ble det pekt på at partiene på Stortinget i hovedsak sluttet opp om operasjonen og Norges deltagelse i den (Garbo 2002, Stortinget 1999a, Stortinget 1999b). Meningsmålinger viser at opinionen i stor grad sluttet opp om NATOs operasjon og den norske deltagelsen (Idås 1999, Riste 2001). I Norge var det mindre debatt rundt og uenighet om deltagelsen i operasjonen, og legitimiteten av den, enn i andre NATO-land. Hellas var det NATO-landet der befolkningen i minst grad sluttet opp om OAF. 2% av grekerne oppga at de var for NATOs operasjoner i det

tidligere Jugoslavia, hele 97% sa de var mot operasjonen (Johnsen Jr. 1999). Norske myndigheter hadde ikke samme behov som greske myndigheter for å vise overfor sin egen befolkning at landets innsats i OAF var riktig.

Men de norske myndighetene kunne ikke være sikre på at befolkningen ville slutte opp om OAF og Norges deltagelse i operasjonen. De visste ikke sikkert hvordan befolkningen ville reagere på OAF før den var i gang. Det var derfor fornuftig å bruke ressurser på å legitimere operasjonen og forklare hvorfor den ble satt i verk.

I forrige kapittel ble det gjort rede for at Ottosen (2002:41-3) har identifisert tre perspektiver på (også kalt diskurser rundt) OAF. Det ene av disse perspektivene er blitt betegnet som NATOs perspektiv. De to andre er blitt kalt det kritiske og Beograds perspektiver. Det at alle disse tre perspektivene i varierende grad var til stede i den norske offentlige debatten (Ottosen 2002:41-3) dannet en del av konteksten for informasjonsvirksomheten. Norske myndigheter var ikke alene på meningsmarkedet, de måtte søke å vise at NATOs perspektiv på OAF var det riktige. Om de oppnådde dette, ville det legitimere myndighetenes handlinger i forhold til OAF, og det ville forsvare den rollen Norge hadde i forbindelse med OAF.

6.3. Målgrupper

Analysen av NATOs informasjonsvirksomhet ble avgrenset til alliansens virksomhet overfor befolkningen i landene som var med i alliansen. I forrige kapittel ble det presisert at jeg har valgt å konsentrere meg om P&I-aktiviteter og utelate PSYOPS-aktiviteter fra analysen i oppgaven. PSYOPS rettes som regel mot andre målgrupper enn egen befolkning (Riegert 2002b:28-31). Blant andre Goff (1999), McLaughlin (2002), Nohrstedt m.fl. (2002) og The Independent International Commission on Kosovo (2000) har analysert P&I-virksomhet under OAF uten å også inkludere PSYOPS-virksomhet i analysen. Forskere som Collins (2000) og Riegert (2002b) har analysert både PSYOPS og P&I-virksomhet under OAF, men de har undersøkt disse to fenomenene separat.

Hvem som var målgruppene for norske myndigheters informasjonsarbeid kan blant annet leses ut av *Kosovokrisen: Nasjonal rapport* (Forsvarsdepartementet 2000:7-8). I utgreiingen om det nasjonale informasjonsaspektet nevnes ulike grupper

som pressen, det politiske miljø, opposisjonen og Stortinget generelt. Utenlandske grupper som medier eller serbiske myndigheter og befolkning nevnes ikke. Informantene for denne oppgaven var samstemte i at målgruppene for norske myndigheters informasjonsvirksomhet var den norske offentligheten. Unntaket er noen deler av informasjonsvirksomheten UD sto for i og med at Norge hadde formannskapet i OSSE. Men UD søkte å skille mellom den informasjonsaktiviteten som formannskapet i OSSE krevde og den informasjonsvirksomheten de ellers hadde. UD hadde ikke noen utstrakt informasjonsvirksomhet under selve OAF tilknyttet formannskapet i OSSE (Traavik 2003).

Mediene var en viktig målgruppe, blant annet fordi de ble sett på som en måte å nå videre ut til offentligheten. Men myndighetene kunne også til en viss grad kommunisere direkte med befolkningen, for eksempel via internett. I regjeringens *Handlingsplan for en elektronisk forvaltning* fra 1999 heter det at "alle statlige virksomheter skal benytte internett aktivt i sin kommunikasjonsstrategi" (Utenriksdepartementet 1999:1).

Blant norske myndigheter var Forsvaret mellom de som benyttet internett mest aktivt i forbindelse med sin informasjonsaktivitet under OAF. FMS la ut artikler og pressemeldinger på Forsvarets hjemmesider *Forsvarsnett* på www.mil.no. Noe av det som ble publisert på myndighetenes nettsider rettet seg direkte til det brede publikum. Men mye av det som ble publisert rettet seg mot mediene. For eksempel ble pressemeldinger og praktisk informasjon til mediene lagt ut på nettet. Lars Hovland som er seniorrådgiver ved FMS har opplyst at det ikke foreligger noen statistikk over hvor mange eller hvem som benyttet Forsvarets nettsider, men at det er sannsynlig at det i stor grad var mediene som brukte dem (Hovland 2002).

6.4. Kontrapropaganda

Som vist i forrige kapittel, inkluderer Jowett og O'Donnell (1999:297) kontrapropaganda som ett av analysepunktene i propagandaanalysen. Kontrapropaganda blir i hovedsak analysert for å få et mer fullstendig bilde av konteksten for de ulike aktørenes informasjonsvirksomhet. Analyse av kontrapropaganda er ikke nødvendig for å avgjøre om en aktør har drevet med

propaganda. Som sagt er fokus i denne delen av analysen på norske myndigheters virksomhet, jeg vil ikke vurdere om atferden til grupper i det tidligere Jugoslavia var preget av propaganda.

Men det er interessant å se at det hendte at jugoslaviske myndigheter omtalte forhold som var direkte relatert til Norge. Et eksempel på dette er en melding som ble lagt ut på Serbia-info, det serbiske informasjonsdepartementets hjemmeside. På denne internettsiden ble det den 9. april 1999 publisert en melding fra Tanjug (Telegraphic Agency of New Yugoslavia) om at norske flygere nektet å delta i luftoperasjoner mot det tidligere Jugoslavia (Serbia-info 1999). Jeg har ikke funnet frem til andre kilder som bekrefter Tanjug/Serbia-info sine påstander om at norske piloter protesterte mot å delta i luftoperasjoner. Dette tyder på at meldingen på Serbia-info er falsk.

Det er ikke entydig hvem dette budskapet ble rettet mot. Meldingen lå ute på engelsk, så det kan hende at et vestlig publikum var målgruppen. Det er vanskelig å fastslå hvor mange dette budskapet faktisk nådde og hvilken effekt det hadde. Men meldingen er en indikasjon på at heller ikke Norge slapp unna de jugoslaviske myndighetenes søkelys, selv om Norge i langt mindre grad enn for eksempel Storbritannia og USA var gjenstand for oppmerksomhet.

6.5. Ideologien bak og hensikten med norske myndigheters informasjonsvirksomhet

Jowett og O'Donnell (1999) postulerer at propaganda er kjennetegnet av at det er en ideologi bak og en hensikt med den. Som presisert i forrige analysekapittel er ideologi forholdsvis løst definert av Jowett og O'Donnell. De henviser blant annet til Kecskemetis definisjon av ideologi i propagandasammenheng og sier at ideologien bak en propagandistisk informasjonskampanje for eksempel består i det å gi publikum "a comprehensive conceptual framework for dealing with social and political reality" (Kecskemeti 1973:849-50, sitert i Jowett og O'Donnell 1999:281). En ideologi er i denne sammenhengen langt på vei referanserammer og begrunnelser for handlinger.

Myndigheters begrunnelser og handlinger kan gjøres akseptable ved at de settes inn i en større sammenheng som oppfattes som positiv. En ideologi kan for eksempel trekke paralleller til tidligere situasjoner der befolkningen og myndighetene har vært

enige om å bekjempe noe. Dette kan blant annet være å kjempe mot overgrep rettet mot sivilbefolkninger, noe som skjedde for eksempel ved konfliktene på Balkan på 1990-tallet.

6.5.1. Hva var ideologien bak informasjonsvirksomheten?

Norske myndigheter måtte både vise at det var legitimt og riktig av NATO å intervenere, og at det var legitimt og riktig at Norge var med i OAF. Utenriksminister Vollebæk ga blant annet gjennom en redegjørelse i Stortinget uttrykk for at ett av hovedmålene for OAF var å stanse forfølgelsen av kosovoalbaniere i Kosovo, noe som hadde ført til en flyktningskatastrofe og en meget alvorlig humanitær situasjon (Vollebæk 1999c). Dette var referanser som folk kunne kjenne igjen, både fra tidligere konflikter på Balkan, og fra andre verdenskrig.

Thune og Ulriksen (2002:1) har pekt på at norske myndigheter generelt har oppfattet Norges rolle internasjonalt for å være "an exponent of international 'activism' and 'engagement' ". Norske myndigheter har prioritert å være aktive utenlands, ikke minst i forbindelse med humanitær virksomhet (Thune og Ulriksen 2002:4-5). NATO fremstilte OAF blant annet som en humanitær operasjon der ett av hovedformålene var å bedre situasjonen for sivilbefolkningen i området (NATO 1999e). Dette satte OAF inn i en ramme som gjorde at Norge kunne delta i OAF uten at det brøt med ideen om Norge som en humanitær makt, tvert imot kunne deltagelsen styrke oppfatningen av at Norge forpliktet seg internasjonalt.

Norske myndigheters begrunnelser for norsk deltagelse i OAF sammenfalt i høy grad med hva NATO presiserte at var hensikten med OAF (NATO 1999c). Dette er ikke oppsiktsvekkende, tatt i betraktning at Norge er et NATO-medlem. Det at Norges og NATOs begrunnelser var sammenfallende styrket argumentenes troverdighet. Det førte antagelig også til at publikum hadde større mottakelighet for norske myndigheters budskap. Om det hadde vært divergens mellom forklaringene, ville det ha kunnet ført til at oppmerksomme mottagere ville velge en av forklaringene, avvise den andre, eller bli i tvil om hvilken av dem som var den riktige.

6.5.2. Hva var hensikten med informasjonsvirksomheten?

Policydokumentet *Statlig informasjonspolitikk* fra det daværende Administrasjonsdepartementet (1994) legger vekt på at det i staten skal satses på informasjon som politikkområde. Dette blant annet fordi informasjonspolitikk anses for å ha "stor betydning for å ivareta sentrale verdier som rettsstat, velferdsstat og demokrati" (Administrasjonsdepartementet 1994:1).

Dette synet på hensikten med informasjon står i motsetning til en del av propagandatilnærmingene som er nevnt tidligere i denne oppgaven. De tilnærmingene fokuserer som regel på hvordan informasjon blir brukt for å manipulere, og på at myndighetenes informasjonsvirksomhet er til myndighetenes beste heller enn til befolkningens beste. Men både policydokumentet og propagandatilnærmingene gir uttrykk for at informasjonsvirksomhet kan være med på å påvirke folks adferd og holdninger.

For en propagandist er hensikten med informasjonsvirksomheten todelt. For det første søker en propagandist å påvirke oppfatninger og forme holdninger. Dette vil særlig være holdninger som legitimerer propagandistens handlinger. For det andre søker en propagandist å påvirke aktører til å utføre eller la være å utføre visse handlinger, som å gå i demonstrasjonstog (Jowett og O'Donnell 1999:6-9).

I Norge var det relativt få og små markeringer mot NATOs operasjon, sammenlignet med for eksempel Hellas der det var demonstrasjoner mot OAF under hele operasjonen (Raptis 2001:167). Norske myndigheter hadde dermed ikke behov for å endre folks adferd til å ikke demonstrere eller vise i andre handlinger at de ikke var enige i myndighetenes politikk. Det var på det tidspunktet heller ikke behov for å påvirke nordmenn til å la seg verve for å bli med i den militære operasjonen. Det norske personellet som skulle delta i OAF var allerede på plass ved en base i Italia.

Som vist, støttet et flertall av befolkningen opp om OAF og Norges deltagelse i den (Forsvarsdepartementet 2000:7, Idås 1999, Johnsen Jr. 1999). Noen var riktignok kritiske til operasjonen og begrunnelsene for den. De satte for eksempel spørsmålsteget ved den folkerettslige legitimiteten til OAF og ved om bombingene av det tidligere Jugoslavia ville bidra til å løse konflikten i området (Garbo 2002:202-5, Ottosen 2002:32-3). Ottosen (2002:181-2) har i en forskningsrapport konkludert med at selv

om det fantes unntak, så sluttet norske medier i forholdsvis stor grad opp om norske myndigheters og NATOs presentasjon av konflikten. Det ser altså ut til at det ikke var et stort behov for at norske myndigheter skulle søke å endre holdningene verken hos mediene eller i befolkningen underveis i OAF.

Men det var flere usikkerhetsmomenter knyttet til operasjonen, verken utfallet av konflikten eller opinionens holdninger var gitt på forhånd. Norske myndigheter kunne ikke vite at det ikke ville komme mer kritikk mot NATO og OAF enn det som kom. De kunne heller ikke være sikre på at reaksjonene kom til å fortsette å være positive, eller at det ikke ville komme protester mot operasjonen ettersom den trakk ut i tid. Dette bidro nok til at de ulike norske myndighetene søkte å gi et bra bilde av OAF og den norske deltagelsen slik at de positive oppfatningene av operasjonen og alliansen skulle bli vedlikeholdt eller styrket.

Militære aktører har særlig blitt anklaget for å ha hatt til hensikt å endre folks holdninger og oppfatninger under krig og konflikt, gjerne ved bruk av mediene (Luostarinen og Ottosen 2002a:45-50, Malesic 1997:36-7). I Norge var det i hovedsak FMS, Forsvarets overkommando, presse- og informasjonsavdelingen (FO P&I) og Mediegruppen ved Forsvarets stabsskole (FSTS) som sto for den militære informasjonsvirksomheten.

Disse aktørene hadde ikke noe uttalt mål om å påvirke holdninger eller handlinger (Bakken 2003, Løwer 2003). De militære enhetene skulle legge vekt på det faglige aspektet; de skulle konsentrere seg om å gi ut faktaopplysninger. Mediegruppen hadde for eksempel ansvar for å uttale seg "på fagmilitært grunnlag" om konflikten (Forsvarets skolesenter 2003:1). De politiske vurderingene skulle overlates til de politiske aktørene. De militære informasjonsenhetene skulle ikke henvende seg til mediene, de skulle i stor grad vente til mediene rettet spørsmål til dem (Bakken 2003). Unntakene fra dette siste var de få pressemeldingene som ble sendt ut fra FO P&I, og de artiklene og pressemeldingene som ble publisert på Forsvarets offisielle hjemmesider av FMS.

Jeg mener at de militære aktørene spilte en viktig rolle i norske myndigheters informasjonsvirksomhet, blant annet som følge av at de ikke-militære aktørene lå nokså lavt i terrenget. De militære aktørene fikk en sentral posisjon blant annet ved at

de kunne bidra til at mediene kunne få en norsk vinkling på sakene om OAF, for eksempel ved å gi opplysninger om Norges innsats i OAF.

Men de norske militære aktørenes aktivitet var, sammenlignet med for eksempel NATOs, nokså lav. Jeg har videre funnet lite som tyder på at de militære aktørene aktivt søkte å forme holdninger ved for eksempel å kontrollere informasjonsstrømmen. De militære aktørenes handlinger har imidlertid antagelig hatt til hensikt å påvirke oppfatningen av hva det norske Forsvarets rolle i OAF var, og vise hvordan militære styrker kunne bidra til å bedre den humanitære situasjonen i området. Informasjonen som disse aktørene ga ut påvirket antagelig folks holdninger, og kanskje til og med deres handlinger.

I dette avsnittet har hva som kan ha vært hensikten bak norske myndigheters informasjonsvirksomhet blitt drøftet. Jeg har på bakgrunn av problemstillingen som ble satt opp i innledningen valgt å ikke vurdere om myndighetene oppnådde sine hensikter. I de kommende avsnittene i dette kapitlet vil jeg vurdere utføringen av informasjonsvirksomheten.

6.6. Identifisering av organisasjonen som sto bak informasjonsvirksomheten

Å være en hvit avsender innebærer at man åpent tilkjenner hvilke budskap man står bak. Som tidligere nevnt, er det å spre budskap med svart eller grå avsender, altså at man skjuler hvem som er avsender, blitt betraktet som propagandistisk adferd. I flere konflikter har denne teknikken blitt brukt, ikke minst rettet mot andre målgrupper enn egen befolkning. Dette har blant annet skjedd ved at budskap har blitt plantet i mediene og at det har blitt spredt løpesedler (Jowett og O'Donnell 1999:13-15, Taylor 1990).

Avsløringer av at organisasjoner eller myndigheter har stått bak budskap med svarte eller grå avsendere, har ofte kommet frem i ettertid når informasjonsvirksomheten har blitt vurdert og analysert. Det har foreløpig ikke kommet indikasjoner på at de norske myndighetene spredte budskap som hadde grå eller svarte avsendere. Det ser i stor grad ut til at det er mulig å spore budskapene som norske myndigheter sto bak tilbake til avsenderen. Man ikke vite med sikkerhet at grå

eller svarte avsendere ikke ble brukt, men det at norske myndigheter antagelig var hvite avsendere er med på å forsterke inntrykket av at de ikke drev med propaganda.

6.7. Informasjonsorganisasjonens struktur

Forholdet mellom medier og myndigheter kan være preget av gjensidig påvirkning, men propagandatilnærminger hevder at myndighetene takket være sin sterke organisasjon i stor grad kan styre hva slags informasjon som kommer ut til befolkningen via massemediene (Jowett og O'Donnell 1999:284-6).

En propagandaorganisasjon er ifølge Jowett og O'Donnell kjennetegnet av at det er en sterk organisasjon, at den har evne til å artikulere mål, og at den rår over midler som gjør den i stand til å oppnå disse målene. En propagandaorganisasjon evner videre å spre budskap som er konsistente over tid. Det hevdes at dette oppnås blant annet fordi propagandaorganisasjoner karakteriseres av å være sentraliserte organisasjoner, ofte med et hierarkisk system.

6.7.1. Norske myndigheters informasjonsorganisasjon

I NATO-systemet var det under OAF én enhet som hadde hovedansvaret for den type informasjonsvirksomhet som står i fokus for denne oppgaven. Ansvaret lå hos pressekontoret som blant annet ble støttet av SHAPE (Riegert 2002b:23,27). Selv om noen personer og grupperinger hadde en mer fremtredende rolle enn andre, var det ikke en enhet som var like dominerende i informasjonsvirksomheten i Norge.

Østang (2003a:1) peker på at som følge av at de enkelte regjeringsmedlemmene har det selvstendige konstitusjonelle ansvaret for sine departementers arbeidsområder, foregår presse- og informasjonsarbeidet i regjeringskontorene på den samme desentraliserte måten som det øvrige arbeidet i regjeringsapparatet. I likhet med annet departementsarbeid, er også presse- og informasjonsarbeidet den enkelte statsråds ansvar. De ulike departementenes informasjonssjefer møtes imidlertid jevnlig for å drøfte felles spørsmål. Under OAF ble informasjonsarbeidet de norske politiske myndighetene utførte i hovedsak koordinert gjennom hva Skjerven (2003b) har beskrevet som formell kontakt mellom representanter for de viktigste aktørene. Dette innebar at blant annet at representanter fra SMK, UD og FD jevnlig hadde kontakt for

å avklare situasjonen og oppdatere hverandre. Dette skjedde både i form av faste møter der såkalte pressespørsmål var et fast punkt på agendaen, og ved at aktørene møttes til uformelle møter (Skjerven 2003b).

Hvilke av statsrådene som skulle uttale seg utad var noe som fortløpende ble avklart. Statsminister Kjell Magne Bondevik var den som først og fremst frontet OAF utad, dernest kom utenriksminister Vollebæk, dernest forsvarsminister Løwer. Flere forhold bidro til at utenriksministeren fikk en mer fremtredende rolle i mediene enn forsvarsministeren. Norges militære bidrag var relativt beskjedent, og personellet og materiellet var avgitt til en NATO-operasjon slik at Norge ikke lenger hadde et selvstendig operativt ansvar for det (Løwer 2003). Vollebæk var i kraft av å være utenriksminister leder av OSSE som hadde en sentral rolle i forsøkene på å håndtere konflikten i Kosovo (Ottosen 2002:115-6). Dette bidro til at utenriksministeren i større grad var gjenstand for medienes oppmerksomhet både før og under selve OAF.

På den militære siden var det som tidligere nevnt FO P&I, FMS og Mediegruppen ved FSTS som hadde hovedansvaret for informasjonsarbeidet. I tillegg til dette fantes det personell med informasjonsansvar ved NATO-basen i Grazzanise i Italia der de norske bidragene var stasjonert (Bakken 2003). Ansvarsfordelingen mellom de sivile og militære aktørene som drev med informasjonsvirksomhet var forholdsvis klart definert. Dette ble koordinert i løpet av OAF via kontakt gjennom formelle kanaler og ved uformell kontakt (Bakken 2003).

NATO endret som vist sin informasjonsorganisasjon under OAF. Norske myndigheter mente at det ikke var nødvendig å endre på informasjonsorganisasjonen mens OAF pågikk, ikke fordi det var for vanskelig å få til, men fordi de ikke så behovet for å gjøre dette (Forsvarsdepartementet 2000:6).

Analysen har ikke påvist noe som direkte taler imot at norske myndigheters informasjonsorganisasjon var en propagandaorganisasjon, som for eksempel at den ikke evnet å spre informasjon på en forholdsvis konsistent måte over lengre tid. Men som vist, er det i sum lite som peker i retning av at norske myndigheter hadde en informasjonsorganisasjon som kan klassifiseres som propagandistisk.

6.7.2. Regjeringens presse- og informasjonstjeneste

Regjeringens presse- og informasjonstjeneste (RPI) er en del av den statlige kriseberedskapen. Det vil være aktuelt å aktivisere RPI ved en alvorlig sikkerhetspolitisk krise eller krig. RPI vil få i oppdrag å være ansvarlig for å formidle kontakt mellom regjeringen, norsk og utenlandsk offentlighet samt massemediene. RPI vil være underlagt statsministeren (Østang 2003a:1-3).

RPI aktiviseres når de ansvarlige myndighetene finner at dette er påkrevet. Under OAF vurderte myndighetene det dit hen at det verken var nødvendig eller formelt grunnlag for å aktivisere RPI (Østang 2003c). Det ble altså ikke opprettet et eget informasjonsorgan som var sentralisert og hierarkisk.

RPI har tidvis vært omstridt og Allern (1996:170) har karakterisert RPI som "regjeringens informasjons- og propagandaapparat", men spesifiserer ikke hvorfor han mener det er et propagandaapparat. I dag er det slik at man tenker seg at RPI først blir aktivisert om det foregår krigshandlinger på norsk jord. Myndighetene har en rekke andre mindre omfattende tiltak enn RPI som kan settes i verk ved ulike slags kriser, men ingen ekstraordinære tiltak ble satt i verk under OAF (Østang 2003c). Det er en selvfølge at det finnes planer for myndighetenes informasjonsarbeid under krise og krig. Dette tyder på en informasjonsorganisasjon som er forberedt på ulike situasjoner og godt koordinert, uten at den dermed nødvendigvis er en propagandaorganisasjon.

6.7.3. Ble det utarbeidet en egen informasjonsstrategi for Operation Allied Force?

Jowett og O'Donnell (1999:284-6) mener at et kjennetegn ved propagandaorganisasjoner er at de kan planlegge virksomheten sin, og at de er systematiske. At en organisasjon har utarbeidet en informasjonsstrategi kan være et uttrykk for dette. Luostarinen og Ottosen (2002a, 2002b) har vist hvordan informasjonsstrategier har blitt brukt som verktøy for å planlegge og endre informasjonsorganisasjoner som de betegner som propagandistiske. Verken i forkant av eller under selve OAF ble det utarbeidet noen særskilt informasjonsstrategi for norske myndigheters informasjonsvirksomhet eller organisasjon.

Informasjonsvirksomheten tok utgangspunkt i de rutiner og strukturer som allerede fantes.

For Forsvarets del kom arbeidet med å utarbeide en informasjonsstrategi for hele Forsvaret først i gang etter OAF. Under OAF var arbeidet til FO P&I styrt av noe som heller bør betegnes som en policy enn som en informasjonsstrategi (Bakken 2003). Øivind Østang ved SMK har uttalt at "Jeg vet at vi her ved kontoret ikke laget noen egen informasjonsstrategi under Kosovokrigen i 1999, annet enn at vi - som alltid - la vekt på at statsministeren og berørte statsråder var så tilgjengelige som mulige for pressefolk" (Østang 2003b).

Løwer (2003) og Skjerven (2003a) har pekt på at hovedgrunnen til at det ikke ble utarbeidet noen egen informasjonsstrategi for norske myndigheter, var at Norge ikke hadde noe selvstendig operativt ansvar for de oppdragene norsk personell utførte. Flyene og mannskapene var avgitt til en felles operasjon som Norge var ansvarlig for som medlemsstat i NATO.

Østang (2003b) mener at begreper som informasjonsstrategi og mediestrategi er uheldige fordi "de kan gi inntrykk av at mediene og offentligheten skal ledes til å mene noe som de ellers ikke ville ha ment om dette eller hint. I et åpent samfunn som vårt der deltagelse i krigsoperasjoner som Kosovo og Afghanistan besluttet og begrunnes i nært samarbeid mellom regjering og Storting, synes jeg 'informasjonsrutiner' er mer dekkende for de muntlige og skriftlige planene man legger for å holde mediene og offentligheten mest mulig oppdatert om det som skjer".

Utsagnet er et eksempel på at personer som var involvert i informasjonsvirksomheten i Norge, både på politisk og administrativt nivå, i intervjuer med meg har ønsket å vise at de arbeidet i en forholdsvis åpen organisasjon som hadde få, om noen, propagandistiske trekk. Informantene ga alle uttrykk for at det fantes visse generelle planer for informasjonsvirksomheten, men at det ikke ble utarbeidet noen informasjonsstrategi spesielt for OAF.

6.8. Mediebruk

En analyse av en informasjonsvirksomhets mediebruk bør vurdere mer enn bare hvilke massemedier som har blitt brukt for å spre budskapet. Hvilke medier som er

blitt benyttet, er selvsagt sentralt, men vel så viktig er det å se på *hvordan* mediene er blitt brukt. Informasjonskontroll er et av kjennetegnene på propagandistisk virksomhet og innebærer evnen til både å spre og til å holde tilbake informasjon. I moderne samfunn er mediene et av de viktigste redskapene for å oppnå dette (Jowett og O'Donnell 1999:287-9). I tråd med propagandatilnærmingenes antagelse om at myndighetene kontrollerer mediene, blir analysepunktet kalt *mediebruk*. Fokus er på å undersøke hvorvidt myndighetene, eller representanter for dem, har kunnet styre mediene som et ledd i informasjonskontrollen.

6.8.1. Organisasjonens evne til å spre budskap

Norske myndigheter hadde en viss informasjonsvirksomhet, men den var forholdsvis lav sammenlignet med aktivitetene ved alliansens hovedkvarter i Brussel. Norske myndigheter har ikke blitt anklaget for å ha bidratt til det som har blitt betegnet som informasjonsoverflod i forbindelse med OAF, slik NATO har blitt. Men liten informasjonsaktivitet er ikke et hinder for at en organisasjon kan evne å nå frem med sitt budskap.

Når de norske myndighetene ønsket å komme med et budskap, skjedde dette i hovedsak via massemediene. Det er ikke overraskende at mediene ble foretrukket fremfor mer direkte måter å kommunisere med ulike målgrupper på, som folkemøter. Statsministeren og statsrådene holdt redegjørelser for pressen, og statsrådene var tilgjengelige for mediene, både her hjemme og i forbindelse med møter utenlands, for eksempel i NATO-sammenheng. De stilte også opp i debattprogrammer (Løwer 2003, Traavik 2003, Østang 2003c). Det ble holdt forholdsvis få pressekonferanser og redegjørelser for pressen. Det ble heller ikke sendt ut særlig mange pressemeldinger og det ble i liten grad holdt taler. Statsrådene og statsministeren hadde imidlertid flere redegjørelser for Stortinget, og de deltok i spørretimer på Stortinget.

Representanter for Forsvaret har uttalt at FO P&I og Mediegruppen ved FSTS ikke gikk aktivt inn for å spre sine budskap. Men disse enhetene oppnådde å bli et av de stedene mediene henvendte seg for å få informasjon. De hadde dessuten mulighet til å vise mediene videre til de instanser som de mente at ville gi det riktige bildet av hva som hendte (Bakken 2003, Hovland 2002).

Noe informasjon ble gitt direkte via internett. Som tidligere vist var det særlig Forsvaret som benyttet seg av denne kommunikasjonskanalen, de la blant annet ut pressemeldinger og artikler på Forsvarets offisielle hjemmesider. Noe av det som ble publisert der under OAF beskrev hvordan norske styrker hjalp flyktningene, blant annet ved å fly dem ut av området og ved å dele ut nødhjelp i Makedonia (Forsvarets mediesenter 1999a, Forsvarets mediesenter 1999b). Innholdet i disse artiklene og pressemeldingene er i stor grad i tråd med budskapene andre norske myndigheter ga ut, de fremhever de samme sidene ved den norske deltagelsen i OAF. Dette indikerer at de ulike norske myndighetene var nokså flinke til å koordinere budskapene sine og spre et enhetlig budskap.

Den lave intensiteten på informasjonsarbeidet holdt seg gjennom hele konflikten. Det oppsto ikke noen kriser som krevde endringer i informasjonsvirksomheten, og det var heller ikke noen avsløringer fra mediene som gjorde at informasjonsvirksomheten ble endret (Østang 2003c). Ifølge myndighetene selv kom ikke den forholdsvis lave aktiviteten av at det var behov for at myndighetene måtte unndra seg muligheten til å informere. Det skyldtes heller at pågangen fra mediene var ikke større enn at informasjonsvirksomheten kunne fortsette på samme måte gjennom hele OAF (Løwer 2003, Traavik 2003).

6.8.2. Organisasjonens evne til å holde tilbake budskap

Representanter for norske myndigheter har hevdet at det var svært lite behov for å holde tilbake informasjon fra mediene (Løwer 2003, Traavik 2003). Noen opplysninger ble ikke gitt ut til mediene, som detaljer om det personellet som Norge bidro med i OAF. Denne informasjonen ble holdt igjen med henvisning til sikkerheten for personellet og deres pårørende (Bakken 2003). Det at Norge ikke hadde noe operativt ansvar for det personellet og utstyret som var blitt avgitt til NATO gjorde det naturlig for journalistene å henvende seg til NATO når de ønsket å få ytterligere opplysninger om operasjonen (Bakken 2003, Løwer 2003).

Det at en organisasjon har forholdsvis lav informasjonsaktivitet, kan gi inntrykk av at den søker å holde tilbake informasjon og budskap. Norske myndigheter hadde som vist forholdsvis lav informasjonsvirksomhet. Norske myndigheter har selv hevdet

at årsaken til at de hadde dette, ikke kom av at de ikke ønsket å snakke om hva som foregikk i OAF, eller av at de ønsket å holde tilbake informasjon. De har pekt på at den lave informasjonsaktiviteten kom av at NATO utførte mye av den informasjonsvirksomheten som ble ansett for å være nødvendig (Forsvarsdepartementet 2000:6, Løwer 2003, Traavik 2003). NATO hadde som vist en utstrakt informasjonsvirksomhet.

Som beskrevet i forrige kapittel har newspools blitt omtalt som et propagandistisk virkemiddel som myndigheter har brukt i sin håndtering av mediene (Ottosen 1994:25-34). Gjennom å bruke newspools har myndighetene kunnet kontrollere informasjonsstrømmen til journalistene ved at ordningen både har blitt brukt for å gi ut informasjon og å for holde tilbake informasjon. I tillegg har newspools blitt brukt for å legge bånd på hva det er journalistene har kunnet rapportere om samt for å regulere i hvilke områder journalistene har kunnet bevege seg. Gitt funnene fra analysen av norske myndigheters virksomhet som til nå er presentert i dette kapitlet, er det ikke overraskende at det ikke ble opprettet noen newspool av norske myndigheter. Når norske myndigheter til nå har ønsket å kontrollere informasjonsflyten, har mindre drastiske virkemidler enn det å formelt opprette en newspool blitt brukt.

6.8.3. Selvsensur

Ottosen (2001:223) slår fast at "selvsensur og bevisste eller ubevisste selvpålagte restriksjoner er et dokumentert og anerkjent problem i mediens håndtering av følsomme spørsmål som berører nasjonens interesse". Dette impliserer at selv om ikke norske myndigheter direkte holdt tilbake informasjon, kan mediene ha holdt informasjon tilbake som følge av selvsensur.

Spørsmålet blir da hva det er som gjør at journalister og redaktører bedriver selvsensur. Allern (1996:172-4) har hevdet at selvsensur i norsk presse blant annet har oppstått som følge av ulike relasjoner som har blitt bygget mellom representanter for massemediene og militære. Han mener at deltagelse på ulike kurs kan føre til at mediefolk får sympati for Forsvarets målsetninger og Forsvaret generelt, noe som igjen kan føre til en form for selvsensur ved at mediefolk blir mindre tilbøyelige til å skrive kritisk om Forsvaret. Allern mener også at selvsensuren blir fremmet ved at

mediefolkene på disse kursene får informasjon om tema som er taushetsbelagte slik at det ikke kan brukes i journalistiske arbeider uten fare for reaksjoner. Han mener at Forsvaret på denne måten søker å hindre at visse saker eller opplysninger blir gjort kjent for offentligheten gjennom mediene. Å fremme journalistenes og redaktørens selvsensur blir da en måte for myndighetene å bruke mediene på slik at noe informasjon blir holdt igjen.

Det er på grunnlag av Allerns og Ottosens analyser rimelig å anta at det forekom selvsensur under OAF. Fokus i oppgaven er imidlertid ikke på journalistene eller redaktørene, og det faller dermed utenfor denne oppgavens fokus å undersøke i hvor stor grad det forekom selvsensur og hvorvidt selvsensuren kom av norske sivile og militære myndigheters handlinger. Om selvsensur kom som følge av myndighetenes virksomhet, vil den virksomheten i stor grad ha måttet finne sted før selve OAF ble satt i verk for at selvsensuren skulle være effektiv. Denne oppgaven fokuserer som nevnt på virksomheten under selve OAF.

6.8.4. Mediene søkte å vise at norske myndigheter holdt tilbake informasjon

Det har vært relativt få forsøk på å vise at norske myndigheter holdt tilbake informasjon fra offentligheten. Jeg vil her gi to eksempler på at mediene har rapportert om at norske myndigheter prøvde å holde tilbake informasjon.

I januar 2000 (altså noen måneder etter at OAF var avsluttet) publiserte VG opplysninger om at en norsk offiser hadde hatt en sentral stilling i NATOs operasjonssenter under OAF. Vedkommende offiser skal ha hatt kommando over alliansens fly ved flere av bombetoktene som det ble debatt om i ettertid, for eksempel bombingene av flyktningekolonnen i Djacovica 14. april.

Kilden til disse opplysningene var en person som hadde vært til stede ved et gradert foredrag som vedkommende offiser hadde holdt ved Forsvarets Forskningsinstitutt (FFI). VG publiserte først en artikkel om selve saken og deretter en artikkel om at FFI og Forsvarets overkommando hadde forsøkt å stanse artikkelen (Stormark 2000a, Stormark 2000b). Det at en norsk offiser hadde vært såpass sentral ved omstridte feilbombinger var informasjon som myndighetene hadde klart å holde

tilbake under OAF, men som kom ut i ettertid. Dette eksemplet illustrerer blant annet at en enkelt person kan ødelegge en organisasjons evne til å holde tilbake et budskap.

Men også under selve OAF mente mediene å kunne avsløre at myndighetene holdt tilbake informasjon. Helt mot slutten av OAF opplyste norske nyhetsmedier at det befant seg noe som de betegnet som en norsk spesialstyrke inne i konfliktområdet, selv om det ikke skulle være slike styrker der. Det ble hevdet at denne styrken hadde tatt seg inn i Kosovo før den endelige fredsavtalen var undertegnet, og den skal også ha samarbeidet med UCK. Disse opplysningene ble bekreftet av en anonym NATO-kilde og reporteren Keith Graves fra den britiske TV-kanalen Sky News (NTB 1999a, NTB 1999b).

Pressetalsmann Bakken ved FO P&I erkjente at det fantes en norsk styrke i området. Han opplyste at han ikke kunne bekrefte at styrken hadde gått inn i Kosovo, men oppga at en liten spesialstyrke befant seg i Makedonia (NTB 1999a). Bakken presiserte senere at det var "100 prosent feil at Norge skal ha hatt en styrke inne i Kosovo før den endelige fredsavtalen ble undertegnet". Han avviste også at norske styrker skal ha samarbeidet med UCK. Videre understreket han at den styrken som befant seg i Makedonia ikke var en spesialstyrke, men en kommunikasjonsenhet (Åserud og Nyquist 1999).

Myndighetene kan selvsagt ha snakket sant når de påpekte at de andre kildene mediene hadde tok feil. Om mediene hadde rett når de hevdet at nordmenn var inne i Kosovo på et svært tidlig tidspunkt og samarbeidet med UCK, viser det at myndighetene ikke oppnådde å holde tilbake all den informasjonen de ikke ønsket at skulle komme ut i mediene. Det er ikke mulig for meg å avgjøre hvem som har rett i denne saken. Men det at andre kilder gir mer detaljerte og til dels motstridende opplysninger enn norske myndigheter, gjør at man får inntrykk av at myndighetene ønsket å holde tilbake informasjon. Det at slike opplysninger kommer frem, gjør at man kan begynne å lure på om myndighetene holder tilbake mye annen informasjon.

6.9. Teknikker for å maksimere effekt

En rekke ulike teknikker har blitt beskrevet som propagandistiske i propagandaanalyser. Som presisert i kapittel to har jeg på grunnlag av andre analyser av propaganda, som Luostarinen og Ottosen (2002a) og Taylor (1990), valgt å se nærmere på tre teknikker som ofte har forekommet i informasjonsvirksomheter som har blitt beskrevet som propagandistiske. De tre teknikkene er bruk av metaforer og bilder, sensur og løgn.

6.9.1. Ble løgn benyttet som en propagandateknikk?

NATO har blitt kritisert for å lyve under sine pressekonferanser om hva som faktisk hendte i den militære operasjonen (Goff 1999:15). NATO selv har gitt uttrykk for at de søkte å gi ut korrekt informasjon, men har innrømmet at de noen ganger ga ut ukorrekte opplysninger (Shea 2003). Norske myndigheter hadde ikke et operativt ansvar for de norske styrkene som deltok i OAF. Dette var en av årsakene til at de ikke kom med detaljerte opplysninger om hva som skjedde i operasjonen. FO P&I ga ut mer generelle opplysninger om styrkebidragene som det var nokså lett å dobbeltsjekke, for eksempel mot andre kilder i NATO. Dette gjorde det vanskeligere for norske myndigheter å komme med usannheter.

I forrige avsnitt beskrev jeg hvordan Norsk telegrambyrå (NTB) hevdet at norske styrker var inne i Kosovo før OAF var over, og at disse spesialstyrkene skal ha samarbeidet med UCK. NTB brukte anonyme kilder som motsa det offisielle militære kilder uttrykte (NTB 1999a, 1999b, Åserud og Nyquist 1999). Om man velger å tro på NTB og deres kilder, vil det virke som om norske militære kilder løy eller valgte å bare fortelle deler av sannheten. Det må presiseres at det har vært svært få slike kritiske artikler i norske medier.

De politiske myndighetenes uttalelser var også nokså generelle. De karakteriserte situasjonen i regionen, greide ut om årsakene til NATOs operasjon og Norges deltagelse i den. Norske politiske myndigheter har ikke blitt beskyldt for å lyve om detaljer, men det har blitt satt spørsmålsteget ved om OAF kunne forsvares folkerettslig, slik de norske myndighetene og NATO hevdet at den kunne. Både under operasjonen og i ettertid har norske myndigheter gitt uttrykk for at de handlet i tråd

med gjeldene folkerett (Forsvarsdepartementet 2000, Statsministerens kontor 1999, Vollebæk 1999d). Ottosen (2002) har vist at det i dagspressen i Norge ble satt spørsmålsteget ved det folkerettslige grunnlaget for å iverksette en operasjon mot det tidligere Jugoslavia. Også i tidsskrifter som Internasjonal Politikk (Barth Eide 2000, Pharo 2000) og Mennesker og Rettigheter (Semb 1999) ble det diskutert hvorvidt OAF var i tråd med folkeretten.

Denne oppgaven har ikke rom for en diskusjon om OAF i forhold til folkeretten. Det som er interessant i denne sammenhengen er at det var ulike oppfatninger av hva som var riktig. Myndighetenes argumentasjon for at OAF var i tråd med folkeretten, kan ha blitt oppfattet om ikke som løgn, så i hvert fall som ikke helt korrekt av de som hadde motsatt standpunkt.

Norske forskere som Barth Eide (2000) og Ottosen (2002) har omtalt OAF som en krig. I alle fall mens OAF pågikk betegnet norske myndigheter OAF stort sett på andre måter enn en krig, for eksempel som 'luftoperasjoner' og 'begrensede militære aksjoner' (Bondevik 1999b, Vollebæk 1999c). De ulike oppfatningene av om OAF var en krig eller ei kan selvsagt være fundert i at det var reell uenighet om hva operasjonen kan karakteriseres som. Men myndighetenes omtale av OAF kan oppfattes som at de prøvde å skjule at Norge faktisk tok del i en krig. Bondevik har i etterkant gått ut og sagt at han burde ha kalt OAF for en krig (Ruud og Samuelsen 2003). Det er i denne sammenhengen verdt å presisere at det er forskjell på det å skjønne noe og det å lyve om det. Norske myndigheters språkbruk kan kanskje heller karakteriseres som et forsøk på å bidra til å gi positive assosiasjoner til OAF enn som løgn.

6.9.2. Ble metaforer og bilder brukt som en propagandateknikk?

Tidligere i kapitlet, i analysen av strukturen på informasjonsorganisasjonen, ble det pekt på at norske myndigheter hadde en forholdsvis konsistent språkbruk. Jeg vil i dette avsnittet gå nærmere inn på norske myndigheters språkbruk. Språket kan brukes som en propagandateknikk, blant annet ved at metaforer og bilder benyttes for å skape positive og negative assosiasjoner. Ved å bruke metaforer og bilder kan mye sies om hvordan man oppfatter en person eller et fenomen uten å uttrykke det direkte. Dette kan være en fordel blant annet fordi det da kan være lettere å tilbakevise beskyldninger

om at man for eksempel forsøker å undergrave en persons troverdighet (Jowett og O'Donnell 1999:294-5). NATO brukte metaforer på en slik måte at det kan kalles propagandistisk ut fra at språk er et virkemiddel som kan brukes for å forme befolkningens oppfatninger av og holdninger til en person eller et fenomen.

I analysen av NATOs språkbruk konsentrerte jeg meg om transkripsjonene fra pressekonferansene og pressemeldingene, inkludert kunngjøringene og uttalelsene som generalsekretær Solana ga. Det foreligger ikke noen transkripsjoner fra de få pressekonferansene som ble avholdt i Norge. For å få et grundig inntrykk av språkbruken har jeg i datamaterialet i tillegg til pressemeldingene som ble sendt ut også inkludert nedskrevne taler samt transkripsjoner fra debatter, spørretimer og orienteringer for Stortinget. Norske myndigheter er flere ganger sitert i mediene. Slike sitater er dessverre ikke helt pålitelige kilder for hva som ordrett ble ytret, og denne datatypen har blitt utelatt fra min analyse.

I *Kosovokrisen: Nasjonal Rapport* blir det pekt på at NATOs språkbruk ikke var tilpasset norske forhold. Rapporten hevder at "NATOs presentasjon av informasjon kunne tidvis bli oppfattet som kontroversiell, beroende på energisk framturen og metaforbruk som ikke alltid var tilpasset ulike kulturer blant NATOs medlemsland" (Forsvarsdepartementet 2000:6). I motsetning til NATO som brukte uttrykket 'collateral damage', benyttet ikke norske myndigheter metaforer når de omtalte at sivile liv var gått tapt som følge av bombing under OAF. De hadde en språkbruk som i liten grad tilslørte hva som hadde hendt og hva som kunne komme til å skje senere i OAF. Utenriksministeren sa for eksempel i en redegjørelse i Stortinget at NATO søkte å unngå at sivile ble drept, og ga uttrykk for at "det er tragisk at sivile allikevel har omkommet som en følge av luftoperasjonene. Det er dessverre umulig å garantere at dette ikke vil kunne skje også i fremtiden" (Vollebæk 1999c).

Krigførende parter har særlig blitt kritisert for å benytte metaforer for å beskrive hva som skjer i de militære operasjonene (Eide 2003). Norge hadde som nevnt ikke noe operativt ansvar, og norske myndigheter kunne derfor i stor grad la være å uttale seg om dette aspektet av konflikten. De kunne for eksempel konsentrere seg om å påpeke at både regjeringen, Stortinget og det norske folk sto samlet bak NATOs operasjon og Norges deltagelse i den. Dette var noe de ulike ministrene viste til svært

ofte, særlig når de var i Stortinget. Statsministeren påpekte blant annet dette da han deltok i den muntlige spørretimen i Stortinget 14. april (Bondevik 1999b).

I likhet med NATOs talsmenn fokuserte norske myndigheter på flyktningene fra Kosovo. Stort sett ble det ikke brukt metaforer eller symboler når temaet ble omtalt, men det hendte noen ganger. For eksempel refererte utenriksministeren til at ordet Srebrenica ble brukt når situasjonen i det tidligere Jugoslavia ble omtalt (Vollebæk 1999a). Srebrenica gir assosiasjoner til massakre av sivile på Balkan⁷ og symboliserer noe man håper å unngå at skal hende igjen: at verdenssamfunnet er tilstede, men ikke kan hindre at folk blir drept.

I mye av litteraturen om konflikten er det forholdsvis stor enighet om at Milosevic må bære en god del av ansvaret for krisen i det tidligere Jugoslavia. Men blant annet avhengig av politisk ståsted er det flere som påpeker at det ikke bare var Milosevic som var årsak til at konflikten i det tidligere Jugoslavia eskalerte (Chandler 2001:17-18, Ottosen 2002:9-20). Det er interessant å se hvordan Milosevic ble omtalt av norske myndigheter, for eksempel i orienteringer for Stortinget og i spørretimen i Stortinget. Dette fordi det å skape et fiendebilde av motstanderen regnes for å være propagandistisk (Ottosen 1994:103).

Norske myndigheter brukte i svært liten grad metaforer for å omtale Milosevic, men det ble likevel tegnet et fiendebilde av ham. Milosevic ble fremhevet som ansvarlig for situasjonen i det tidligere Jugoslavia og for at NATO iverksatte OAF. Fremstillingene som for eksempel Bondevik (1999b), Løwer (1999) og Vollebæk (1999c) hadde av Milosevic i ulike sammenhenger i Stortinget, bidro til å forsterke inntrykket av at han nærmest alene var årsaken til konflikten i området. Omtalen legitimerte også at NATO bombet mål i det tidligere Jugoslavia for å presse Milosevic til å gå med på NATOs krav.

⁷ Byen Srebrenica var under Bosniakonflikten ment å være et 'safe area' beskyttet av en FN-styrke. Byen ble imidlertid åsted for en massakre der serbiske styrker drepte flere tusen sivile muslimer (Judah 2000:120).

6.9.3. Sensurerte norske myndigheter?

Som vist i teorikapitlet, er sensur et av de trekk ved informasjonsvirksomhet som av flere har blitt klassifisert som propagandistisk (McLaughlin 2002, Taylor 1990). Analysen i forrige kapittel pekte på at NATO i liten grad kan sies å ha benyttet sensur som en teknikk i sin informasjonsvirksomhet. NATO var i stor grad i stand til å holde tilbake informasjon som de ikke ønsket at skulle komme ut, men dette ble oppnådd uten å bruke sensur, eller bruke forordninger som ofte forbindes med sensurvirksomhet, som newspools. Selvsensur er blitt omtalt tidligere i dette kapitlet og vil ikke bli drøftet nærmere her.

I en redegjørelse om regjeringens presse- og informasjonstjeneste har Østang (2003a) ved SMK påpekt at selv når RPI er trådt i kraft har norske myndigheter svært liten mulighet til å sensurere mediene. I tillegg til at norske myndigheter har lite ønske om å begrense pressefriheten, påpeker han at "pressesensur i vår tids mediesituasjon vil være så godt som umulig. Ikke minst skyldes dette de elektroniske nyhetsmedienes globale karakter" (Østang 2003a:2).

Nohrstedt m.fl. (2002:53) har i sin analyse av journalistenes vilkår under Kosovokonflikten bare pekt på et tilfelle av sensur. De norske journalistene som rapporterte om Norges deltagelse i de militære operasjonene ble underlagt en form for begrenset sensur ved at de ikke fikk publisere bilder av eller navn på norske piloter. Journalistene underla seg denne milde formen for sensur fordi de var avhengige av presseoffiserene for å få opplysninger. Alternativet for journalistene hadde vært å ikke få noen intervjuer i det hele tatt med pilotene (Nohrstedt m.fl. 2002:53). Norske myndigheter etablerte altså i svært liten grad informasjonskontroll i form av sensur. Om norske medier og befolkning fikk redusert sin mulighet til å få vite hva som hendte og hvorfor dette hendte, var det i hovedsak en følge av NATOs og jugoslaviske myndigheters beslutninger.

6.10. Kan norske myndigheters informasjonsvirksomhet betegnes som propaganda?

Jeg har i dette kapitlet, ved hjelp av Jowett og O'Donnells analysemodell, vurdert hvorvidt norske myndigheters informasjonsvirksomhet kan kalles propagandistisk. I forrige kapittel ble det pekt på at NATOs virksomhet på noen områder kan karakteriseres som propagandistisk. Norske myndigheters informasjonsvirksomhet hadde etter min mening færre av de trekkene som er blitt betegnet som propagandistiske.

Men norske myndigheters informasjonsvirksomhet var på visse områder preget av hva som kan klassifiseres som propagandistisk adferd. Trass i at virksomheten var løst organisert, var den koordinert slik at for eksempel språkbruken var konsistent. De ulike aktørene greide å formidle noenlunde det samme budskapet, og de gjorde dette over tid. Selv om norske myndigheter hadde en lavere informasjonsaktivitet enn for eksempel NATO, evnet de å spre sine budskap. Dette kan blant annet ha kommet av at det var relativt få norske kilder som motsa myndighetene, som nevnt var det bred politisk oppslutning om OAF og Norges deltagelse i denne.

Det har kommet frem opplysninger om at myndighetene søkte å holde tilbake informasjon fra offentligheten, samt at de ga ut feilaktig informasjon, for eksempel om hvorvidt norske styrker hadde vært inne i Kosovo under OAF. Det kan stilles spørsmålsteget ved om myndighetene faktisk forsøkte å skjule opplysninger. Om de søkte å gjøre dette, kan det sies å ha vært propagandistisk, selv om det ikke var helt vellykket siden noen medier mener å ha avslørt hemmeligholdet. Det finnes etter min mening ikke belegg for å hevde at norske myndigheter brukte hemmelighold eller tilbakeholding av informasjon i så stor grad at det kan betegnes som propagandistisk.

I analysen har det kommet frem at strukturen på norske myndigheters informasjonsorganisasjon var forholdsvis klar, trass i at informasjonsvirksomheten var nokså løst koordinert. Men informasjonsorganisasjonen hadde ellers få propagandistiske trekk, den var for eksempel i liten grad sentralisert eller hierarkisk.

De øvrige funnene i analysen tyder heller ikke på at norske myndigheters virksomhet var propagandistisk. Analysen har vist at norske myndigheter ikke direkte har blitt beskyldt for å lyve selv om andre kilder har motsagt de offisielle

myndighetenes opplysninger. Analysen av NATOs språkbruk viste at alliansen hyppig benyttet metaforer og bilder, noe den har blitt kritisert for. Norske myndigheter hadde stort sett en nøytral språkbruk, men når de omtalte Milosevic bidro språkbruken til å bygge opp under fiendebildet av ham. Sensur forekom som vist i svært liten grad. Mediene respekterte den lille sensuren som var og protesterte ikke på den. Norske myndigheter opplyste videre om hvilke budskap det var de sto bak, de benyttet seg ikke av svarte eller grå avsendere.

De norske aktørene hadde forholdsvis lav informasjonsaktivitet, og søkte i svært liten grad å gi retningslinjer for mediernes dekning av OAF. Analysen har vist at det ikke egentlig var snakk om at norske myndigheter *brakte* mediene. Mediene var en viktig kanal for å spre informasjon til ulike målgrupper i samfunnet, og det var et samspill mellom mediene og myndighetene. Men mediene ble ikke benyttet for å spre budskap utover hva som er vanlig i et moderne samfunn.

Informasjonsvirksomhet regnes for å ha en hensikt, for å være et virkemiddel for å påvirke handlinger og holdninger. Analysen har vist at norske myndigheters hensikt med informasjonsvirksomheten ikke var å oppfordre til, eller hindre visse handlinger som for eksempel demonstrasjoner. Hensikten var heller ikke i særlig grad å påvirke eller endre befolkningens holdninger. Den norske befolkningen støttet allerede i stor grad opp om myndighetenes politikk, og det var tverrpolitisk enighet om at Norge burde delta i OAF. Dette bidro til at den referanserammen myndighetene brukte virket troverdig. Myndighetenes handlinger fremsto dermed for mange som legitime, og motforestillinger ble i forholdsvis liten grad artikulert. Dette forsterker inntrykket av at informasjonsvirksomheten i liten grad var propagandistisk.

Kapittel 7. Oppsummering og avslutning

7.1. Mål for analysen og disposisjon for dette kapitlet

Denne oppgaven har søkt å belyse noen av aspektene ved informasjonsvirksomhet i forbindelse med krig og konflikt. Den drøfter hva som karakteriserte NATOs og norske myndigheters informasjonsvirksomhet under Operation Allied Force ved å analysere hvorvidt den var preget av propaganda. Et annet mål for oppgaven har vært å vurdere hvorvidt Jowett og O'Donnells analysemodell (1999:280) var egnet i en (statsvitenskapelig) analyse av informasjonsvirksomhet under OAF.

Oppgaven vurderer i liten grad om myndighetenes informasjonsvirksomhet var vellykket eller om den hadde en effekt på mediene og befolkningen. Analysen er ikke ment å skulle gi grunnlag for å generalisere til de andre aktørene i OAF sin virksomhet under operasjonen. Hensikten har heller ikke vært å finne frem til suksesskriterier for virkningsfull informasjonsvirksomhet, eller å legge frem argumenter for når det er sannsynlig at propaganda forekommer i et samfunn. Funnene i oppgaven gir allikevel grunnlag for å trekke noen linjer i studiet av informasjonsvirksomhet. I slutten av dette kapitlet har jeg noen refleksjoner basert på det som er kommet frem gjennom analysen.

I dette kapitlet blir drøftingen rundt hvorvidt NATOs og norske myndigheters informasjonsvirksomheter var propagandistiske oppsummert. Videre brukes funnene fra oppgaven for å diskutere kort et av spørsmålene som det kan være relevant å stille i forbindelse med analysen. Analysemodellen blir også vurdert. Men først i kapitlet oppsummeres og vurderes noen av funnene i oppgaven.

7.2. Oppsummering av funn fra analysen

I teorikapitlet ga jeg uttrykk for at jeg ønsket å finne ut av om NATOs og norske myndigheters virksomheter faktisk var planlagte og systematiske under OAF. I de følgende avsnittene brukes funnene fra analysen for å svare på dette. Men først vil analysen av hva som var norske myndigheters og NATOs hensikter med informasjonsvirksomheten bli oppsummert.

7.2.1. Hva var hensikten med informasjonsvirksomhetene?

Propagandadefinisjonen som brukes i denne oppgaven legger vekt på at en propagandist har til hensikt å påvirke målgruppers holdninger og handlinger. NATO og norske myndigheter har gitt uttrykk for at de hadde hensikter med sin informasjonsvirksomhet, men at disse ikke på noen måte var slik at de kan bli betegnet som propagandistiske. Norske militære myndigheter, som Mediegruppen ved FSTS, skulle for eksempel uttale seg på fagmilitært grunnlag, men ikke gå aktivt inn for å forme holdninger eller oppfordre til handlinger. Østang ved statsministerens kontor har gitt uttrykk for at han mener at det ikke er riktig å omtale de planene norske myndigheter generelt har hatt som informasjonsstrategier. Han mener at bruken av uttrykket kan gi inntrykk av at myndighetene søker å påvirke offentligheten og mediene til å mene noe de ellers ikke ville ha ment (Østang 2003b). Dette er et eksempel på at representanter for norske myndigheter har vært svært forsiktige med å gi inntrykk av at de har ønsket å påvirke befolkningens holdninger eller handlinger i forbindelse med OAF.

Jeg mener aktørene som har blitt analysert i oppgaven kan sies å ha hatt en hensikt med sin informasjonsvirksomhet; den ble ikke til ut av intet, og den var ikke uten formål. Funnene i analysekapitlene tyder på at de ulike myndighetene har hatt til hensikt å påvirke folks holdninger. For eksempel så det ut til at de søkte å påvirke holdningene knyttet til OAF ved at de søkte å vise at OAF var en legitim, viktig aksjon som var i overensstemmelse med folkeretten. NATO og norske myndigheter prøvde også å vise at det var legitimt å gå til aksjon uten å ha et eksplisitt mandat fra FN eller OSSE. Funnene peker i retning av at holdningene til NATO ble søkt påvirket ved at NATO selv søkte å vise at alliansen var en konfliktløser som hadde en viktig rolle i Europa etter den kalde krigen. Videre har jeg inntrykk av at NATO og norske myndigheter søkte å påvirke folks holdninger til Milosevic og hans regime, de ble fremstilt både som ansvarlige for konflikten og som nøkkelen til å få en slutt på forfølgelsene i regionen.

I analysen har det kommet frem at det var mulig å identifisere hvilke budskap NATO og norske myndigheter sto bak. Så langt jeg har kunnet avdekke, brukte de

altså ikke grå eller svarte avsendere for sine budskap. Dette peker i retning av at analyseenhetene ikke hadde til hensikt å villedde ved å bruke grå eller svarte kilder. Dette tyder igjen på at de hadde som mål å drive en åpen informasjonsvirksomhet, noe som underbygges av at aktørene i ettertid har vært forholdsvis åpne om hvordan informasjonsvirksomheten var organisert og hvordan de arbeidet under OAF.

Analysen har vist at NATO og norske myndigheter i liten grad direkte oppfordret til handlinger. Funnene tyder på at de heller ønsket at befolkningen i NATO-landene ikke skulle foreta andre handlinger enn å ganske passivt slutte opp om OAF. Unntak finnes selvsagt, de ønsket nok at journalistene skulle rapportere om OAF på en gunstig måte i mediene. Et annet viktig unntak er selvsagt det personellet som enten indirekte eller direkte var en del av OAF. Norske myndigheter og NATO ville jo at de skulle delta aktivt i forbindelse med OAF.

I denne oppgaven har analysen tatt utgangspunkt i ideen om at påvirkning skjer gjennom flere ledd. Mediene er blant de som ofte har blitt sett på som et ledd som ligger mellom myndighetene og befolkningen i kommunikasjonsprosessen. Denne tilnærmingen har vist seg å være egnet for å studere hva som kjennetegner ulike slags aktørers informasjonsvirksomhet i forbindelse med krig og konflikt. Videre i dette avsnittet vil jeg vurdere om myndighetene hadde til hensikt å bruke mediene som et ledd i kommunikasjonen med befolkningen.

Analysen i denne oppgaven har vist at de norske myndighetene og NATO har gitt uttrykk for at de ønsket å bruke mediene som et (mellom)ledd i kommunikasjonsprosessen. Analysen demonstrerer også at de ulike myndighetene gikk aktivt inn for å bruke mediene. Dette skjedde blant annet ved at budskapet ble formet slik at det ble medievennlig. Et eksempel på dette er at budskap ble presentert på en slik måte at de kunne oppsummeres med noen få linjer, og at budskap ble distribuert sammen med bilder eller film som kunne benyttes ved presentasjonen av dem. Funnene fra analysen viser at NATO gjorde dette i større grad enn norske myndigheter.

En slik adferd kan vurderes som at NATO og norske myndigheter ga etter for mediens krav for hvordan budskap skal presenteres, og at det var mediene som hadde påvirkningskraft på myndighetene og ikke omvendt. Jeg mener imidlertid at funnene

fra analysen peker i retning av at NATO og norske myndigheter greide å utnytte trekk ved mediene og mediesamfunnet til sin egen fordel. Myndighetene oppnådde for eksempel i stor grad at deres versjon av hva som hendte, og hvorfor det hendte, var den som ble presentert i mediene.

7.2.2. Var informasjonsvirksomhetene planlagte?

Verken NATO eller norske myndigheter hadde utarbeidet en egen informasjonsstrategi for OAF før den ble satt i verk. Det fantes altså ikke et eget planverk for hva som skulle gjøres og hvem som skulle gjøre hva innen informasjonsvirksomhetene. Allikevel var informasjonsvirksomhetene ganske systematiske. En av grunnene til dette var at aktørene baserte seg på å bruke de generelle rutineene de allerede hadde for denne type virksomhet.

Norske myndigheter var både før og under OAF innstilte på at NATO skulle stå for en god del av den informasjonsvirksomheten som ble vurdert for å være nødvendig. NATO hadde i noe større grad enn norske myndigheter tenkt gjennom hvordan informasjonsvirksomheten under OAF skulle være, noe som hovedsaklig kom av at OAF ble planlagt og gjennomført av alliansen. Da OAF ble iverksatt, hadde NATO noe personell som hadde kompetanse innen planlegging og utføring av informasjonsvirksomhet. Underveis i OAF, delvis som følge av hvordan feilbombingen i Djakovica ble håndtert, fikk NATOs informasjonsorganisasjon mer av dette personellet. Dette gjorde at organisasjonen i større grad fikk evne til å planlegge.

NATO og de norske myndighetene var ikke forberedte på at operasjonen skulle vare så lenge som den gjorde. Om de hadde visst at den skulle vare i så lang tid, kan det hende at de i større grad hadde planlagt hvordan informasjonsvirksomheten under OAF skulle være og i mindre grad satset på å bruke rutiner som allerede fantes.

7.2.3. Var informasjonsvirksomhetene systematiske?

I analysekapitlene har jeg vist at for eksempel Jowett og O'Donnell (1999:284-6) mener at et kjennetegn på en propagandaorganisasjon er at den har et sterkt og sentralisert lederskap. De mener også at organisasjoner som står bak propaganda arbeider systematisk og bevisst for å oppnå sine mål, delvis som følge av en sterk

ledelse. En slik organisasjon kan videre karakteriseres ved at den er en handlekraftig organisasjon som har evne til å artikulere mål samt at den rår over midler som gjør den i stand til å oppnå disse målene.

Enkelte ganger ble situasjoner som feilbombinger håndtert på en uryddig måte. Blant annet som følge av dette ble NATOs informasjonsorganisasjon endret i løpet av OAF. Det er altså noen trekk ved NATOs virksomhet som tyder på at alliansen ikke var helt systematisk i arbeidet sitt. NATO oppfyller trass i dette delvis de krav som er satt til en propagandaorganisasjon siden alliansen var ganske konsekvent i sin informasjonsvirksomhet. I den utadrettede virksomheten hadde alliansen en forholdsvis konsistent adferd gjennom hele operasjonen. Alliansen hadde visse budskap som den søkte å formidle gjennom hele OAF. Et eksempel på dette er at den prøvde å vise at OAF ikke bare var en legitim operasjon, men at det å iverksette en væpnet militær operasjon var et nødvendig skritt å ta nettopp for NATO. Videre var det visse rutiner som var faste under hele operasjonen. Et eksempel på dette er pressekonferansene som ble avholdt flere ganger daglig. Gjennom disse hadde alliansen mulighet til å legitimere sin adferd, og den hadde anledning til komme med sin versjon av hva som hadde hendt, for eksempel under bombetoktene. En årsak til at virksomheten var ganske systematisk, er kanskje at NATOs informasjonsorganisasjon ved begynnelsen til OAF var meget liten og dermed oversiktig.

Norske myndigheter var også forholdsvis systematiske i sitt arbeid. Dette kom til uttrykk blant annet ved at de konsekvent holdt en lav profil i informasjonsvirksomheten. Den norske informasjonsorganisasjonen var ikke særlig stor. Den var ikke hierarkisk, men var løst organisert og hadde relativt liten aktivitet sammenlignet med NATO. Det var altså få av kjennetegnene på en propagandaorganisasjon som var til stede. Som nevnt ble mye av informasjonsvirksomheten overlatt til NATO.

Det at Mediegruppen ved FSTS spilte en såpass viktig rolle, bidro til at de politiske myndighetene kunne holde seg lavt i landskapet. Den informasjonsvirksomheten som de politiske myndighetene og departementene faktisk gjennomførte var relativt systematisk. For eksempel var fordelingen av arbeidsoppgaver mellom de ulike aktørene i stor grad konsistent gjennom hele OAF.

Videre var budskapene norske myndigheter kom med ganske ensartede under hele operasjonen. OAF ble fremstilt som viktig, nødvendig og i tråd med folkeretten. Alle partene fremhevet at den var satt i verk for å hjelpe flyktingene og for å få slutt på forfølgelsene i området.

7.2.4. Kan NATOs og norske myndigheters informasjonsvirksomhet karakteriseres som propaganda?

Gjennom analysen i denne oppgaven har jeg kunnet foreta en helhetsvurdering av NATOs og norske myndigheters informasjonsvirksomhet og har dermed kunnet vurdere om de kan betegnes som propagandistiske ut fra de kriteriene som tidligere er nevnt. Tidligere i punkt 7.2. har funnene fra analysen av de to informasjonsvirksomhetene blitt sammenfattet. Ved å vurdere om informasjonsvirksomhetene var planlagte og systematiske, samt ved å se nærmere på om de hadde en hensikt, har mange av de sentrale funnene i analysen blitt oppsummert. Blant det som har blitt drøftet, er om analyseenhetene hadde en propagandistisk organisasjon. I tillegg til dette har det blitt sett på om adferden hadde propagandistiske trekk. Dette avsnittet vil se nærmere på om NATO og norske myndigheter hadde en propagandistisk adferd. Til slutt i avsnittet kommenterer jeg kort hvorvidt NATO og norske myndigheter kan sies å ha vært propagandistiske.

Som vist i teorikapitlet, har en sentral del av mange propagandaanalyser bestått i å avdekke om ulike slags propagandateknikker konsekvent har blitt brukt. I denne oppgaven har det blitt vurdert hvorvidt de tre teknikkene bruk av sensur, løgn samt bruk av metaforer og bilder har forekommet systematisk. I analysen har det kommet frem at NATO i større grad enn norske myndigheter har benyttet teknikker som er blitt omtalt som propagandateknikker for å maksimere effekten av budskapene sine.

Gjennom analysen i oppgaven har det blitt vurdert om det å analysere propagandateknikker er en fruktbar måte å vurdere om noen drev med propaganda. Jeg har kommet frem til at en analyse av slike teknikker er hensiktsmessig som en del av en analyse som drøfter om en virksomhet er propagandistisk. Men som vist mener jeg at man for å kunne avgjøre om noe er propaganda, må man analysere flere forhold ved virksomheten og selve organisasjonen.

I oppsummeringen i de to analysekapitlene og i punktene tidligere i 7.2. har det blitt drøftet hvorvidt de aktuelle informasjonsvirksomhetene var propagandistiske. Som vist, hadde norske myndigheters adferd og organisasjon noen, men ganske få, propagandistiske trekk. Dette gjør at jeg ikke vil betegne norske myndigheters virksomhet som propagandistisk. Norske myndigheter har da også i mye mindre grad enn NATO fått kritikk for sin informasjonsvirksomhet. I Norge har kritikken mot myndighetene i forbindelse med OAF i større grad vært rettet mot hvordan beslutningen om å støtte en eventuell NATO-operasjon i det tidligere Jugoslavia ble fattet enn mot informasjonsvirksomheten.

Særlig NATOs informasjonsvirksomhet har blitt utsatt for kritikk og har blitt betegnet som propaganda, for eksempel av Goff (1999) og Nohrstedt m.fl. (2002). Alliansen hadde noe propagandistisk adferd, for eksempel var den god til å spre budskapet sitt og til å holde tilbake informasjon. I sum kan man si at NATOs mediehandling var ganske vellykket, noe som antagelig har bidratt til karakteristikken av NATO som en propagandaorganisasjon. I oppsummeringen av analysekapitlet om NATOs informasjonsvirksomhet kommer det frem at trass i at NATO på noen områder hadde propagandistiske trekk, så fantes det ikke så veldig mange av dem. Men NATOs oppførsel gjorde at det ble reist tvil ikke bare om sannhetsgehalten i det alliansen sa til opinionen, men også om troverdigheten til informasjonsvirksomheten generelt. Dette bidro nok til at alliansen av flere ble oppfattet som propagandistisk.

7.3. Vurdering av analysemodellen

I denne oppgaven har noe av informasjonsvirksomheten som fant sted under OAF blitt belyst ved at det både har blitt sett på et av NATOs medlemslands virksomhet og på NATOs egen virksomhet. I metodekapitlet har jeg gjort noen vurderinger rundt hvordan jeg har søkt å finne svar på problemstillingen og spørsmålene som ble satt opp i innledningen. I dette avsnittet vil det bli vurdert nærmere om analysemodellen var egnet for å undersøke disse.

Analysemodellen har vist seg å være hensiktsmessig å bruke i en analyse av informasjonsvirksomheter med utgangspunkt i de teoretiske tilnærmingene som ble

lagt til grunn. Modellen har vært egnet til å vurdere om analyseenhetene har drevet med propaganda slik begrepet har blitt definert i denne oppgaven. Ved å bruke modellen har det vært mulig å se nærmere på analyseenhetenes hensikter, organisering, konteksten de opererer i og adferden de har hatt, for å vurdere om de har ønsket å påvirke oppfatninger, holdninger og handlinger hos visse målgrupper.

Det var fruktbart å bruke Jowett og O'Donnells analysemodell både for å analysere en stats og en allianse av staters informasjonsvirksomhet. Som presisert og forklart underveis i oppgaven var dette betinget av at noen av analysepunktene ble mer vektlagt enn andre. Selv om noen av analysepunktene fikk en mer sentral plass enn andre i oppgaven, kom jeg frem til at for å få en utfyllende analyse av informasjonsvirksomhet var de fleste punktene nødt til å bli inkludert i analysen. Mer presist mener jeg at for å avgjøre om en informasjonsvirksomhet har vært eller er propagandistisk, holder det ikke å kun se på for eksempel teknikker for å maksimere effekt. Flere av analysepunktene bør tas med for å få et utfyllende bilde av informasjonsvirksomheten, samt for å kunne vurdere om den er propagandistisk. Innenfor de rammene som er satt for en hovedoppgave mener jeg at denne tilnærmingen fungerte for å undersøke de spørsmålene som ble satt opp.

Det er selvsagt flere områder som kunne ha blitt analysert nærmere i forbindelse med denne studien. For eksempel kunne medienes virksomhet under OAF ha blitt nærmere vurdert. Men ut fra hva jeg ønsket å finne ut av i oppgaven, var det riktig å prioritere å undersøke NATOs og norske myndigheters virksomhet, særlig siden det i liten grad foreligger slike studier av norske myndigheter.

7.4. Hvem setter premissene for (politisk) kommunikasjon?

Som vist i teorikapitlet har blant annet Krogstad (1999) undersøkt hvordan politikere i flere vestlige land handler og fremtrer i en moderne politisk offentlighet. Hun mener det i stor grad er mediene som setter premissene for kommunikasjon. Politikere og politikk markedsføres med utgangspunkt i medienes krav og behov. Men kanskje er det ikke slik at mediene bestemmer vilkårene for kommunikasjon, verken for nasjonale politikere eller for representanter for organisasjoner som NATO.

I oppgaven har det kommet frem at både myndighetene og mediene stilte krav til hverandre under OAF. Med krav menes både eksplisitte, konkrete krav og ulike slags premisser som partene bevisst og ubevisst satte for hverandre. Dette kommer blant annet frem ved at myndighetene var mediens kilder, og ved at myndighetene brukte mediene som et middel for å få ut opplysninger til sine målgrupper. Et interessant spørsmål å vurdere nærmere er hvem det er som stiller flest krav til den andre parten, og hvilken part som i størst grad får gjennom sine krav.

Analysen i denne oppgaven antyder at det i vestlige demokratiske samfunn ikke alltid er slik at ulike myndigheter har stor grad av kontroll over mediene, selv ikke under en krig eller i en konfliktsituasjon. Funnene viser imidlertid at myndigheter på ulike måter har søkt å sette premisser for mediens arbeid og at de delvis har oppnådd at disse premissene blir førende for mediene. Partene er altså til en viss grad avhengige av hverandre. Dette er et sentralt moment i en analyse av OAF blant annet fordi NATO i den operasjonen ikke forsvarte sitt eget territorium, men satte i gang et væpnet angrep mot et land som ikke truet alliansen direkte. Denne situasjonen var ny for alliansen og den stilte store krav til legitimering, og dermed også til at NATO greide å få frem informasjon om OAF, og hvorfor de mente det var riktig og viktig å sette i verk operasjonen. For å greie dette var alliansen, som tidligere vist i oppgaven, avhengig av mediene.

NATOs og norske myndigheters informasjonsvirksomhet i forbindelse med OAF var kjennetegnet av at de søkte å sette premisser for mediens arbeid. Myndighetene kunne imidlertid ikke bare sette premisser for mediene. De måtte også tilpasse seg de forutsetningene som mediene hadde lagt for myndighetene. Etterspørselen etter stoff til mediene har for eksempel økt, det holder det ikke lenger å komme med noen oppdateringer i døgnet. Mediene, som tidligere hadde faste deadlines på forskjellige tider av døgnet, har ikke dette lenger. Om noe nå blir definert som en nyhet, kan den bli publisert umiddelbart, for eksempel på en TV-kanals internettsider. Om NATO hadde ønsket å holde informasjon tilbake og holde en lav profil, kunne disse trekkene ha vært en ulempe for alliansen. Alliansen utnyttet i stedet mediens behov for å få nyheter, og hadde for eksempel flere pressekonferanser

daglig, der de kunne spre sitt budskap og sin versjon av hva som hadde hendt. Det kan se ut som om NATO greide å dra nytte av trekk ved det moderne mediesamfunnet.

7.5. Avslutning

I denne oppgaven har jeg vist at det å vurdere om NATOs og norske myndigheters informasjonsvirksomhet var preget av propaganda, har vært en fruktbar tilnærming til å analysere hva som karakteriserer informasjonsvirksomhet under krig og konflikt. Videre har jeg demonstrert at Jowett og O'Donnells analysemodell er godt egnet for å vurdere om aktørenes informasjonsvirksomhet var preget av propaganda.

Funnene fra analysen har vist at det var forskjeller mellom norske myndigheters og NATOs informasjonsvirksomhet. Ut fra Jowett og O'Donnells definisjon av propaganda mener jeg at NATOs virksomhet var mer propagandistisk enn norske myndigheters. Det skulle riktignok ikke mye til for at NATO skulle ha en mer propagandistisk informasjonsvirksomhet, siden norske myndigheters virksomhet i liten grad var karakterisert av propaganda.

Men det at analysen kom frem til at virksomhetene ikke var særlig preget av propaganda, betyr ikke at den peker i retning av at mediene fritt kunne legge premissene for informasjonsvirksomhetene. Både norske myndigheter og NATO prøvde å påvirke mediene og å utnytte trekk ved mediesamfunnet.

Jamie Shea (2003) har uttalt at NATO har fått viktige erfaringer fra informasjonsvirksomheten under OAF. Blant annet ser flere i NATO nå behovet for en informasjonsvirksomhet som kan gi alliansen kredibilitet og integritet, ikke minst hos NATO-landenes befolkning, både i freds- og krigstid. Norske militære styrker har tidligere operert i utlandet, men bruk av norske styrker i skarpe oppdrag i væpnede konflikter og krig i utlandet er noe nytt som krever legitimering. Dette understreker betydningen av at også norske myndigheter satser på sin informasjonsvirksomhet i tiden fremvover.

8. Kilder

Administrasjonsdepartementet (1994): *Statlig informasjonspolitikk*. URL: <http://odin.dep.no/odin/norsk/publ/rapporter/034005-990111/index-dok000-b-n-a.html>. Hentet fra internett 22. mars 2003.

Allern, Sigurd (1996): *Kildenes makt. Ytringsfrihetens politiske økonomi*. Oslo: Pax forlag.

Andersen, Ib (1990): "Valg af dataindsamlingsmetode", s.129-54 i Ib Andersen (red.): *Valg af organisations sociologiske metoder -et kombinationsperspektiv*. Kjøbenhavn: Samfundslitteratur.

Andersen, Ib og Harald Enderud (1990): "Vidensproduktionens arbeidsgang i hovedtræk", s.21-38 i Ib Andersen (red.): *Valg af organisations sociologiske metoder -et kombinationsperspektiv*. Kjøbenhavn: Samfundslitteratur.

Aspevoll, Tone Foss (2003): "Helomvending fra NRK", *Klassekampen* 25. april.

Bakken, Knut Roar (2003): *Intervju med forfatteren*. 22. september.

Barth Eide, Espen (2000): "NATO's Kosovokrig -ett år etter", *Internasjonal Politikk* 58: 27-62.

Bondevik, Kjell Magne (1999a): *Redegjørelse av statsministeren om spørsmål i tilknytning til NATOs toppmøte i Washington 23.– 25. april 1999*. Møte i Stortinget 18. mars. URL: <http://stortinget.no/stid/1998/s990318-01.html>. Hentet fra internett 14. mai 2003.

Bondevik, Kjell Magne (1999b): *Svar i Stortingets muntlige spørretime*. Møte i Stortinget 14. april. URL: <http://www.stortinget.no/cgiwift/wiftdles?doc=/usr/www/stortinget/stid/1998/si990414.html>. Hentet fra internett 4. september 2003.

Campbell, Alastair (1999): "Communications lessons for NATO, the military and media", *Royal United Services Institute (RUSI) Journal* 144 (4): 31-6.

Carruthers, Susan L. (2000): *The Media at War. Communication and Conflict in the Twentieth Century*. London: MacMillan.

Chandler, David (2001): "Vestlig intervensjon og Jugoslavias desintegrering", s.17-28 i Philip Hammond og Edward S. Herman (red.): *Under evne. Media og Kosovo-konflikten*. Oslo: Idem.

Collins, Steven (2000): "Shaping Perceptions During the Latest Balkans Imbroglio", *European Security* 9 (3):38-61.

Eide, Elisabeth (2003): *Krigens retorikk- hvordan påvirker mediene tenkningen vår om krig og terror?* Foredrag i Oslo Militære Samfund, 17. februar.
URL: www.oslomilsamfund.no/foredrag.html. Hentet fra internett 20. mai 2003.

Ellul, Jacques (1965): *Propaganda: The formation of men's attitudes*. New York: Knopf.

Encyclopædia Britannica Online (2002): "Censorship", *Encyclopædia Britannica Online*. URL: <http://search.eb.com/eb/article?eu=114510>. Hentet fra internett 12. november 2002.

Forsvarets mediesenter (1999a): "Forsvaret har fløyet ut 288 Kosovo-flyktninger", Pressemelding nr. 48/1999, 8. april, *Forsvarsnett*. Dokumentet er tilgjengelig fra forfatteren.

Forsvarets mediesenter (1999b): "Norsk nødhjelpstransport", Pressemelding nr. 55/1999, 16. april, *Forsvarsnett*. Dokumentet er tilgjengelig fra forfatteren.

Forsvarets overkommando, P&I (2000): *Norsk militær innsats i det tidligere Jugoslavia 1992–2000*. Oslo: Sjef P&I, FO.

Forsvarets skolesenter (2003): "Mediegruppen", *Forsvarsnett* URL: <http://www.mil.no/felles/fsts/start/article.jhtml?articleID=25849>. Hentet fra internett 25. august 2003.

Forsvarsdepartementet (1999a): *Fortsatt norsk deltagelse i NATO-operasjoner*. Pressemelding nr. 024/99, 19. april. URL: <http://odin.dep.no/odinarkiv/norsk/dep/fd/1999/pressem/010005-070184>. Hentet fra internett 4. april 2003.

Forsvarsdepartementet (1999b): *Forsvarets innsats i forbindelse med krisen i Kosovo-tilleggsbevilgninger*. Pressemelding nr. 026/99, 23. april. URL: <http://odin.dep.no/odinarkiv/norsk/dep/fd/1999/pressem/010005-070186>. Hentet fra internett 4. april 2003.

Forsvarsdepartementet (2000): *Kosovo-krisen: Nasjonal rapport*. Utgitt som et samarbeid mellom Forsvarsdepartementet, Utenriksdepartementet og Forsvarets overkommando. URL: <http://odin.dep.no/fd/norsk/publ/utredninger/andre/010011-220003/index-dok000-b-n-a.html>. Hentet fra internett 17. september 2002.

Fosland, Geir (1993): *Sensur og propaganda, to kriger og to aviser*. Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for statsvitenskap. Hovedoppgave.

Garbo, Gunnar (2002): *Også krig er terror. Et kritisk oppgjør med det nye NATO, krigene i Afghanistan og Kosovo og Norges egen rolle*. Oslo: Eget forlag.

- Gjerdåker, Svein (1997): "Norsk menneskerettighetspolitikk", s.221-39 i Torbjørn L. Knutsen m.fl. (red.): *Norges utenrikspolitikk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Goff, Peter (1999): "Introduction", s.13-37 i Peter Goff (red.): *The Kosovo News and Propaganda War*. Wien: The International Press Institute.
- Gripsrud, Jostein (2002): *Mediekultur, mediesamfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hammond, Philip og Edward S. Herman (red.) (2001): *Under evne. Media og Kosovo-konflikten*. Oslo: Idem.
- Hegtun, Halvor og Per Anders Johansen (1999): "Uten debatt, uten stortingsvedtak. Med rett til å bombe", *Aftenposten* 17. april. URL: <http://tux1.aftenposten.no/nyheter/uriks/kosovo/d77652.htm>. Hentet fra internett 14. mai 2003.
- Hellevik, Ottar (1994): *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Herman, Edward S. og Noam Chomsky (1988): *Manufacturing Consent. The Political Economy of the Mass Media*. New York: Pantheon Books.
- Hovland, Lars (2002): *Intervju med forfatteren*. 24. oktober.
- Hume, Mick (2000): "Nazifisering av serbere, fra Bosnia til Kosovo", s.67-75 i Philip Hammond og Edward S. Herman (red.): *Under evne. Media og Kosovo-konflikten*. Oslo: Idem.
- Idås, Bård (1999): "2 av 3 vil fortsette bombing", *Aftenposten* 16. april. URL: <http://atekst.mediearkivet.no>. Er ikke oppført med DOKNR. Hentet fra internett 9. juli 2003.
- Innst. S. nr. 15. (2000-2001): *Innstilling fra utenrikskomiteen om samarbeidet i Atlanterhavspaktens organisasjon i 1999. St.mld. nr. 36 (1999-2000)*. URL: <http://stortinget.no/inns/200001-015-001.html>. Hentet fra internett 8. mai 2003.
- Johnsen Jr., Gunnar (1999): "Flertall i EU for bombing", *Aftenposten* 2. juni. URL: <http://tux1.aftenposten.no/nyheter/uriks/kosovo/d83942>. Hentet fra internett 9. juli 2003.
- Jowett, Garth S. og Victoria O'Donnell (1999): *Propaganda and persuasion*. London: Sage.
- Judah, Tim (2000): *Kosovo. War and Revenge*. New Haven: Yale University Press.

Kempf, Wilhelm (2002): "Integration of Quantitative and Qualitative Content Analysis in Media Research", s.145-181 i Wilhelm Kempf og Heikki Luostarinen (red.): *Journalism and the New World Order, vol. 2. Studying War and the Media*. Göteborg: Nordicom.

Kjeldstadli, Knut (1999): *Fortida er ikke hva den en gang var*. Oslo: Universitetsforlaget.

Knightley, Phillip (2002): *The first casualty: the war correspondent as hero and mythmaker from the Crimea to Kosovo*. Baltimore: John Hopkins Press.

Kristoffersen, Torgrim (2002): *Samarbeid og sikkerhet i Europa*. Oslo: Folk og Forsvar.

Krogstad, Anne (1999): *Image i politikken. Visuelle og retoriske virkemidler*. Oslo: Pax Forlag.

Lakoff, George og Mark Johnson (1980): *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press.

Larson, Charles U. (2001): *Persuasion. Reception and responsibility*. Belmont, CA: Wadsworth.

Lasswell, Harold D. (1927): *Propaganda Technique in the World War*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.

Laugen, Torunn (1999): *Stumbling into a new role. NATO's out-of-area policy after the Cold War*. Forsvarsstudier 5/1999. Oslo: Institutt for forsvarsstudier.

Luostarinen, Heikki (2002a): "Propaganda Analysis", s.17-38 i Wilhelm Kempf og Heikki Luostarinen (red.): *Journalism and the New World Order, vol. 2. Studying War and the Media*. Göteborg: Nordicom.

Luostarinen, Heikki (2002b): "Propaganda and Reporting in Total Wars", s.89-100 i Wilhelm Kempf og Heikki Luostarinen (red.): *Journalism and the New World Order, vol. 2. Studying War and the Media*. Göteborg: Nordicom.

Luostarinen, Heikki og Rune Ottosen (2002a): "The Changing Role of the Media in Conflicts. From the Cold War to the Net Age", s.39-57 i Wilhelm Kempf og Heikki Luostarinen (red.): *Journalism and the New World Order, vol. 2. Studying War and the Media*. Göteborg: Nordicom.

Luostarinen, Heikki og Rune Ottosen (2002b): "Propaganda and War Reporting after the Vietnam War", s. 113-30 i Wilhelm Kempf og Heikki Luostarinen (red.): *Journalism and the New World Order, vol. 2. Studying War and the Media*. Göteborg: Nordicom.

Løwer, Eldbjørg (1999): *Svar i muntlig spørretime i Stortinget*. Møte i Stortinget 21. april. URL: <http://www.stortinget.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/stortinget/stid/1998/si990421.html>. Hentet fra internett 5. september 2003.

Løwer, Eldbjørg (2003): *Intervju med forfatteren*. 19. august.

Magnusson, Kjell (1999): *Rambouilletavtalet. Texten, förhandlingarna, bakgrunden*. The Current Issues-Series #1. Reports from the Centre for Multiethnic Research. Uppsala: Uppsala University.

Malesic, Marjan (1997): "A Model of Propaganda", s. 31-49 i Marjan Malesic (red.) *Propaganda in War*. Rapport 174. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

McLaughlin, Greg (2001): *The War Correspondent*. London: Pluto Press.

McQuail, Denis (1994): *Mass Communication Theory: an introduction*. London: Sage.

Mellum, Mari (2000): *Journalister i krig -en studie av norske avisjournalisters dekning av Kosovokrigen 1999*. Oslo: Universitetet i Oslo. Institutt for medier og kommunikasjon. Hovedoppgave.

Mønnesland, Svein (1999): *Konflikten på Balkan -bakgrunn og perspektiver*. Foredrag i Oslo Militære Samfund, 22. mars. URL: www.oslomilsamfund.no/foredrag.html. Hentet fra internett 20. mai 2003.

NATO (1997): *NATO Psychological Operations Policy*. MC 402, Final Decision, Military Committee, 16. september 1997.

NATO (1998): *Statement on Kosovo*. Press Release M-NAC-D- 1(98)77), 11. juni. URL: <http://www.nato.int/docu/pr/1998/p98-077e.htm>. Hentet fra internett 13. juni 2003.

NATO (1999a): *Press Statement by Dr. Javier Solana, NATO Secretary General*. Press Release (1999)042, 25. mars. URL: <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-042e.htm>. Hentet fra internett 3. juni 2003.

NATO (1999b): *Press Conference NATO HQ*, 25. mars. URL: <http://www.nato.int/kosovo/press/p990325a.htm>. Hentet fra internett 13. juni 2003.

NATO (1999c): *Press Conference NATO HQ*, 26. mars. URL: <http://www.nato.int/kosovo/press/p990326a.htm>. Hentet fra internett 30. juni 2003.

NATO (1999d): *Press Conference NATO HQ*, 29. mars. URL: <http://www.nato.int/kosovo/press/p990329a.htm>. Hentet fra internett 30. juni 2003.

NATO (1999e): *Statement to the Press by the Secretary General at News Conference*. Press Release (1999)045, 1. april. URL: <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-045e.htm>. Hentet fra internett 3. juni 2003.

NATO (1999f): *Press Conference NATO HQ*, 12. april. URL: <http://www.nato.int/kosovo/press/p990412a.htm>. Hentet fra internett 13. juni 2003.

NATO (1999g): *Press Conference NATO HQ*, 1. mai. URL: <http://www.nato.int/kosovo/press/p990501b.htm>. Hentet fra internett 30. juni 2003.

NATO (1999h): *Press Conference NATO HQ*, 10. juni. URL: <http://www.nato.int/kosovo/press/p990610a.htm>. Hentet fra internett 30. juni 2003.

NATO (1999i): *Press Conference on the Kosovo Strike Assessment*, 16. september. URL: <http://www.nato.int/kosovo/press/p990916a.htm>. Hentet fra internett 25. juni 2003.

NATO (1999j): *NATO's role in Kosovo. Operation Allied Force*. NATOs offisielle hjemmesider om Operation Allied Force. URL: www.nato.int/kosovo/all-frce.htm. Hentet fra internett 29. mai 2003.

Nohrstedt, Stig Arne, Birgitta Höijer og Rune Ottosen (2002): *Kosovokonflikten, medierna och medlidandet*. Rapport 190. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

NTB (1999a): "Norske styrker inne i Kosovo?", *NTB Utenriks* 11. juni. URL: <http://atekst.mediearkivet.no>, DOKNR: NTB9906110118. Hentet fra internett 30. juni 2003.

NTB (1999b): "Britiske og norske soldater i Pristina", *NTB Utenriks* 12. juni. URL: <http://atekst.mediearkivet.no>, DOKNR: NTB9906120082. Hentet fra internett 27. juni 2003.

Ottosen, Rune (1994): *Mediestrategier og fiendebilder i internasjonale konflikter: norske medier i skyggen av Pentagon*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ottosen, Rune (2001): "Journalistenes konfliktfylte lojalitet. Et historisk perspektiv på krigsdekning i norske medier", s.197-227 i Martin Eide (red.): *Til dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*. Oslo: Gyldendal akademisk forlag.

Ottosen, Rune (2002): *Avisbildet av NATOs krigføring på Balkan*. HiO-rapport; 2002 nr. 8. Oslo: Høgskolen i Oslo.

Page, Caroline (1996): *U.S. Official Propaganda During the Vietnam War, 1965-1973. The limits of persuasion*. London: Leicester University Press.

Pharo, Per Fredrik Ilsaas (2000): "NATO og Kosovokrisen: Mellom pest og kolera", *Internasjonal Politikk* 58: 3-26.

Raptis, Nikos (2001): "Gresk 'deltagelse' i Kosovo", s.167-172 i Philip Hammond og Edward S. Herman (red.): *Under evne. Media og Kosovo-konflikten*. Oslo: Idem.

Riegert, Kristina (2002a): *The Image War: NATO's Battle for Kosovo in the British Media*. Studier i kommunikation och medier. Örebro: Örebro Universitet.

Riegert, Kristina (2002b): *Kampen om det kommunikative rummet – informasjonskrigføring under Kosovokonflikten 1999*. Rapport 191. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

Riste, Olav (2001): *Facing the 21. Century: New and old dilemmas for Norwegian foreign policy*. Security Policy Library 13-2001. Oslo: Den norske atlantehavskomiteé.

Ruud, Solveig og Reidun J. Samuelsen (2003): "Skulle kalt Kosovoaksjonen for 'krig'", *Aftenposten* 3. september. URL: <http://atekst.mediarkivet.no>. Er ikke oppført med DOKNR. Hentet fra internett 5. september 2003.

Semb, Anne Julie (1999): "Folkeretten og krigen i Kosovo", *Mennesker og rettigheter* 17: 258-265.

Serbia-info (1999): *Group of Norwegian pilots refuse to take part in attack*. 9. april. URL: <http://www.serbia-info.com/news/1999-04/09/10688.html>. Hentet fra internett 4. august 2003.

Shea, Jamie (2001): "Modern Conflicts, the Media and Public Opinion: The Kosovo Example", s.199-220 i John Andreas Olsen (red.): *From Manoeuvre Warfare to Kosovo?* Militærteoretisk skriftserie, nr. 2. Oslo: Forsvarets stabsskole.

Shea, Jamie (2003): *Intervju med forfatteren*. 8. april.

Skjerven, Kirsti (2003a): *Intervju med forfatteren*. 8. april.

Skjerven, Kirsti (2003b): SV:hovedoppgave [e-mail til forfatteren] [online] Tilgjengelig via e-mail: adgervin@student.sv.uio.no. Hentet fra internett 30. september 2003.

Smith, Ted J. III (1989): *Propaganda. A Pluralistic Perspective*. New York: Praeger.

Statsministerens kontor (1999): *Dypt tragisk, men nødvendig, sier statsministeren om NATO-aksjonen mot Jugoslavia*. Pressemelding 51/1999, 24. mars. URL: <http://odin.dep.no/odinarkiv/norsk/dep/ud/1999/smk/1999/presse/099005-991122>. Hentet fra internett 4. mars 2003.

Stormark, Kjetil (2000a): "Norsk oberst styrte bombing", VG 27. januar.
URL: <http://www.vg.no/pub/vgart.hbs?artid=9749935>. Hentet fra internett 7. juli 2003.

Stormark, Kjetil (2000b): "Informasjonskrigen", VG 31. januar.
URL: <http://www.vg.no/pub/vgart.hbs?artid=3734309>. Hentet fra internett 7. juli 2003.

Stortinget (1999a): *Muntlig spørretime i Stortinget*. Møte i Stortinget 14. april.
URL: http://www.stortinget.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/stortinget/spti/sp-o19990414-16.html&sesjon=1998-1999+,+1998-99&parti=* &minister=* &. Hentet fra internett 4. september 2003.

Stortinget (1999b): *Sak nr.6. Innstilling fra utenrikskomiteen om humanitær bistand i forbindelse med krisen i Kosovo*. Møte i Stortinget 26. april. URL: <http://www.stortinget.no/stdid/1998/s990426-06.html>. Hentet fra internett 14. mai 2003.

Taylor, Philip M. (1990): *Munitions of the mind. War propaganda from the ancient world to the nuclear age*. Wellingborough: Patrick Stephens Limited.

Taylor, Philip M. (1992): *War and the media. Propaganda and persuasion in the Gulf War*. Manchester: Manchester University Press.

The Independent International Commission on Kosovo (2000): *The Kosovo report: conflict, international response, lessons learned*. Oxford: Oxford University Press.

Thune, Henrik, Karsten Friis, Håvard Klevberg, Ståle Ulriksen og Bengt Holmen (1999): "Kosovo", i Ivar Windheim (red.) *Hvor hender det?* Nr. 28, 19. april. Oslo: Norsk utenrikspolitisk institutt.

Thune, Henrik (2002): "Tv-titteren", s. 237-307 i Iver B. Neumann (red.): *Global politikk. Krig, diplomati, handel og nyhetsformidling i praksis*. Oslo: Cappelen.

Thune, Henrik og Ståle Ulriksen (2002): *Norway as an Allied Activist -Prestige and Penance through Peace*. NUPI Paper 637. Oslo: Norsk utenrikspolitisk institutt.

Traavik, Kim (2003): *Intervju med forfatteren*. 26. september.

Utenriksdepartementet (1999): *Den elektroniske utenrikstjeneste*.
URL: <http://www.odin.dep.no/odinarkiv/norsk/dep/ud/1999/annet/032005-990749>. Hentet fra internett 4. september 2003.

Vaas, Ketil (2000): *Language and war: a study of metaphors in NATO's press briefings during Operation Allied Force in Kosovo*. Engelsk institutt, Universitetet i Bergen. Hovedoppgave.

Vollebæk, Knut (1999a): *Muntlig spørretime i Stortinget*. Møte i Stortinget 24. mars. URL: <http://www.stortinget.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/stortinget/stid/1998/si990324.html>. Hentet fra internett 4. september 2003.

Vollebæk, Knut (1999b): *Sak nr.6. Innstilling fra utenrikskomiteen om humanitær bistand i forbindelse med krisen i Kosovo*. Møte i Stortinget 26. april. URL: <http://www.stortinget.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/stortinget/stid/1998/si990414.html>. Hentet fra internett 14. mai 2003.

Vollebæk, Knut (1999c): *Orientering i Stortinget om Kosovo-krisen*. Møte i Stortinget 27. april. URL: <http://odin.dep.no/odinarkiv/norsk/dep/ud/1999/taler/032005-090283>. Hentet fra internett 5. september 2003.

Vollebæk, Knut (1999d): *Det nye NATO og konsekvenser for Norge*. Utenriksministerens innledning på Atlanterhavskomiteens seminar om Det nye NATO, Nobelinstituttet, 3. september 1999. Det sikkerhetspolitiske bibliotek nr. 7-1999. Oslo: Den norske atlanterhavskomiteé.

Weber, Robert P. (1990): *Basic Content Analysis*. QASS; Sage University Papers series on Quantitative Applications in the Social Sciences, 07-049. London: Sage Publications.

Weimann, Gabriel (2000): *Communicating Unreality. Modern Media and the Reconstruction of Reality*. London: Sage Publications.

Wheeler, Mark (1997): *Politics and the Mass Media*. Oxford: Blackwell Publishers.

White, Aidan (2003): *Justice Denied On the Road to Baghdad. Safety of Journalists and the Killing of Media Staff During the Iraq War*. Brüssel: International Federation of Journalists. URL: <http://www.ifj.org/pdfs/iraqreport2003.pdf>. Hentet fra internett 4. januar 2004.

Østang, Øivind (2003a): *Regjeringens presse- og informasjonstjeneste (RPI)*. Foredrag holdt 17. januar 2003. Dokumentet er tilgjengelig fra forfatteren.

Østang, Øivind (2003b): SV:SV:informasjonsstrategi [e-mail til forfatteren] [online] Tilgjengelig via e-mail: adgervin@student.sv.uio.no. Hentet fra internett 7. februar 2003.

Østang, Øivind (2003c): *Intervju med forfatteren*. 2. september.

Åserud, Lise og Gunnar Nyquist (1999): "-Norske styrker samarbeidet med UCK", *NTBUtenriks* 21. juni. URL: <http://atekst.mediearkivet.no>, DOKNR: NTB9906210098. Hentet fra internett 22. september 2003.